HØGSKOLEN I AGDER
Agder University College

Studiesenteret Metochi

Gjestfrihetens sted

Ti år på Metochi, Lesbos

UNDERSØKELSE | RAPPORT | ARTIKKEL- OG ESSAYSAMLING | HÅNDBOK

Red.: Kari Grødum og Pål Repstad

Skriftserien nr. 98. Høgskolen i Agder, Kristiansand 2003

Gjestfrihetens sted

Kari Grødum og Pål Repstad (red.)

Gjestfrihetens sted

Ti år på Metochi, Lesbos

Høgskolen i Agder, 2003

Sammendrag

Skriftet gis ut i forbindelse med at det er ti år siden daværende Kristiansand lærerhøgskole og Agder distriktshøgskole tok opp virksomhet på Metochi, et klosteranneks på Lesbos i Hellas. Studiesenteret Metochi har blitt en viktig del av virksomheten til Høgskolen i Agder. I heftet er det hilsener fra HiAs rektor, Ernst Håkon Jahr, fra lederen for Metochis referansegruppe ved HiA, Dagfinn Ulland, fra rektor Argyris Keramitzis som representant for det greske lokalsamfunnet, og fra Fader Nikodemos, abbeden på klosteret Limonos på Lesbos, som HiA har en langsiktig leieavtale med. Ellers bidrar mange venner av Metochi med en blanding av personlige og faglige arbeider som gir leseren mer kunnskap om både studiesenteret og øya. Blant bidragsyterne er Haakon Smedsvig Hanssen, som tok initiativet til virksomheten på Lesbos. Han gir en munter beretning om den første tida, og et faglig innlegg om filosofen Theofrast fra Lesbos, som han har skrevet bok om. Redaktørene Kari Grødum og Pål Repstad har skrevet en historikk om høgskolens ti år på Metochi, som rundes av med noen framtidsvyer. Georgios Konstantinidis skriver om ikoner, og har sammen med Kari Grødum et lengre intervju med Fader Nikodemos, abbed på Limonos. Georgios Konstantinidis er også kunstneren bak forsidetegningen, som illustrerer den kjente historien fra 1. Mosebok om hvordan Abraham viser gjestfrihet mot tre ukjente menn. Gjestfrihet og dialog er også gjennomgangstemaer i blant annet artiklene til Anne Dorthe Tveit, Klaus Olesen og Dag G. Aasland. Ellers er det glimt fra mange livsområder på Lesbos. Marianne Grødum skriver om kvinneroller på øya, Marit Stålesen om de dramatiske gresk-tyrkiske folkeutvekslingene på 1920-tallet, Eva Maagerø om maleren Theophilos, Pål Repstad om øyas mest kjente skjønnlitterære forfatter, Stratis Myrivilis, Eldar Wrånes om dyrelivet på Lesbos, Paul Leer-Salvesen om ritualer og Carl Smith-Gahrsen om gresk-ortodoks teologi. Jubileumsskriftet supplerer et tidligere hefte i skriftserien med de samme redaktørene, Kari Grødum og Pål Repstad. Det het *Høgskolen på Lesbos* (nr 68) og kom i år 2000.

Skriftserien nr 98

135 sider
140,- kr

ISSN: 0806-5942
ISBN: 82-7117-480-0

© Høgskolen i Agder, 2003
Serviceboks 422, N-4604 Kristiansand

Emneord

Hellas
Lesbos
Metochi

Design: Høgskolen i Agder
Omslag og innbinding: Edgar Høgfeldt A/S
Sats og trykk: Trykkeriet, Høgskolen i Agder

Innhold

Forord

Kari Grødum og Pål Repstad:
Ti år på Metochi 11

Hilsen fra rektor Ernst Håkon Jahr 21

Hilsen fra abbed Nikodemos 22

Dagfinn Ulland:
Metochi i våre hjerter 24

Argyris Keramitzis:
Metochi – ti år etter 26

Bilder 30

Haakon Smedsvig Hanssen:
Gudfaren Zoes 31

Kari Grødum og Georgios Konstantinidis:
Limoneren Fader Nikodemos 37

Marianne Grødum:
Betraktninger fra en balkong. Om kjønn og identitet i et nabolag i Skala Kallonis 43

Eldar Wrånes:
Faunaen på Lesbos 50

Georgios Konstantinidis:
Ikonet 60

Bilder 68

Carl Smith-Gahrsen:
Fascinasjon og frustrasjon. En lutheraners reaksjoner på ortodoks teologi 70

Marit Stålesen:
Befolkningsutvekslingen mellom Hellas og Tyrkia. Lilleasia-katastrofen i 1922 80

Bilder 90

Eva Maagerø:
Fly over Petra. En beretning mest om maleren Theophilos og litt om kunstkritikeren Teriade fra Mytilini 91

Pål Repstad:
Havfruen, lærerinnen og Stratis Myrivilis 105

Haakon Smedsvig Hanssen:
From Tyrtamos to Theophrastus 108

Paul Leer-Salvesen:
Ritualer 114

Klaus Olesen:
Litt fra en vaktmester 117

Anne Dorthe Tveit:
Klosterdialoger 121

Dag G. Aasland:
Om stedets gjestfrihet – og gjestfrihetens sted 130

Pål Repstad:
Mest av alt så husker du Metochi 135

Forord

Det er ti år siden Høgskolen i Agder slo seg ned på det gamle klosterannekset Metochi på Lesbos i 1993, og etablerte et studiesenter der. Det vil si, den gangen var ennå ikke riktig fusjonen gjennomført, så det var representanter for Agder distriktshøgskole og Kristiansand lærerhøgskole som gjennomførte etableringen, etter at Haakon Smedsvig Hanssen i 1992 hadde funnet fram til Lesbos og det store hovedklosteret Limonos, og samme sommer tok initiativet til at norske studenter kunne få examen philosophicum på Limonos.

Dette er et jubileumsskrift som forhåpentligvis også vil være til nytte utenfor selve jubileet. Til sammen gir det mye informasjon både om Metochi og virksomheten der, og om øya Lesbos. Målet har vært å lage et hefte som holder faglige mål, samtidig som stoffet forhåpentligvis er underholdende. For de som har vært på Metochi, vil nok heftet bringe fram gode minner. For de som ennå har dette til gode, håper vi det skaper utferdstrang!

Forsidetegningen minner oss om at Metochi er et gjestfrihetens sted. Den er laget av Georgios Konstantinidis, og motivet er inspirert av fortellingen i 1. Mosebok 18, der Abraham og Sara får besøk av tre menn i eikelunden i Mamre, og disker opp med god mat, fotvask og hvile. De tre mennene i fortellingen har i den kristne tradisjon vært fortolket som den treenige Gud. På et mer allment plan er dette også en varm liten fortelling om gjestfrihet og omsorg. Georgios Konstantinidis er gresk, men norsk gift, og har bodd mange år i Norge. I perioder har han vikariert som daglig leder på Metochi. Han er lærer, og tar dessuten kunstfaglig utdanning i Oslo. Som det går fram nedenfor, er han i dette jubileumsskriftet også representert med tekstbidrag. Han har dessuten oversatt de greske hilsenene.

Redaktørene, Kari Grødum og Pål Repstad, åpner med en historisk skisse av det som har skjedd på studiesenteret Metochi i disse ti årene. Vi bringer også noen glimt fra stedets historie, og runder av med noen framtidsvyer. Kari er prosjektleder, og har vært daglig leder for Metochi helt siden 1994. Pål Repstad er professor i religionssosiologi, og har undervist og veiledet på kurser og seminarer på Metochi like lenge.

Rektor ved Høgskolen i Agder, Ernst Håkon Jahr, har skrevet en hilsen til jubileet. Han har vært flere ganger på Metochi i ulike sammenhenger, og må avgjort sies å være blant stedets venner. Vi er også glade for å kunne bringe en hilsen fra Limonosklosterets abbed, Fader Nikodemos. I kirkelig sammenheng sorterer Metochi under Limonos, og det er mye takket være abbedens åpenhet og velvilje at prosjektet har vært mulig. Alle som har møtt

Fader Nikodemos på Limonos eller andre steder vil vite at når han i hilsenen snakker om sin kjærlighet og vennskap til alle fra Høgskolen i Agder, er det noe langt dypere enn en høflig frase. Varme hilsener kommer også fra førstelektor Dagfinn Ulland, som er leder av høgskolens referansegruppe for Metochi, og som i mange år har undervist i ulike sammenhenger på studiesenteret.

En representant fra lokalsamfunnet i Kalloni, Argyris Keramitzis, vitner om det positive forholdet mellom stedet og studiesenteret. Keramitzis er mangeårig rektor ved Den tekniske videregående skole i Kalloni, og forteller om det gode samarbeidet mellom denne skolen og Kvadraturen videregående skole i Kristiansand. Han har også i mange sammenhenger mobilisert lokale ressurser og hjulpet studiesenteret med praktiske ting.

Uten kreativiteten og pågangsmotet til førsteamanuensis Haakon Smedsvig Hanssen hadde aldri Metochi blitt en realitet. Den visjonære og samtidig praktiske idehistorikeren fra Flekkefjord var den som fant stedet, og som fikk overbevist kolleger og ledelse om at dette var noe å satse på. Han har i alle år siden vært en sentral tilrettelegger og foreleser i filosofi på Metochi. I det første bidraget sitt i dette skriftet forteller han muntert om sitt første møte med den greske advokaten Zoes på et jernbanetoalett i Beograd, og om hvordan dette møtet resulterte i virksomhet på Limonos og Metochi.

Vi blir også nærmere kjent med Fader Nikodemos, Limonos og Metochi, gjennom et lengre intervju, som Kari Grødum og Georgios Konstantinidis er ansvarlige for.

Marianne Grødum har i perioder vært tilknyttet driften på Metochi. Når hun skriver om kjønn og identitet i Skala Kallonis, er det både ut fra egne opplevelser i den lille landsbyen nær Metochi, og med en solid faglig bakgrunn. Hun er sosialantropolog, og har skrevet hovedoppgave om feministiske kvinner i Hellas.

Førsteamanuensis Eldar Wrånes er biolog. Han har vært på Lesbos og Metochi mange ganger, og opplyser oss om fugler og dyr på denne økologisk særegne og spennende øya. Deretter er vi tilbake i det menneskelige igjen, for ikke å si i det guddommelige. Georgios Konstantinidis innvier oss i ikonenes verden, disse glimtene inn i det guddommelige som er så viktige i det gresk-ortodokse fromhetslivet. Georgios maler for øvrig ikoner selv.

Carl Smith-Gahrsen er teolog, og var i mange år førstelektor ved Høgskolen i Agder. Både før og etter han ble pensjonist har han tilbrakt mye tid på Metochi, både som foreleser og som guide til mange av øyas severdigheter. Han er etter hvert en kjenner av den gresk-ortodokse tradisjon, og som det går fram av bidraget hans, er den en kilde til både fascinasjon og frustrasjon. Hans artikkel er en av mange i boka som har et solid faglig tilsnitt, men hvor

forfatterne trer mer fram som tydelige personer enn vanlig er i fagartikler. Det er kanskje noe med klosterluften som bringer fram en kombinasjon av det faglige og det personlige i oss?

Marit Stålesen er historiker, og har studert tyrkisk nasjonalisme i Atatürk-perioden, slik den kom til uttrykk i det første læreverket i historie for gymnaset som kom ut etter at Kemal Atatürk kom til makten i 1923. Hennes tilknytning til Metochi er at hun har tilbrakt en sommer på klosteret, som driftsassistent. Her skriver hun om noen blodige år på 1920-tallet, da over en million gresk-ortodokse flyktet fra Tyrkia til Hellas, og nærmere en halv million muslimer dro den andre veien. Disse dramatiske hendelsene i kjølvannet av første verdenskrig og det greske forsøket på å innlemme Lilleasia i den greske stat, preget ikke minst Lesbos i lang tid. Mange av flyktningene fra fastlandet kom til denne øya like ved den tyrkiske kysten.

Eva Maagerø er førsteamanuensis i nordisk, og steller vanligvis med ord. Her skriver hun om bilder, og forteller om den særegne maleren Theophilos og hans liv på Lesbos, blant annet om hvordan han ble oppdaget av den kjente kunstkritikeren Teriade, også han opprinnelig fra Lesbos.

En av oss redaktører, Pål Repstad, har bidratt med en liten skisse av en kjent forfatter fra øya, Stratis Myrivilis, og to av hans mest kjente bøker. De henter begge sin handling fra de første åra etter de gresk-tyrkiske folkeforflytningene på 1920-tallet som Marit Stålesen skriver om. Vi får også følge i sporene til en av de virkelige modellene til hovedpersonen i en av bøkene, "lærerinnen med de gylne øyne".

Sommeren 2001 bidro Haakon Smedsvig Hanssen på en internasjonal faglig konferanse om filosofen Theofrast. Året før utga Haakon en bok på norsk om denne filosofen fra Lesbos. Boka har tittelen *Theofrast fra Eressos. Livsgledens filosof*, og gir et godt innblikk i denne Aristoteles-elevens liv og tenkning. Her trykker vi det engelskspråklige innlegget Haakon holdt for greske og andre fagfeller.

Paul Leer-Salvesen er professor i systematisk teologi og en mangeårig venn av Metochi. Han har også et liv som skjønnlitterær forfatter ved siden av sin akademiske karriere. Her i heftet beveger han seg i grenselandet mellom flere av sine sjangre når han forteller om sterke opplevelser i den gamle kirken i Agiassos på Lesbos, og deler med oss noen ettertanker om ritualenes betydning.

Klaus Olesen arbeider til vanlig med museumsutvikling. De siste åra har han hver sommer oppholdt seg noen dager på Metochi, og uten vederlag drevet en særdeles praktisk og konkret form for klosterutvikling. Som han selv forteller i sitt bidrag, han skrur og maler, ordner hist og pist, kitter vinduer og fikser dørlåser. Og midt oppe i alt dette blir det også rom for noen lune ettertanker om Metochi som sted.

Stedets særpreg er også temaet for de tre siste bidragene i boka. Anne Dorthe Tveit er høgskolelektor i pedagogikk, og har flere ganger vært med på seminarer på Metochi. Hun arbeider med et forskningsprosjekt om foreldrekonferanser, der Jürgen Habermas og hans teorier om dialoger og diskurser danner en teoretisk ramme. Alt dette flyter sammen i noen tanker om hva et sted som Metochi gjør med oss.

Også Dag G. Aaslands bidrag kombinerer innsikt i en kjent og aktuell teoretiker med opplevelser fra Metochi. Aasland er høgskoledosent i økonomi, og har lenge vært opptatt av etikk. Denne interessen har ført ham inn i universet til den franske filosofen Emmanuel Levinas. Levinas gir en ramme om hans minner om Metochi som et gjestfrihetens sted.

Det siste bidraget handler om klosteret og øya, men er garantert fritt for teoretiske rammer. Til gjengjeld har det enderim. Pål Repstad har skrevet en varm sang i mange betydninger, "Mest av alt så husker du Metochi". Den kan synges på Evert Taubes melodi "Inbjudan til Bohuslän" – eller du kan ta Metochi-stafetten videre og lage en ny melodi.

Skulle du gjennom lesing av dette heftet eller gjennom turer på Lesbos få lyst til å vite mer om klosteret og øya, kan vi redaktørene minne om at vi for tre år siden ga ut et første hefte om Metochi, Limonos og Lesbos i skriftserien til Høgskolen i Agder. Det het *Høgskolen på Lesbos*, og er fremdeles i handelen. Temaene er andre, men noen av forfatterne er de samme, og begge heftene er gjennomsyret av at forfatterne er grunnleggende nysgjerrige på denne øya i et annet hjørne av Europa enn vårt. Som til det forrige heftet, stiller alle forfattere opp uten noen form for godtgjørelse, så dette er et typisk dugnads- og *con amore*-prosjekt, som så mye annet knyttet til Metochi. Vi takker også trykkeriet for godt samarbeid. God lesing! Og god reise!

Kari Grødum og Pål Repstad

1. mars 2003.

Kari Grødum og Pål Repstad

Ti år på Metochi

Ti år er ikke så lang tid i filosofiens historie. Ti år er heller ikke så lang tid i klosterannekset Metochis historie, siden det ble grunnlagt for snart fem hundre år siden. Det må likevel være tillatt å dvele litt ved den nære historie når nå Høgskolen i Agder har brukt Metochi som studiesenter i ti år. Denne historikken gjør ikke krav på fullstendighet. Dels skyldes det at en del historisk informasjon er å finne i et tidligere Metochi-skrift, *Høgskolen på Lesbos*, som vi hadde gleden av å redigere i år 2000. Litt av stoffet derfra gjentas i kortform her. Dessuten har vi bedt andre også skrive om hendelser på studiesenteret i dette jubileumsskriftet. Her viser vi særlig til "klostergrunnlegger" Haakon Smedsvig Hanssens muntre beretning om møtet med den greske høyesterettsadvokaten som formidlet den første kontakten med Lesbos. Selv har vi langt fra fullstendig oversikt over alt som har skjedd på Metochi de siste ti årene. Men vi har snakket med andre som har et forhold til øya og klosteret, og vi har brukt våre egne erfaringer. Kari har vært daglig leder ved Metochi lange perioder hvert år siden 1994, og Pål har undervist og veiledet hvert år på seminarer og kurser på Metochi like langt tilbake. I mange år var han også medlem av referansegruppa for stedet, som blant annet har hatt ansvaret for å fordele tid på Metochi til interesserte brukere.

En reisende i idealisme

Det var Haakon Smedsvig Hanssen som fant Lesbos og Limonosklosteret i 1992. Den reisevante idehistoriker, gründer og ildsjel fra Flekkefjord, som foregrep høgskolefusjonen ved dels å jobbe på Kristiansand lærerhøgskole, dels på Agder distriktshøgskole, hadde en drøm om et studiested for norske studenter der filosofi, religion, etikk og samfunnsspørsmål kunne bli levende på andre måter enn i det hjemlige klasserom. Etter sonderinger på Kreta endte Haakon opp på Lesbos. Kontakten med Fader Nikodemos, abbeden på det store Limonosklosteret, resulterte i at det ble holdt et intensivt sommerkurs i examen philosophicum allerede samme sommer. Haakon har forelest på examen philosophicum og andre kurs på Metochi i alle år siden, og var i mange år også leder for høgskolens referansegruppe for studiesenteret. De siste par årene har han lagt mye engasjement i å bygge opp en ny institusjon, Xristos-senteret, som nå nærmest danner en klostergård ved ett av øyas utallige kapeller, åtte-ti minutter å gå fra Metochi. Her er det bygd fire rommelige leiligheter og noen fellesrom, pluss en gjesteleilighet. Tanken bak dette anlegget er at det skal gi

interesserte ro til å arbeide med forskning og andre prosjekter. Xristos-senteret drives som et andelslag, formelt uavhengig av Høgskolen i Agder, men mange avdelinger, institutter, fagforeninger og enkeltpersoner ved HiA har andeler.

Fra Limonos til Metochi

Dette første året holdt femti studenter til på selve Limonos. Det var eksotisk og intenst, men upraktisk og ikke uten kulturbrytninger. Etter høstbesøk i 1992 på Lesbos med representanter fra ledelsen på lærerhøgskolen og distriktshøgskolen ble man enige om at virksomheten neste sommer skulle flyttes til Metochi, et klosteranneks som hadde stått tomt i lange perioder, og som ligger en halvtimes gange fra hovedklosteret. Høgskolen fikk disponere Metochi mot å investere i nødvendig bygningsmessig opprusting. Senere er kontrakten fornyet to ganger, og Høgskolen i Agder har nå en langsiktig avtale om å disponere Metochi fram til og med 2013. Begge parter er dessuten positive til en opsjonsavtale for ytterligere ti år, så her snakker vi virkelig om langsiktighet!

Metochi betyr anneks. Ordet stammer fra verbet metécho, som betyr å ta del i noe. Ordet brukes bare i kirkelig sammenheng, om et sted som tilhører et hovedkloster. Disse metochiene ble bygd for at munkene skulle slippe å reise helt tilbake til hovedklosteret for å overnatte, hvis de hadde ærender eller arbeid et stykke unna. Det er mange metochier på Lesbos. "Vårt" Metochi heter på gresk Metochi ton Agion Anargyron, som av og til oversettes med de hellige "pengeløses" klosteranneks. Denne oversettelsen har noen ganger skapt muntre kommentarer om at tittelen passer ganske godt på blakke norske studenter etter noen ukers filosofistudier. Men den historiske bakgrunn er mer dramatisk. Klosteret er viet til og oppkalt etter to helgener fra Kilikia i Lilleasia, Kosmas og Damianos. Begge var leger. De skal ha lidd martyrdøden i 303, under forfølgelsene til den romerske keiser Diokletian. Før de døde, omvendte de mange til kristendommen på sant diakonalt vis, ved å gi legetjenestene uten å kreve penger for dem, derav "uten penger". Festen for dem feires på ulike dager i øst og vest. I øst feires den mest 1. juli. Slik er det også på Metochi. Det er også en mindre feiring av de to på Metochi 1. november (Smith-Gahrsen 2000).

Metochi er et klosterbygg i mur og stein. Klosteret er som Limonos grunnlagt av den hellige Ignatios. De eldste delene er helt fra 1520-tallet, men det meste av de nåværende bygningene er atskillig nyere. På mange av murene kan en se at det er brukt forskjellige teknikker. Dette gjør tidfesting mulig, selv om den ofte er noe usikker. Metochi var et munkekloster, og dessuten bodde det i perioder folk der som arbeidet på jorda til

Limonosklosteret. Metochi var i drift fram til om lag 1930. Etter det forfalt stedet delvis. Fader Nikodemos satte i gang et restaureringsarbeid på 1980-tallet, som han forteller om i et intervju et annet sted i dette heftet. Høgskolens inntog førte med seg ytterligere oppussing fra 1993, med midler fra høgskolen og Studentsamskipnaden, etter hvert også fra Universitetsforlaget og stiftelsen Fritt Ord. Standarden er stadig enkel, men etter hvert har det kommet flere dusjer og toaletter. Siste bygningsmessige tilvekst er nye kontor- og lagerrom, som sto ferdig i 2002. Til sesongen 2003 er det planlagt installering av air-condition i deler av undervisningslokalene, noe svette filosofistudenter midtsommers uten tvil vil ha glede av. Driften i Metochi-prosjektet har i alle år gått i balanse, og små overskudd har blitt pløyd inn i standardforbedringer, men til en del større investeringer har en fått støtte, først og fremst fra de nevnte instansene. Etter litt prøving og feiling har en også funnet en god årsrytme. Sesongen begynner vanligvis rundt 1. mai, og klosteret lukker sine porter i begynnelsen av oktober. Vinterstid er det vanskelig å drive stedet. Bygningenes kvalitet og oppvarming går ikke så godt sammen med de regnskyllene som ofte hjemsøker Lesbos senhøstes og gjennom vinteren. I begynnelsen og slutten av sesongen hender det at en må la munkecellene i første etasje stå ubrukte på grunn av fuktighet. Metochi har rommet 55 norske studenter på det meste, men da er absolutt alle senger tatt i bruk. Normalt belegg på examen philosophicum, som stadig fyller stedet i fire-fem uker midtsommers, er henimot 50. På andre kurs og seminarer varierer antallet gjerne mellom 20 og 40.

Den faglige virksomheten

En skal ikke se bort fra at folk kommer til Metochi med blandede motiver, ikke bare rent faglige. Noen ønsker seg greske strender, andre er intellektuelle og hobby-antropologer med ambisjoner om å besøke den av de greske øyene som ifølge mange kjennere har færrest turistfeller og mest opprinnelighet. Noen vil til Syden, andre er mot masseturisme og vil til det Are Kalvø (2002) med en viss treffsikkerhet kaller SV-Syden. Men uansett motiver er det et faktum at den faglige virksomheten på Metochi er ganske imponerende gjennom ti år. Dagsrytmen er som oftest slik: frokost 0800, faglige innslag 0900-1200, lunsj 1300. Så er det gjerne siesta fram til 1700, og et par timers ny faglig innsats fram til middag 1900. Noen legger tilmed inn arbeidsøkter på kvelden også, andre er mindre puritanske. Middagen på klosteret har forresten i årenes løp opparbeidet seg en nesten mytisk status blant venner av stedet. De to lokale kokkene Maria og Chrisoula får med enkelt utstyr hver kveld fram på bordet tomatsalater, tsatsiki, moussaka, soutsoukakia, giouvetsi, fylte tomater og paprika,

bakte bondebønner og ostepai – alt med en kvalitet som kan få selv den mest asketiske og instrumentelle nordmann til å bli distrahert.

Hva er så innholdet i den faglige virksomheten på studiesenteret? Formålsparagrafen som referansegruppa vedtok midt på 1990-tallet forteller mye om visjonene for stedet:

> "Metochi studiesenter skal gjennom kurs, konferanser, seminarer, studier og studieopphold bidra til utdyping av faglig innsikt og mellommenneskelig forståelse.
>
> Det skal tilbys studieopplegg på et høyt faglig nivå og over et bredt spekter. Det skal legges særlig vekt på emner og opplegg som springer naturlig ut av senterets beliggenhet i Hellas og som del av et kloster. Det innebærer at det gis særlig høy prioritet til emner som religion, filosofi, etikk, historie, menneskeretter, kulturstudier, økologi og andre fagområder med tilknytning til Middelhavsområdet. Metochi vil også kunne ta imot grupper fra andre fagområder som av pedagogiske grunner ønsker et opphold ved studiesenteret.
>
> Virksomheten skal drives på en måte som preges av respekt og interesse for klosterets og lokalsamfunnets verdier og tradisjoner.
>
> Studiesenteret drives som et prosjekt ved Høgskolen i Agder. Det innebærer at senteret i første rekke skal brukes til studier og kurs i regi av Høgskolen i Agder, og arrangementer rettet inn på studenter og ansatte ved HiA. Nære samarbeidspartnere som Agderforskning og Studentsamskipnaden har også høy prioritet. Senteret kan også leies ut til virksomhet i regi av andre, når denne er i samsvar med senterets prioriterte formål.
>
> Studiesenteret skal primært brukes til arrangementer for studenter på alle nivåer. Men også ansatte ved HiA kan i grupper og enkeltvis bruke senteret til miljøbyggende tiltak, forskning og faglig fordypning."

Ser vi nærmere på virksomheten, er det første vi kan slå fast at etterspørselen etter stedet har økt de siste par årene. Mange har fått nei eller er blitt henvist til venteliste. Det gjelder særlig leietakere utenfra høgskolen. Fordelingen mellom høgskolens arrangementer og leietakere utenfra har variert en del, men ligger i gjennomsnitt på rundt halvdelen hver. Det er for så vidt et mål at andelen der høgskolen selv er arrangør, skal øke noe. Men de fleste av de eksterne arrangementene handler ofte om kjerneområdene for stedet. Skolefolk har møttes til flere kurs om verdier og samliv. Norske pasientombud har drøftet jus og etikk. Kirurgene ved Vest-Agder Sykehus har hatt ukeseminar om etikk. Kirkens bymisjon i Oslo har sendt sine institusjonsledere på seminar om verdibasert ledelse. Mange flere kunne vært nevnt. Også høgskolens interne kurs handler ofte om etikk, filosofi og religion, ved siden av at faunaen og geologien på øya har fristet til kurs i naturfag flere ganger. Fordelingen på de ulike avdelinger og institutter er ujevn. De flittigste brukerne er fagmiljøene i sykepleie og Institutt for teologi og filosofi. Etter hvert har også noen temabaserte seminarer samlet ansatte på tvers av fagmiljøer. Forskningsseminarene i profesjonsforskning i 2000 og i profesjonsetikk i 2002 er

eksempler på dette. Metochi har uten tvil betydd mye både for å sveise fagmiljøer sammen gjennom felles opplevelser, og å skape kontakter mellom fagmiljøene.

Tallmessig bidrar ansatte og eksterne vel så mye som studenter til få opp tallet på gjestedøgn, til tross for at den klart største enkeltposten i den tabellen er studentene på ex.phil. hver sommer. Det gjennomføres også andre kurs for studenter, men erfaringen her er nok at det ofte faller dyrt for studenter å dra på ukekurs, og det er vanskelig å legge inn noe såpass kostnadskrevende som en normal del av et vanlig studium ved HiA.

Helt siden starten har ex.phil. vært en bærebjelke i Metochis virksomhet, både faglig, praktisk og økonomisk. De første årene kunne høgskolen og studentene dra nytte av rause tilskudd til sommersemesterstudier. Da denne støtten opphørte, måtte egenandelen for studentene settes opp, til tross for at styret for HiA har gitt en årlig bevilgning til ex.phil., ut fra en tankegang om at dette tilbudet på Metochi bidrar positivt til å profilere høgskolen. Søkertallet har vært noe mer beskjedent de siste fem årene enn de første, men det har alltid vært fullt belegg på ex.phil., ikke minst takket være godt informasjons- og rekrutteringsarbeid fra Jofrid Meidell, som har hatt mye av ansvaret for dette.

De faglige rammene har skiftet. Først tilbød høgskolen examen philosophicum på 10 vekttall etter mønster av Universitetet i Oslo på Lesbos. Da nyordningen med 5 vekttall ex.phil. og 5 vekttall med en mer fagspesifikk examen facultatum ble dominerende sist på 1990-tallet, måtte en av tidshensyn nøye seg med den første halvdelen på Lesbos. Når nå ex.phil. og ex.fac. krympes til 10 studiepoeng hver, altså to tredjedels semester til sammen, forteller mangeårig studieleder Terje Mesel at det er aktuelt å tilby i sommersemesteret på Lesbos både ex.phil. og en allmennvariant av examen facultatum kalt Vitenskap og samfunn.

De praktiske oppleggene har stort sett vært de samme alle årene. Studentene har et par ukers intensiv undervisning i Kristiansand i juni. Etter noen lesedager går turen til Aten, for et par dagers forelesninger og ekskursjoner til Akropolis og Areopagos. De neste fire-fem ukene tilbringes på Metochi, og rundes av med eksamen i den store pilegrimssalen på hovedklosteret Limonos. Til sporadisk akkompagnement fra de fugler og dyr som Fader Nikodemos holder i sin lille Noas ark i klostergården, har etter hvert omtrent fem hundre norske studenter skrevet seg varme tidlig i august om Platon, Aristoteles, Simone de Beauvoir og logiske sammenhenger mellom p'er og q'er hvis og bare hvis... Og omtrent alle har stått til eksamen! Strykprosenten har vært langt lavere enn i Norge, ofte nesten null. Det har trolig sammenheng med motiverte studenter, gode forelesere som en kan snakke med også utenom undervisningen, obligatoriske forelesninger og ikke minst det at filosofi blir en viktig del av samtalene og det kollektive miljøet. På Metochi snakker man om filosofi, i Norge er ex.phil.

ofte en ensom sak. På et mer diffust plan teller kanskje også historiens sus. Som Eva-Kristin Urestad Pedersen skriver i et begeistret referat i studentbladet *Unikum* i september 2002:

> "Men det var spesielt å sitte og høre på foredrag om Aristoteles når foreleseren midt i en setning stanser opp og peker ut av vinduet og sier: "Han gikk rundt på den holmen dere ser like der borte."

Slike muligheter for å åpne for det nevnte sus er det mange av på øya. Poeter og feminister kan påkalle Sappho, den gåtefulle og sanselige lyrikeren som levde i Eressos for over to og et halvt tusen år siden. Både naturvitere og filosofer kan ha glede av å følge i fotsporene til Aristoteles og hans elev Theofrast, der de vandret i strandkanten og klekket ut sentrale deler av pensum. Økologien på øya er spennende for mange faggrupper, og nylig er det åpnet et imponerende og pedagogisk vel tilrettelagt museum i Sigri som dokumenterer dette. Kirkehistorikere og teologer er bokstavelig talt omgitt av kapeller og andre religiøse referanser på alle kanter. Og de som er interessert i etniske, nasjonale og kulturelle brytninger har mye å hente i denne utkanten av Europa, der en mange steder kan skimte husene i Lilleasia rett over sundet. Blant annet derfor kan studiene gjøres levende, slik at vi får hyggelige tilbakemeldinger fra tidligere studenter, som når Øyvind Marstein i *Universitas* i januar 2002 karakteriserer ex.phil. på Metochi som "min beste studieopplevelse til dags dato, faglig og sosialt".

Administrasjon

De første årene gjorde lærerne, ikke minst Haakon Smedsvig Hanssen, også en stor administrativ innsats i driften. I lengden måtte denne dugnadsstilen nødvendigvis vike plassen for mer rutinisert administrasjon – selv om det må tilføyes at uten dugnadsvilje og et bankende hjerte for stedet hadde knapt studiesenteret vært bærekraftig i dag heller. I mange år ble Metochi administrert som et prosjekt under HiAs kurskontor, med kontorets leder Petter Hangeland som ansvarlig. Kari Grødum ble som nevnt daglig leder på Metochi i 1994, og har vært det siden. Fra februar 2002 overtok aksjeselskapet Filonova det operative ansvaret for det meste av HiAs etter- og videreutdanning. Som ledd i denne omorganiseringen ble også den operative driften av studiesenteret Metochi lagt til Filonova, stadig med Kari Grødum som daglig leder, nå i full stilling. Men også etter omleggingen har høgskolens ledelse understreket i flere sammenhenger at Metochi er en integrert del av høgskolens virksomhet, og en viktig brikke i byggingen av høgskolens profil. Et synlig tegn på dette er rektors ønske

om å legge ett styremøte i hver periode til Lesbos. Høsten 2002 møttes styret for første gang til et flere dagers styremøte og strategiseminar på Metochi. Hele veien har en referansegruppe ved HiA gitt råd om driften og fordelt ukene i sesongen salomonisk mellom brukerne. Siden vinteren 2002 har førstelektor Dagfinn Ulland vært leder for denne.

Lokalsamfunnet

Metochi ligger i en skråning i utkanten av et jordbruksområde på den fruktbare Kalloni-sletta. Det tar femten minutter å sykle til byen Kalloni, og en snau halvtime å sykle til strandbyen Skala Kallonis. Innbyggerne har vent seg til å se lange kolonner av solbrente syklister langs veiene, og sykkelutleiere, drosjesjåfører, taverna-eiere, grønnsakhandlere og kolonialbutikker har Metochi og folk der som viktige kunder. Metochi bruker lokale leverandører, lokale kokker og lokale håndverkere så langt det er mulig, men har gjerne engasjert et par studenter og andre interesserte fra Norge som assistenter i den daglige driften til enhver tid. Ellers har Marianne Grødum og Georgios Konstantinidis i perioder avløst Kari Grødum som driftsansvarlige i sesongen. På hovedklosteret mangedobles noen ganger menighetens størrelse på kveldsmessene til Fader Nikodemos, og tilmed et og annet norsk A-menneske klyver til tider opp bakkene og innfinner seg til kirkegresk liturgi på morgenmessen på Limonos. Det har ellers vært sporadisk kontakt med Det egeiske universitetets avdeling i Mitilini, øyas største by, men noen varig relasjon har det foreløpig ikke lykkes å etablere.

Noen linker til gresk akademisk liv har det vært. Haakon Smedsvig Hanssen ga i 2000 ut i bokform en samlet framstilling av filosofen Theofrasts liv og virke. Dette er en levende og spennende bok om denne eleven av Aristoteles, og med god grunn ble boka kalt *Theofrast fra Eressos. Livsgledens filosof.* Theofrast var født i Eressos på Lesbos, og da Universitetet i Aten holdt et Theofrast-seminar i byen Sigri på Lesbos, ble Haakon invitert til å bidra. Hans paper er gjengitt i dette heftet. Vi kan også nevne at Carl Smith-Gahrsen, pensjonert HiA-lærer fra Institutt for teologi og filosofi, høsten 2001 deltok på en større konferanse om Limonos' historie og framtid, og presenterte studiesenteret Metochi for en større forsamling greske kirkehistorikere og andre akademikere.

Våren 2001 var Fader Nikodemos i Norge på besøk til Høgskolen i Agder. Interessante samtaler utspant seg, blant annet i møte med biskopene i Agder og Stavanger, som var samlet til prestemøte på Birkeland. Et ekumenisk høydepunkt var en enkel samling i Lund kirke i Kristiansand, der Nikodemos' tolkninger av gresk-ortodoks liturgi sammen med Apostolos Spanos gjorde sterkt inntrykk. Spanos var følgesvenn til Nikodemos på reisen, og

må absolutt regnes som en venn av Metochi. Han er teolog, og arbeider for tiden med en doktorgrad om de gamle skriftene i Limonos-klosterets rikholdige museum. Det eldste skriftet en kan se i dette museet, en vakkert ornamentert evangeliebok, er over 1100 år gammelt.

Ut over forholdet til Fader Nikodemos på Limonos handler den mest intense og varige lokale kontakten om et skolesamarbeid mellom Kvadraturen videregående skole i Kristiansand og gymnaset og den tekniske skolen i Kalloni. Det var derfor ikke unaturlig at Fader Nikodemos besøkte Kvadraturen under sitt Norges-opphold i 2001. Hvordan det startet? Kari Repstad deltok som foreleser på et kurs sommeren 1995, og hadde med seg et oppdrag fra Kvadraturen om å prøve å finne en internasjonal samarbeidspartner. En telefon til rektor Argyris Keramitzis og et møte over et glass juice på kafeen Argo i Skala Kallonis ble opptakten til et samarbeid som fremdeles er levende. Det har bestått blant annet av gjensidig lærerutveksling og kontakt på internett mellom elever. Ganske snart ble dette et trekantsamarbeid, der en annen av Kvadraturens nære kontakter, den tekniske skolen Stredny Prumyslova Skola i Praha, også deltar. Elevene på de tre skolene har laget bok sammen, *Three schools – one world*. Det har flere ganger vært gjennomført sammenlignende studier av elevenes holdninger til miljøspørsmål, og en film med glimt fra skolehverdagen i de tre byene, *Tommy's ordinary day*, vant andrepremien i en europeisk skolefilmkonkurranse i Italia i 1999. Samarbeidet med Tsjekkia og Hellas utgjorde en sentral del av begrunnelsen da undervisningsminister Kristin Clemet høytidelig delte ut Unescos pris for internasjonalisering til Kvadraturen videregående skole i 2002, og var også en del av bakgrunnen for at skolen samme år ble såkalt demonstrasjonsskole.

Også for Metochi har dette skolesamarbeidet gitt både generell goodwill og konkrete fordeler lokalt på Lesbos. Skolene har velvillig stilt opp når norske lærere har ønsket å besøke en gresk skole, greske lærere har flere ganger vært brukt som forelesere på kurs på Metochi, og den tekniske skolen installerer våren 2003 et nyinnkjøpt air-conditionanlegg på studiesenteret uten at de tar noe for jobben.

Kontakten med lokalsamfunnet er viktig for Metochi også på andre måter. Vi kommer som gjester langveisfra i en markant kultur, og det må vi forholde oss til. Den på mange måter konservative gresk-ortodokse tradisjonen har åpnet seg opp for oss, og vi bør vise oss tilliten verdig. Det har alltid vært en selvfølge for driften ved Metochi at vi tilpasser oss det faktum at vi er i et kloster, med de kleskoder og det rolige støynivå som det medfører. Dette har egentlig aldri vært noe problem, omgivelsene er sterke i seg selv, og inviterer mer til den stillferdige samtale enn til forsinkede russeløyer.

Noen visjoner for framtida

Metochi er inne i et godt spor. Flere enn noen gang ønsker å bruke stedet. Mange venner av stedet kommer tilbake, og nye melder seg. Men selvsagt kan en ønske seg en videre utvikling av virksomheten. Kontakten med ulike instanser i lokalsamfunnet kan med fordel utvides, kanskje kan vi en gang få til felles arrangementer for gresk og norsk ungdom. På hjemlig mark konstaterer vi at bruken av stedet varierer nokså mye fra fagmiljø til fagmiljø på HiA. Det er et mål at nye faggrupper skal få øynene opp for Metochis muligheter. En visjon er å holde en konferanse på Metochi hvert eller annethvert år med en høy faglig profil, og med bidrag fra våre egne fagmiljøer og med internasjonale gjesteforelesere. Skal dette realiseres, må vi blant annet tenke økonomi. Økonomisk holder Metochi balansen, og det er et mål at høgskolen heller ikke i framtida skal måtte oppleve stedet som et pengesluk. Samtidig må stedets ikke-kommersielle preg bevares.

Vi bør kunne styrke den faglige profilen ved å gå mer aktivt ut til fagmiljøene med forslag til hvordan nettopp deres fagområde kan berikes med et opphold på Metochi. Også miljøer som en kanskje ikke umiddelbart forbinder med Hellas, kan finne vinklinger og koblinger. I 1999 var det på Metochi et meget vellykket kurs i regi av nordiskmiljøet: "Kulturens fortellinger – fra myter til medier". Omgivelsene og det før omtalte historiske sus bidro så absolutt. En kan også tenke videre i retning av å la seminarer på Metochi munne ut i publikasjoner. Noen eksempler finnes. Hovedforedragene på seminaret om profesjonsforskning i 2000 ble i bearbeidet form til en mye lest bok om profesjoner, samfunn og etikk: *De profesjonelle*, redigert av Anne Marie Støkken og Børre Nylehn (2002).

Høgskolen i Agder er som alle slike store institusjoner en fragmentert størrelse, et mangehodet troll. Føringer i retning av kortsiktig markedsorientering og ytterligere oppsplitting er til stede i dagens høyere utdanning. Derfor er det gledelig at høgskolens styre har vedtatt klare formuleringer om at alle lengre studier ved institusjonen skal ha noen grunnleggende innslag av relevant fag- og yrkesetikk, noen refleksjoner om hva slags kunnskapsgrunnlag studiet bygger på, og dessuten en refleksjon over fagets eller yrkesgruppens rolle i samfunnet. Det er en sammenheng mellom disse vedtakene fra 2002 og høgskolens nå tiårige satsing på studiesenteret Metochi på Lesbos. Begge deler er viktige bidrag til høgskolens verdibaserte profil, som samtidig er med på å styrke høgskolens ambisjon om å bli et universitet – ikke bare formelt, men innholdsmessig.

Litteratur

Grødum, Kari og Pål Repstad (red.) 2000. *Høgskolen på Lesbos*. Kristiansand: Høgskolen i Agder. Skriftserien nr. 68.

Hanssen, Haakon Smedsvig 2000. *Theofrast fra Eressos. Livsgledens filosof.* Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Kalvø, Are 2002. *Syden*. Oslo: Gyldendal.

Nylehn, Børre og Anne Marie Støkken (red.) 2002. *De profesjonelle. Relasjoner, identitet og utdanning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Smith-Gahrsen, Carl 2000: "Mennesket på vei mot det guddommelige. Særtrekk ved Den ortodokse kirke og kristendomsforståelse," i Kari Grødum og Pål Repstad (red.): *Høgskolen på Lesbos*. Kristiansand: Høgskolen i Agder. Skriftserien nr. 68, s. 47-55.

Hilsen fra rektor

Studiesenteret Metochi på Lesbos har i løpet av de 10 åra det har vært i virksomhet, blitt et særkjenne for Høgskolen i Agder. Vi er kjent bl.a. som "høgskolen med studiested på Lesbos".

Da HiA i fjor, i 2002, gjennom Stud-Mag-undersøkelsen blei kåra til den institusjonen blant universiteter og høgskoler i landet som hadde høyest prosent fornøyde ex-phil-studenter, var nok en viktig grunn til det ex-phil-opplegget vårt med opphold på Metochi om sommeren.

Gjennom 10 år har Metochi hatt nærmere 50.000 overnattinger. Det betyr at en mengde studenter, ansatte og kursdeltakere fra andre institusjoner gjennom åra har fått ta del i kunnskapsformidling i et miljø som gjør det mulig å trekke forbindelsen helt tilbake til "det greske underet": de tre-fire hundre åra før Kristi fødsel da den greske verden la grunnlaget for vitenskapelig metode og tenkning. Sentrale filosofer vandra om på stranda på Lesbos akkurat slik studenter og ansatte ved Høgskolen i Agder kan gjøre det i dag, og som vi kan tilby andre å gjøre.

Metochi, slik stedet framstår i dag, er resultatet av eruptiv kreativitet og hardt, entusiastisk arbeid. Til dette arbeidet har mange bidratt, og det er all grunn til, fra høgskolens ledelse, å takke alle dem som gjennom initiativ og framsynthet, pågangsmot og utholdenhet har gjort dette kjennemerket ved Høgskolen i Agder mulig.

Noen vil muligens hevde at ideen om et kloster på Lesbos som studiested for en høgskole i Norge må ha vært en spesiell form for galskap. I så fall, en kreativ og skapende galskap vi alle skal være særdeles glade for, og som hele institusjonen profiterer på i dag.
Takk skal dere ha for innsatsen så langt alle sammen, og gratulerer så mye med jubileet!

Ernst Håkon Jahr
rektor

Χαιρετισμός του π. Νικοδήμου

ηγουμένου της Ιεράς Μονής Λειμώνος

Χαιρετίζω, μετά χαράς μεγάλης, την νέαν αυτήν έκδοσην επί τη επετείω των δέκα χρόνων από της εγκαταστάσεως στο Μετόχι των Αγίων Αναργύρων της Σχολής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου του Κριστιανσάντ της Νορβηγίας.

Η χαρά μου είναι μεγάλη που επί τόσα χρόνια, απρόσκοπτα και υποδειγματικά, λειτουργεί η πανεπιστημιακή αυτή σχολή εις το Μετόχι της Μονής Λειμώνος Λέσβου. Ιδιαίτερα, η δική μου χαρά είναι μεγάλη, διότι έχουν σφυρηλατηθεί στενότατοι και άρρηκτοι δεσμοί φιλίας, αγάπης και εκτιμήσεως μεταξύ εμού ως ηγουμένου της Ιεράς Μονής Λειμώνος και του επιστημονικού και διοικητικού δυναμικού της ως άνω Φιλοσοφικής Σχολής. Τόσο με τον διευθυντή και τους καθηγητάς, όσο και με το διοικητικό προσωπικό της σχολής, τρέφω ιδιαίτερα αισθήματα αγάπης, φιλίας αλλά και θαυμασμού για το εν γένει επιτελούμενο επιστημονικό και πολιτιστικό έργον.

Ούτε το Μετόχι εγνώρισε τέτοια δόξα και ζωή, αλλά πιστεύομεν, ότι και η Φιλοσοφική Σχολή σπανιότατα συνήντησε τέτοια κατανόηση, αγάπη και φιλικά αισθήματα, όσο εκ μέρους της φιλοξενούσης μονής.

Εύχομαι εξ ψυχής, να εορτάσωμεν και την επομένην και μεθεπομένην δεκαετίαν και να δρέψωμεν ακόμη περισσοτέρους και πλέον εύχυμους καρπούς .

Μετά βαθείας τιμής και αγάπης πολλής και ευχών διαπύρων

Ο ηγούμενος της Μονής Λειμώνος
Αρχιμανδρίτης Νικόδημος Παυλόπουλος

Hilsen fra Fader Nikodemos

abbed på det hellige Limonosklosteret

Med stor glede hilser jeg denne nye utgivelsen, i anledning 10-års jubileet for Høgskolen i Agders prosjekt på Metochi til de hellige Anargyri, velkommen.

Min glede er stor over at dette høgskoleprosjektet, på en upåklagelig og eksemplarisk måte, i så mange år har vært i drift på Limonosklosterets Metochi på Lesbos. Gleden min er spesielt stor på grunn av de nære og ubrytelige vennskapsbånd, kjærligheten og respekten som gjennom felles utfordringer har utviklet seg mellom meg, som det hellige Limonosklosterets abbed, og de involverte ved Høgskolen i Agder. Såvel for rektor og de faglig ansatte som for de administrativt ansatte nærer jeg kjærlighet og vennskap, men også beundring for det vitenskapelige og kulturelle arbeidet som foregår der.

Metochi har aldri tidligere opplevd så mye omtale og liv, og vi tror at høgskolen heller ikke så ofte har opplevd en slik forståelse, kjærlighet og vennlige følelser som fra dette gjestfrie kloster.

De hjerteligste ønsker for at vi skal feire både de neste ti år og mange år etter dette, og høste enda flere og rikere frukter.

Med dyp respekt, mye kjærlighet og varme ønsker

Abbed på det hellige Limonosklosteret
Archimandr. Nikodemos Pavlopoulos

Dagfinn Ulland, leder av referansegruppa for Metochi

Metochi i våre hjerter - En hilsen ved jubileet

Jeg vet at jeg kan tale på vegne av mange når jeg litt pompøst sier at Metochi har stor plass i våre hjerter. Flere ganger i uken er det noen som minner meg om at vi har et unikt prosjekt på Metochi og Lesbos. Noen spør om kurs, andre skryter av oppholdet og noen kommer med forslag til forbedringer. Det må bare bety at mange har fått en spesiell forkjærlighet til dette stedet. Vi er mange som er stolte av at Høgskolen i Agder har valgt å satse på prosjektet. Høgskolen i Agder er også Høgskolen på Lesbos. I disse ti årene har mange for første gang stiftet bekjentskap med Høgskolen i Agder nettopp på Lesbos. Jeg nøler ikke med å si at Metochi-prosjektet også har vært en klok strategisk satsing for studentrekruttering og Høgskolens ansikt utad.

Hva er så spesielt med Metochi? Spørsmålet har mange svar. Noen vil si at det er atmosfæren som hviler over stedet og skaper fred og inspirasjon i hverdagen. Andre snakker om verdien av å få være innenfor klostermurene hvor mennesker i århundrer har øvd seg i å føre den gode samtale, lytte til hverandre og respektere uenighet. Dette dreier seg om følelsen av å være på "hellig grunn" hvor oppofrende og tjenende mennesker har oppholdt seg og lagt igjen sin hengivenhet og bønner. Mange tenker tilbake og drømmer om de gangene en kunne sitte under svalegangen eller på verandaen en sommernatt og nyte livet under en fantastisk stjernehimmel. Her får en kunnskapsformidling av god kvalitet i omgivelser som innbyr til refleksjon og samtale. En kan smake livets gleder med god mat og drikke. Og det er rikelig anledning til å oppleve et spennende lokalmiljø og en øy med store variasjoner når det gjelder natur og fauna.

Det vil føre for langt i en kort hilsen å gi et tilbakeblikk på prosjektets historie. Mange personer har også fortjent en omtale og takk. Jeg vil begrense meg til noen få og starte med å takke prosjektets far, Haakon Smedsvig Hanssen. Han har vist en utrettelig innsats for prosjektet. Hadde det ikke vært for hans pionerånd, hans visjoner og vilje til å handle utradisjonelt, ville vi ikke hatt dette prosjektet. I mange år har han og flere andre ansatte drevet det som har vært bærebjelken i prosjektet disse ti årene, nemlig ex.phil. Jeg tenker også på fader Nikodemus og hans generøsitet og åpenhet for å satse på et slikt unikt samarbeid. Det er alltid inspirerende å møte hans kjærlige blikk og hans positive interesse for prosjektet. Videre vil jeg også trekke fram staben under Kari Grødums gode ledelse. Uten dere hadde vi ikke vært der vi er i dag med en profesjonell drift og med svært gode evalueringer fra

kursledere og deltagere. Stabilitet og kontinuitet i ledelse og stab tror jeg har vært avgjørende for et godt tillitsforhold til den lokale klosterledelse og respekt i lokalsamfunnet. Administrativ ledelse og kontinuitet har også i mange år vært godt ivaretatt av høgskolens Kurs- og etterutdanningskontor. Etter omleggingen i fjor er denne funksjonen ivaretatt av Filonova. Til slutt vil jeg nevne den positive interesse og støtte som stadig vises fra høgskolens ledelse. Det gjør at vi våger å satse også i turbulente tider når støtteordninger til kurs er usikre.

Selv om prosjektet i dag på mange måter ser ut til å være vellykket, må vi alltid se framover og møte nye utfordringer: Bygninger, fasiliteter og utstyr må stadig forbedres og fornyes. Derfor er vi fortsatt avhengige av en god porsjon idealisme, dugnad og økonomisk støtte for å overleve i framtida. Fremfor alt trenger vi kjærlighet til stedet – mennesker som bærer Metochi i sitt hjerte. Gratulerer med jubileet og lykke til med de neste ti årene av kontraktstida!

Αργύρης Κεραμιτζής

Μετόχι - 10 Χρόνια μετά

Σου είπα είναι τουρίστες. Σουηδοί νομίζω. Μπορεί και Νορβηγοί. Κοιμούνται στο Μετόχι και πάνε για κολύμπι με τα ποδήλατα.

Ο διάλογος αυθεντικός, ανάμεσα σε δυο νεαρούς, και εγώ καθισμένος στο διπλανό τραπέζι, άκουγα χωρίς να θέλω τη συζήτησή τους. Και όσο και αν φαίνεται αστείο, η άποψη του νεαρού για το Μετόχι, ήταν τότε η επικρατούσα άποψη της μεγάλης πλειοψηφίας των κατοίκων της περιοχής. Κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί πως σ' αυτή την όμορφη γωνία του κάμπου της Καλλονής, θα μπορούσε να γινόταν κάτι περισσότερο από κάτι που να έχει σχέση με τον Τουρισμό.

Αύγουστος 1995. Ένα χρόνο μετά η Kari Repstad με τηλεφώνημα της με καλούσε, ως διευθυντή του Τεχνικού - Επαγγελματικού Λυκείου Καλλονής, σε συνάντηση γνωριμίας, στην Σκάλα Καλλονής. Η γνωριμία μας αυτή, έμελλε να θέσει τα θεμέλια μιας μακροχρόνιας συνεργασίας ανάμεσα στο Σχολείο μου, το Kvadraturen Skole του Kristiansand και το Stredni Prumyslova Skola της Πράγας. Μιας συνεργασίας που αργότερα διευρύνθηκε με ένα πλήθος σχολείων από πολλές Ευρωπαϊκές χώρες.

Η συνάντηση μου με την Kari μου πρόσφερε και κάτι άλλο. Εκεί έμαθα για το Μετόχι. Για την σπουδαία δουλειά που γίνεται εκεί. Για τα σχέδια, τις προοπτικές. Και έτσι χωρίς να το θέλω, μου ήρθε στο μυαλό η κουβεντούλα που άθελα μου άκουσα, ένα χρόνο πριν, από τον νεαρό στην πλατεία της Καλλονής. Κάτι άλλο λοιπόν είχε γεννηθεί στο Μετόχι.

Μάιος 1996. Η Kari Repstad οργανώνει προπαρασκευαστική συνάντηση στο Kristiansand. Το Kvadraturen Skole, το Stredni Prumyslova Skola της Πράγας και το Τεχνικό - Επαγγελματικό Λύκειο Καλλονής μετέχουν σ' αυτή. Εκεί είχα την ευκαιρία να επισκεφθώ το Agder College. Εντύπωση μου έκανε η επιθυμία των υπεύθυνων για επικοινωνία και η αγωνία τους για την τύχη του πειράματος "**Μετόχι**". Εκεί γνώρισα τον Haakon Smedsvig Hanssen. Μου μίλησε για την γνωριμία του με τον Πατέρα Νικόδημο. Τότε που οι δυο τους έβαλαν τις βάσεις για την δημιουργία του εκπαιδευτικού Κέντρου στο Μετόχι.

Δέκα χρόνια μετά το Μετόχι, είναι πια αγνώριστο. Οι υπεύθυνοί του, έδειξαν πως γνωρίζουν καλά την ιστορία του. Σεβάστηκαν το τοπίο και το κτίριο. Χωρίς να αλλοιώσουν την φυσιογνωμία του Μετοχιού του Μοναστηριού του Αγίου Ιγνατίου, κατάφεραν με προσεκτικά βήματα να το βελτιώσουν και να το αναδείξουν. Τώρα τίποτα δεν θυμίζει το θλιμμένο, σχεδόν εγκαταλειμμένο μοναστηριακό κτίσμα. Η έξυπνη πρόταση του Agder College και το ανοικτό μυαλό ενός ιερωμένου, έκαναν το θαύμα τους.

Τώρα όλοι οι κάτοικοι της περιοχής γνωρίζουν, πως το Μετόχι δεν είναι ένας Τουριστικός προορισμός. Τώρα όλοι γνωρίζουν τους Νορβηγούς, που κάθε καλοκαίρι, δίνουν ζωή στον τόπο. Ξέρουν πως ένα Πανεπιστήμιο γεννιέται και πως αυτό το Πανεπιστήμιο είναι και λιγάκι δικό τους. Και όλα αυτά στον μυχό του Κόλπου της Καλλονής. Στον ίδιο τόπο που αιώνες πριν, ο **Θεόφραστος** συνόδευε τον Δάσκαλό του **Αριστοτέλη** για να καταγράψουν τις παρατηρήσεις τους για την χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής.

Argyris Keramitzis

Metochi – ti år etter

> Jeg sa det til deg at de er turister. Svenske tror jeg. De kan være nordmenn også. De sover på Metochi og sykler til stranda for å bade.

Dette var en virkelig samtale mellom to unge gutter, som jeg tilfeldigvis overhørte mens jeg satt ved bordet ved siden av. Selv om dette kan synes morsomt, var faktisk dette inntrykket, som den unge mannen hadde fått av Metochi, det samme som flertallet av innbyggerne i nærområdet hadde. Ingen kunne vel ha forestilt seg at det i dette vakre hjørnet av Kallonisletta skulle foregå noe mer enn det som har sammenheng med turisme.

August 1995. Et år senere ringer Kari Repstad for å invitere meg, som rektor på Den tekniske videregående skole i Kalloni, til et møte i Skala Kallonis. Dette møtet kommer til å bli fundamentet for et mangeårig samarbeid mellom vår skole, Kvadraturen videregående skole i Kristiansand og Stredni Prumyslova Skola i Praha. Et samarbeid som senere ble utvidet til å inkludere et stort antall skoler fra mange europeiske land.

Dette møtet med Kari bød også på noe annet. Der fikk jeg kjennskap til Metochi. Om det viktige arbeidet som foregår der. Om planene og om perspektivet. Og slik, uten at jeg var klar over det, kom jeg til å tenke på den lille samtalen jeg overhørte et år tidligere, mellom de to guttene på torget i Kalloni. Men det var noe helt annet som ble skapt på Metochi.

Mai 1996. Kari Repstad arrangerer et forberedende møte i Kristiansand. Kvadraturen videregående skole, Stredni Prumyslova Skola fra Praha og Den tekniske videregående skolen i Kalloni møtes. Der fikk jeg anledning til å besøke Høgskolen i Agder. Det som gjorde et sterkt inntrykk på meg var de ansvarliges ønske om kontakt, og deres glødende interesse for at **Metochi**-eksperimentet skulle lykkes. Der ble jeg også kjent med Haakon Smedsvig Hanssen. Han fortalte meg om det første møtet med abbed Nikodemos. Den gang de to la grunnlaget for etableringen av studiesenteret på Metochi.

Ti år etter er Metochi ugjenkjennelig. De ansvarshavende viser at de kjenner Metochis historie godt. De har respektert både stedet og bygningen. Uten å ha endret personligheten til dette Metochiet, som tilhører klosteret til den hellige Ignatios, har de med skånsomme skritt klart å forbedre og fremheve stedet. I dag er det ingenting som minner om det vemodige og nesten forlatte klosterbygget. Høgskolen i Agders kloke initiativ og en prests åpne sinn har utført et mirakel.

Hele befolkningen i nærområdet vet nå at Metochi ikke er et turistreisemål. Nå kjenner alle nordmennene som hver sommer gir liv til dette stedet. De vet at det er et universitet som er skapt og at litt av dette universitetet også er deres. Og alt dette i et hjørne av Kallonibukta. På det samme stedet der Theofrast for mange hundre år siden fulgte sin lærer Aristoteles for å nedtegne deres observasjoner om stedets flora og fauna.

Bilder

Første billedside:

1. «Filosofene og deres koner». Foran fra venstre: Stein Rafoss, Dag Magne Staurheim, Haakon Smedsvig Hanssen, Jostein Gaarder. Bak fra venstre: Hilde Witzøe, Gunvor Vaule, Sigrid Nordstoga, Siri Dannevig, Limonos 1992 (fotoansvarlig: Stein Rafoss)

2. «Klostergrunnlegger» Haakon Smedsvig Hanssen foran den gamle Christos-kirka, Xristos forskningssenter 2002 (foto: Jan Arve Olsen)

3. Rektor Ernst Håkon Jahr overrekker en gave til abbed Nikodemos på nonneklosteret Mirsiniotissa 2002 (foto: Jan Arve Olsen)

4. Limonos-klosteret i 2002 (foto: Jan Arve Olsen)

5. Marianthi fra Limonos og prosjektleder Kari Grødum, Limonos 2002 (foto: Jan Arve Olsen)

Andre billedside:

6. Metochi en dag i september 2002 (foto: Jan Arve Olsen)

7. Høgskolestyret i klostergården på Metochi 2002 (foto: Jan Arve Olsen)

8. Avd. for pedagogikks kurs «Nye læringsformer» i forelesningssalen på Metochi 2002 (foto: Jan Arve Olsen)

9. Metochis klostergård i mai (foto: Kari Grødum)

10. Dyrking av jorda ved Siluanos-kirka (foto: Kari Grødum)

1

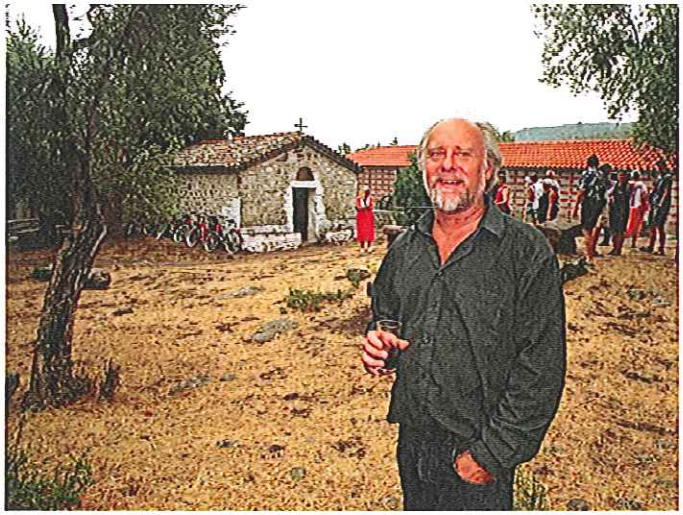

2

3

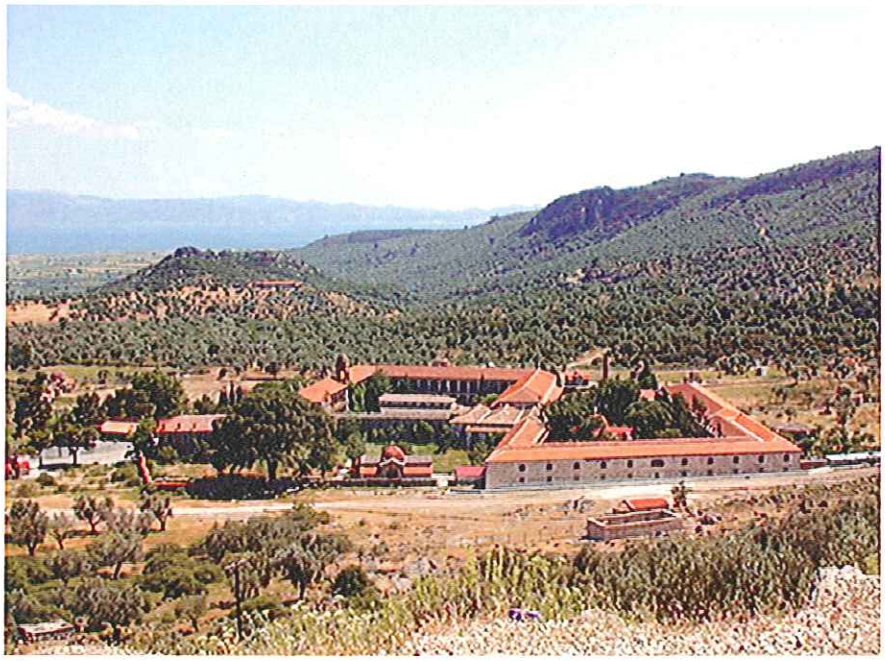

4

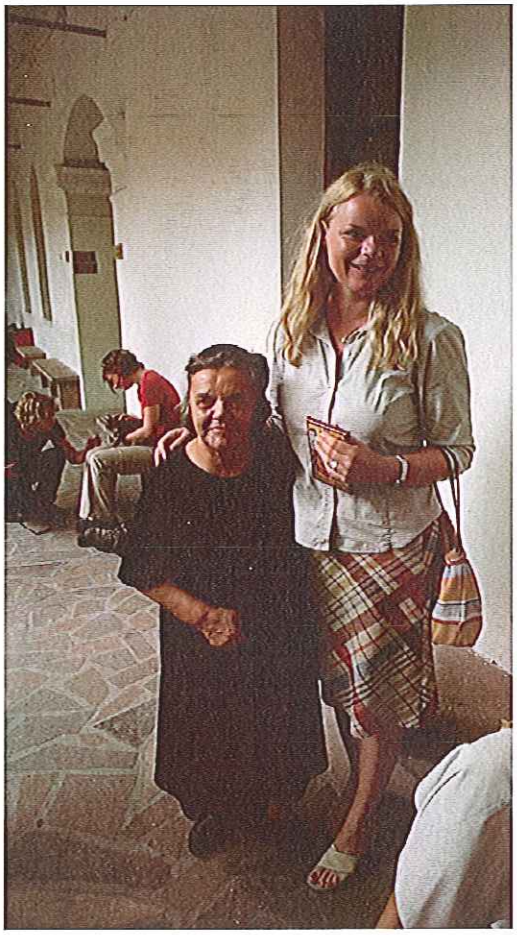

5

6

7

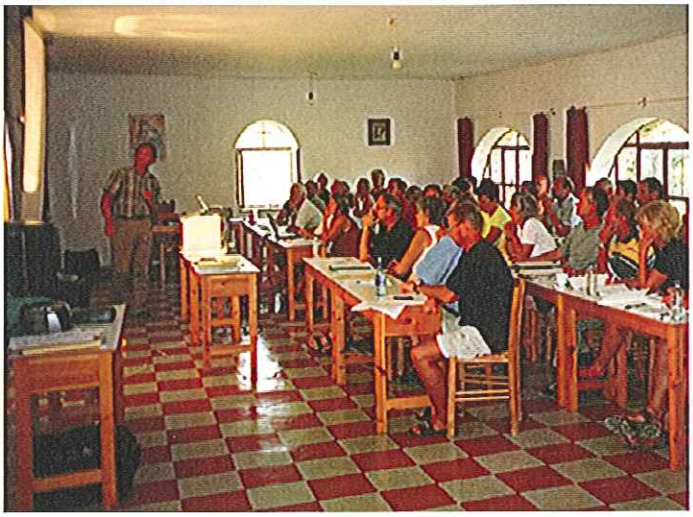

8

9

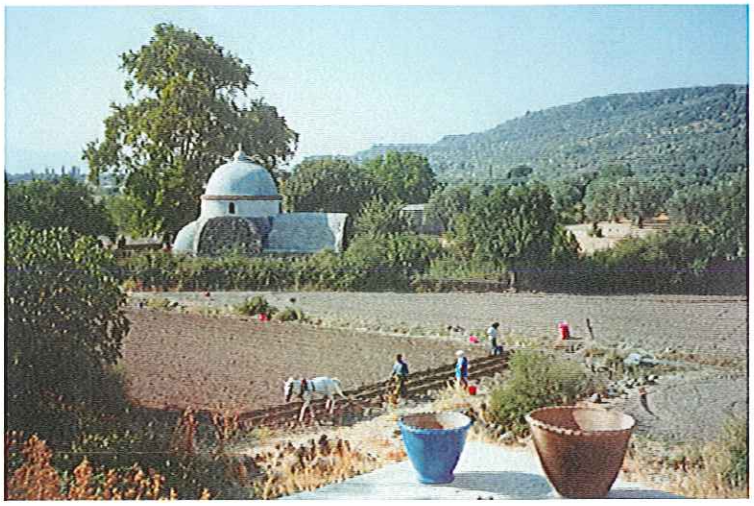

10

Haakon Smedsvig Hanssen

Gudfaren Zoes

Zoes. Navnet er like gresk som mannen. Det betyr kort og godt "liv" – og for et liv! Hans foreldre som ga ham livets eget navn må ha hatt sine anelser om hvilke livskrefter og kvaliteter denne mannen skulle besitte – på ekte gresk vis. Hans mor er fra den hellige bysantinske øya Tinos, og hans far er fra selveste Olympos.

Det var tidlig på 90-tallet det hele begynte. Jeg hadde fått i oppdrag av noen velvoksne kvinner i Flekkefjord å lage et lite filosofikurs på et passende sted. Da jeg skulle til Geneve på et møte i det kristne Studenterforbundet (organisasjonen som visstnok "egentlig" driver HiA, dengang ADH) benyttet jeg meg av muligheten til å kjøpe meg en senior interrailbillett.

Skjebnen, heretter omtalt som Tyche, medførte at jeg mot all sunn fornuft bestemte meg for å gjøre turen gjennom det som engang het Jugoslavia, men som var på full vei mot oppløsning og krig. Disse uheldige omstendighetene medførte adskillige problemer som her skal utelates. Det er gjerne slik med historievitenskapen: Man skriver om de store bedrifter mens livet for det meste består av trivialiteter. Ved ankomst Beograd meldte en av disse trivialitetene seg. Alle tog var innstilt på grunn av en krig som "egentlig" ikke hadde begynt (Bush-syndromet), og mitt behov var å finne et passende avtrede. Tyche ledet meg til et riktig illeluktende sted hvor jeg også fant en kraftig skikkelse, nesten to meter høy, i en skjorte som en gang hadde vært hvit, syntetiske bukser som engang hadde hatt press og med et image som bar alle tegn på et mangfoldig liv. Det var høyesterettsadvokat Zoes fra Athen. På det offentlige jernbanetoalettet i Beograd overleverte han meg sitt visittkort (mitt forhold til ADH var såpass uklart at jeg ennå ikke var funnet verdig til visittkort, men jeg hadde et fra Studenterforbundet). Jeg betraktet denne enorme skikkelsen som nok et tegn fra Tyche og spurte om han kunne ordne et tog til Athen hvis han skulle samme veien. Og slik ble det.

Etter noen timers søvn våknet også Tyche til livs. Zoes hadde klart å tyde mitt visittkort og gjort følgende oppdagelse: Vi hadde begge deltatt i Studenterforbundet (sic!). Jeg fortalte ham om mitt oppdrag: Noen modne kvinner ønsket litt åndelig påfyll, og jeg søkte en krukke med visdom et sted i Egeerhavet. Min gode reisekamerat hadde øyeblikkelig opplegget klart for et par ukers reise fra kloster til kloster i det lille lunefulle havet med de mange øyer.

Det gjensto likevel et lite mysterium for meg. Hva skulle denne høyesterettsadvokaten, oppkalt etter livet selv, i Jugoslavia? Antrekket og skitten stammet neppe fra et møte med

kolleger i Beograd. Etter lang tids snakk fikk jeg vite at han ikke lenger praktiserte særlig mye som advokat. Hans papirer som høyesterettsadvokat ga han imidlertid tilgang til informasjon. Han mente at jus i Hellas stort sett var svindel, og han hadde bestemt seg for å gi all sin tid til menneskerettighetsspørsmål – som utsendt medarbeider for en gresktalende radiostasjon ett eller annet sted langs Missisippis bredder, uten at jeg helt husker navnet på byen. Flere år senere fikk jeg den fullstendige versjonen: Hellas hadde som eneste NATO-land kritisert bombingen av Gadaffi, og alle investeringer fra USA til Hellas ble frosset (Reagan-syndromet). Zoes selv var midt i oppbyggingen av ev gresk-amerikansk hotellkjede og stod dermed uten penger. Han solgte alt han eide for å betale ut etterlønninger til sine ansatte, uten at noen hadde bedt om det (et hittil ukjent syndrom i Norge).

Resultatet var i hvert fall at han nå satt sammen med meg og så mest av alt ut som en geriljasoldat i hvitsnipp. Han hadde ligget ute i fem netter, men nektet å fortelle hvor eller hvorfor. "Det er en hemmelighet," sa Zoes. De neste ti årene skulle gradvis avsløre flere hemmeligheter, men slett ikke alle. Dette er kanskje ikke spesielt for Zoes. I all sin åpenhet holder grekere gjerne kortene tett inntil kroppen – en lærdom fra en turbulent historie. Men bevares for en varme og hjelpsomhet.

Etter en reise Egeerhavet rundt falt valget på Limonos og Fader Nikodemos. Tyche spilte meg nok et puss – denne gangen via statsråd Hernes og hans sammensvorne Per Iversen og Paul Flaa. De så at Hernes sin lite gjennomtenkte ide om et sommersemester burde kunne utnyttes – i Hellas. Med Zoes som advokat ble det inngått forhandlinger om kurs for damene fra Flekkefjord, samt et helt sommersemester i ex.phil. på åtte uker. "Ikke noe problem," sa Fader Nikodemos. I min naivitet forsto jeg ennå ikke at det sier grekere uansett, nærmest som en æressak. Det skulle da også vise seg å bli en nokså turbulent historie.

Sommeren kom, og på det meste skulle det innlosjeres over hundre personer på Limonos. Jostein Gaarder, Dag Magne Staurheim, Stein Rafoss og undertegnede skulle drive kurset – sammen med en prest fra Studenterforbundet (sic!) og vår venn høyestrettsadvokaten som "daglig leder" iført sitt vanlige og sannsynligvis eneste antrekk. Zoes synes nemlig ikke klær er viktig. Han er som en omreisende munk i det godes tjeneste iført joggesko og crimplenebukser. Han synes heller ikke briller er viktig, til tross for at han praktisk talt ikke ser noe som helst i sin ekstreme nærsynthet. Han vil kanskje ikke at uvedkommende ting skal forstyrre hans "egentlige" anliggende. Jeg har nemlig tenkt den tanken at Zoes nekter å bruke briller fordi det vil gjøre ham åndelig nærsynt. Problemet er imidlertid at han av samme grunn

ikke er brukbar til noe som helst praktisk formål - men også dette er jo en gammel gresk dyd. Han synes heller ikke mat er viktig, en kirkelig bysantinsk dyd. Zoes er og blir et ektefødt barn av Olympen og Tinos. Da den hellige Antonius ble spurt hva man skulle passe seg mest for her i livet svarte han: Tungen og magen.

Juni 1992. Første dag på Limonos sammen med Zoes. Vi to, og Fader Nikodemos. Jeg hadde med meg flere hundre tusen drachmer i kontanter fordi jeg fikk det klare råd at bare kontante menn blir tatt seriøst i Hellas. Jeg skulle leve opp til idealet av en klassisk patron som daglig delte ut goder i små porsjoner. Da jeg ikke hadde lås på mitt rom, ba jeg Zoes om å oppbevare formuen.

Og det ble morgen første dag: Jeg banket på Zoes sitt rom, men der var ingen tilstede. Døra var åpen og Zoes med alle pengene var borte. I løpet av få sekunder gikk skandalen gjennom hodet mitt. Jeg hadde jo "egentlig" kjent Zoes i noen få timer, og "egentlig" visste jeg ingenting om han. Jeg så for meg Dagbladets overskrifter og ansiktet til Gunnar Nordlie, økonomikonsulent på ADH, og ble grepet av lettere panikk. Jeg kastet meg inn i min Daihatsu, kontaktet politiet og fikk varslet havna og flyplassen i Mitilini. Synderen måtte finnes! Sliten vendte jeg tilbake til Limonos der jeg ble møtt av en smilende høyesterettsadvokat – som hadde byttet rom i løpet av natta. Siden den dagen har min naivitet når det gjelder grekeres ærlighet nådd store høyder, og ikke minst ærligheten til vår venn Zoes, som fortsatt er en ukjent mann for Riksreviskjonen.

Den sommeren ble Zoes fanget i en selsom konflikt mellom det norske og det greske. De fleste fant maten nokså uspiselig, de greske pilgrimene innpåslitne, beboerne nokså spesielle og sanitærforholdene bortimot ikke-eksisterende. Fra den andre siden ble nok vi opplevd som arrogante, påtrengende, kravstore og respektløse. Dette ble iblant for mye for Zoes. Han skulle formidle gresk kultur på sitt beste og kom til kort i forhold til en tvilsomt komponert samling postmoderne norske studenter som hadde fått plass på kurset etter loddtrekning. Tyche! Og Zoes var eneste tilgjengelige tolk. Dag etter dag fortalte han om sin kirke, sine helgener, om den greske åndelighet og nøkkelsen til gresk filosofi.

Zoes' første styrkeprøve ble å forsone sunnmørsk karismatisk lavkirkelighet med gresk høykirkelighet. I korthet var utgangspunktet følgende: Allerede etter et par dager gikk kloakken tett. Alle visste at toalettpapir var tabu, men de fleste forbrøt seg mot det kategoriske imperativ og tenkte: Det er OK om *jeg* bruker toalettpapir bare ikke de andre gjør det! Nå hadde vi dessverre ikke nådd frem til Kant i vårt pensum, og dermed gikk det vel som det

måtte gå. I sin fortvilelse fikk Zoes en meget konkret åpenbaring. En pliktoppfyllende student fra Sunnmøre sa han kunne løse problemet og ba om en samtale med Fader Nikodemos. Abbeden selv var henrykt i utgangspunktet. Problemene begynte å reise seg da sunnmøringen la fram sin arbeidsplan: Han skulle be til Gud om at kloakken måtte åpne seg, og at han måtte få lov til å sende sine bønner fra et toalett. Nå er ikke mirakler ukjente i den ortodokse kirke, men de har liksom en annen dimensjon og en høyere himmel over seg. Etter en stund kom da også en gresk rørlegger. Dette var første leksjon i toleranse og økumenikk på det praktiske planet.

Jeg hadde selv mine konflikter med Zoes, som kjente sin nasjons filosofi mer enn godt. Men det hele skar seg når Zoes hevdet å ha en privilegert forståelse av gresk filosofi, i kraft av å tilhøre den greske nasjon. Dette ble for drøyt. Senere har jeg oppdaget at heller ikke dette er å noe uvant i gresk sammenheng – og kanskje inneholder det et snev av sannhet?

Zoes reddet vårt turbulente opplegg den sommeren – en sommer som kunne romme en hel krønike. Men det er Zoes dette skal handle om. Mannen som ga sin sjel, sitt Zoe, til en merkelig gruppe pilgrimer fra det kalde nord.

Samme høsten vendte en mer representativ gruppe pilgrimer fra Kristiansand lærerhøgskole tilbake til Lesbos, og vi forsto at vårt sommerbesøk hadde satt spor. Zoes var som vanlig tilstede, og gjennom et effektivt skytteldiplomati mellom to livsformer klarte han å overbevise Fader Nikodemos om at vi burde overta Metochi som vi nærmest hadde ramlet over på en av våre turer. Direktør Torbjørn Dovland fra KLH var fast bestemt: Her skal byen ligge. "No problem," sa Fader Nikodemos igjen. Avtalen var at han skulle bygge anlegget ferdig for en viss porsjon klingende mynt lånt fra studentbokhandelen.

Vinteren som gikk var selsom. Krigen på Balkan gjorde at Zoes mobiliserte alle krefter for å bistå med sin humanitære virksomhet og sine krigsreportasjer til Missisippis elveleie. Men alt dette vet jeg lite om. Zoes verken leser eller skriver fordi han mangler briller. Derfor radio. Og derfor mottok jeg hele vinteren telefonsamtaler fra ubestemmelige steder. Det var korte samtaler og de hadde et enkelt budskap: "How are you, Haakon? Are you sure that you are OK? I am in a very dangerous place and they are shooting here, so I cannot talk to you now". Slik omtrent var den ukentlige beskjeden. Hvor var han? Hva gjorde han? "It's a secret, Haakon." Det går nesten over i et mer overordnet spørsmål: *Hvem* var han?

På en tirsdag morgen tidlig i sesongen 1993 gikk Zoes og jeg selv for å beskue verket, Det Nye Metochi, etter å ha betalt millioner av drachmer på forskudd . De første gjestene skulle komme fredag, og vi skulle legge den siste hånd på verket. Men på Metochi var ingenting gjort. Slanger og rotter boltret seg overalt, til deres vellyst og vår fortvilelse. Klostercellene i underetasjen var ikke utgravet. Ingen toaletter fantes. Ingen vanntilkobling og intet kjøkken. Materiale til 64 senger lå umontert. Men strømmen var i det minste ført fram til dette Nye Metochi. Etter at vi hadde felt noen tårer sammen, proklamerte Zoes at i Hellas er intet umulig. Vi samlet bygningsarbeidere fra alle omkringliggende byer, og fredag var Metochi "i prinsippet" ferdig bygget! Med dette forstås at sengene stod på plass, med en skrue i hver, på kjøkkenet stod en stor gryte som vår greske kokke tryllet mat frem av, gulvene var sementerte, men sementen var ikke tørr. Slanger og rotter ble skremt vekk av en Enfield 1948-modell med fri eksos.

Zoes skjønte at dette kunne komme til å gå galt, og han hadde lært seg en god del om nordmenn i året som var gått. På veien til flyplassen fredag ettermiddag la han veien innom den store produsenten av vin og brennevin, EPOM. Gjestene ble vennlig mottatt med beskjed om at all drikke var gratis, og det ble lagt inn flere drikkepauser på de femti kilometrene fram til Metochi. Stemningen var upåklagelig, selv om minnene fra denne kvelden nok er litt tåkete. Dionysos selv – druens, tragediens og komediens gud - hadde stått oss bi denne gangen, og alle våknet til tørr sement.

Vi forsto likevel at vi ikke kunne forvente oss hjelp fra Tyche og Dionysos til evig tid, i hvert fall ikke som eneste styringsprinsipp. Oppgjørets time var kommet: Jeg forlangte at Zoes skulle kjøpe briller. Uten det var han tilnærmet ubrukelig i den situasjonen som nå var oppstått. Det ble et vondt møte. Jeg måtte til sist fortelle Zoes at han ikke var mannen som kunne styre stedet på vår lønningsliste. Hans svar inneholdt sannheten i kortversjon: "Jeg har jo gitt dere min sjel." Mitt svar til Zoes var brutalt, enkelt og like sant: "Ingen i Norge er villige til å betale for den".

Siden har jeg stadig truffet Zoes, som fortsetter sine bestrebelser på å gjøre denne verden til et bedre sted å bo, som en handelsreisende i godhet. Han ba om hjelp til barn i Serbia under krigen på Balkan, og jeg måtte fortelle ham at Serbia ikke lenger er en god sak å selge. Til vanlig var Zoes' prosjekter av det slag som nettopp ikke lot seg selge, men som derfor er viktigere enn alt annet. Zoes hadde nå bare seg selv og sin sjel, som han sier. Pengene får han fra kontordriften og sin advokatlisens som han har "leid ut" til andre.

Mitt siste møte med Zoes var forrige sommer, et tilfeldig møte på åpen gate. Det er vel riktigst å si at jeg møtte ham og ikke omvendt, for Zoes ser fortsatt ingenting. Balkan var nå blitt for voldsomt, menneskene var også kravstore og han selv hadde nesten ingenting tilbake. Men likevel nok til å ta imot et nytt kall.

Historien er følgende: Zoes befinner seg, som vanlig av ukjent grunn, i de lite gjestmilde grensetraktene mellom Hellas og Bulgaria. Her treffer han en binne med en liten bjørnunge. På samme sted var en sigøyner som skjøt binna for å få tak i bjørnungen. De lærer som kjent bjørnunger til å "danse" ved å sette dem på glødende jernplater. Zoes moser sigøyneren, tar bjørnungen og lønner en bulgarer til å passe på den.

Vel tilbake i Hellas forfølger Zoes sitt kall. Verden rundt ham er blitt stadig mer uhåndterlig, og han bestemmer seg for å skifte ut menneskene med hjemløse katter. "Dyr har også rettigheter," sier høyesterettsadvokaten. Og de gir mer tilbake. Et av Nikodemos sine metochier, altså klosterannekser, ble innredet for ti katter. Dertil har Zoes katteklostre på Chios, Kreta og Peloponnes.

Slik forsvant Zoes ut av mitt liv. Det siste han ga meg var en nøkkel til kattene sine og en mengde kattemat med en innstendig oppfordring om å ta godt vare på dem – Gud vet for hvor lenge. Hvis Tyche nok en gang setter stevnemøte for oss, er jeg redd for at jeg blir svar skyldig.

Det finnes mennesker i verden som er lette å forstå. Jeg har allerede nevnt Bush og Reagan. Andre folk kan være vanskelige å få skikkelig grep på. Og så til sist finnes det mennesker som man ikke skal forsøke å forstå – i hvert fall hvis man ikke har mer enn ti års bakgrunn. Metochis gudfar Zoes hører så avgjort til de siste. Uten hans kreative, grenseoverskridende velvilje og godhet hadde kaosmaktene fortsatt herjet på Metochi.

Kari Grødum og Georgios Konstantinidis

Limoneren Fader Nikodemos

Denne teksten tar utgangspunkt i en samtale med abbed Nikodemos i januar 2003. Bakgrunnen for samtalen var et ønske om å bli bedre kjent med abbeden og hans virke på Limonos og Metochi. Det var også en anledning til å spørre ham om mange detaljer som både vi og mange Metochi-venner har lurt på i løpet av disse 10 årene med kursvirksomhet på Metochi. Fader Nikodemos viste seg å være en uutømmelig kilde til informasjon om klostrenes historie.

Blant de mange pilegrimer og turister som besøker klosteret Limonos, særlig om sommeren, kan det hende man ser en eksotisk, svartkledd skikkelse, som beveger seg med raske og korte skritt langs klosterets korridorer, for så å forsvinne inn i et av de flere etasjenes mange rom, eller i en av de mange bygningene utenfor klosterets murer. Abbeden, fader Nikodemos, er nå den eneste tradisjonelle munk i dette gamle og historiske klosteret på Lesbos.

Han er født i 1941 og vokste opp på en annen stor øy i Egeerhavet, som en av fem søsken. I alle de generasjonene han kjenner til, har Naxos vært familiens bosted. Faren var lærer og farfaren prest. I voksen alder fulgte Nikodemos i familiens spor. Han studerte teologi (1964) og filologi (1968) ved Universitetet i Athen. Etter tre års arbeid som lærer ble han ordinert til prest i kirken Agios Athanasios i Athen i 1966.

I 1967 flyttet han til Limonosklosteret på Lesbos for å være i nærheten av sin åndelige far Iakobos, biskopen i Mithimna (Molivos). I det nærmest forlatte Limonosklosteret var det bare tre eldre munker igjen. Med sin åndelige fars velsignelse fylte han det tomme abbedembedet. I 2002 feiret Nikodemos 35 år som munk og abbed på Limonos.

Allerede første år i sitt nye hjem startet den relativt unge abbeden restaurerings- og oppbyggingsarbeidet innenfor og utenfor klosterets murer. Den viktigste oppgaven på dette tidspunktet var å bygge et museum for å oppbevare alle de verdifulle gjenstandene han fant på dette historiske klosteret. Fader Nikodemos forteller at alle de verdifulle kirkeantikvitetene ble oppbevart i en krypt ved alteret i hovedkirken. Det nåværende museet med bibliotekene og galleriet er hans verk. Bortsett fra antikvitetene som allerede fantes på klosteret, har abbeden selv samlet størstedelen av gjenstandene som stilles ut i de forskjellige avdelingene. Antallet utstillingsobjekter er etterhvert blitt veldig stort, og deres type og verdi er ganske variert. I en

av de 80 bøkene Fader Nikodemos har skrevet, finnes en presentasjon av alle salene i museet og en kort beskrivelse av gjenstandene. Avdelingen for manuskripter er den tredje største i Hellas.

Nesten besatt av alt gammelt, oppbevarer, restaurerer og reparerer abbeden det som kan reddes. Han bygger alltid på det gamle fundamentet og helst etter den opprinnelige grunnplanen. Slik har også Metochi gjenoppstått, der hvor grunnleggeren den hellige Ignatios opprinnelig bygde Metochi og tilegnet kirken til de hellige Anargyri. Bortsett fra dette metochiet har abbeden gjenoppbygd eller restaurert syv andre metochier. Et metochi er den greske betegnelsen for et lite kloster som tilhører et hovedkloster, et slags klosteranneks.

Limonos

Limonosklosteret tilhørte patriarkatet i Konstantinopel fram til 1833, da den greske kirken ble skilt ut som en egen administrativ enhet. Munkelivet nådde sitt høydepunkt i tiden før den tyrkiske okkupasjonen (1453-1821). I området rundt Kalloni lå 20 klostre, mens det i hele Kalloni- og Mithimna-området var omkring 150 klostre totalt. Mange asketer og eremitter levde i huler i fjellene rundt Limonos, blant annet den hellige Nikon og hans 199 disipler. Under den tyrkiske okkupasjonen ble alle klostrene på Lesbos ødelagt. Det eneste som ble tillatt gjenreist var munkeklosteret Limonos. I følge tradisjonen skyldtes dette at grunnleggeren, den hellige Ignatios, hadde helbredet den tyrkiske sultanens syke sønn.

I 1523 grunnla den hellige Ignatios nonneklosteret Myrsiniotissa. Tre år senere grunnla han munkeklosteret Limonos, på ruinene av en gammel kirke. Her trakk han seg tilbake som munk, sammen med sin sønn og sin eldre far, som også var prest. Klosteret fikk navnet Limonos, som betyr «eng», etter landskapet som omgir bygningene. Dette navnet kan også ha en overført betydning, fordi et kloster kan betraktes som en «åndelig eng». Vi spurte abbeden hvordan nonneklosteret fikk navnet «Panagia (Maria) Myrsiniotissa»: «I følge tradisjonen ble et Maria-ikon funnet på et sted i nærheten av klosteret, hvor det også var mye av planten «myrsini». Der ligger nå nonneklosterets metochi tilegnet Christos. Selve nonneklosteret ble bygd litt lenger borte, fordi ikonet mirakuløst hadde forflyttet seg og ble funnet igjen på det stedet hvor nonneklosteret ligger i dag». Nonneklosteret har siden starten vært i kontinuerlig drift, og er avhengig av munkeklosteret både økonomisk og driftsmessig, i samsvar med den opprinnelige hjemmel. Dette betyr at abbeden på Limonos alltid har hatt krevende styringsoppgaver.

Arbeidet med å bevare Limonos' opprinnelige forpliktelser som hovedkloster og ivaretagelsen og utviklingen av klosterets sosiale og kulturelle oppgaver, viser Fader Nikodemos' respekt for tradisjon og kultur. Hans vilje til og innsats for å redde alt som er igjen av det store Limonosklosteret og dets omkringliggende eiendommer, er også kjennetegn ved abbedens virksomhet. Han vil ikke la noe «forbli i mørket». I tillegg til hans arbeid for å bevare de talløse verdifulle gjenstandene, har han også vist et stort sosialt engasjement ved opprettelsen av et gamlehjem på Limonos. Han har også drevet et hjem for foreldreløse barn på klosteret, og barna har han oppfostret som om de var hans egne.

Metochi og nærområdene

Om oppbyggingsperioden på Metochi forteller abbeden: «Arbeidet startet i 1980 og varte til 1986. Seks somre pendlet jeg mellom Metochi og Limonos. Jeg gikk frem og tilbake og svettet på den gamle steinstien for å lede arbeidet.» Metochi ble bygd i 1526 og var i drift til omtrent 1930. Da abbeden overtok i 1967 fant han bare ruiner: «Av det opprinnelige bygget var bare en del av den høyre siden ved inngangspartiet og halvparten av den lille kirken midt i klostergården igjen. På hele denne siden med spisesalen og kjøkkenet lå stallen og verkstedet for produksjon av melkeprodukter. Den tilhuggede stenen som brukes som bordplate i amfiet var en del av det gamle verkstedet. Der hvor furutrærne står, ved den nye uteplassen, lå før den gamle smia. Siden 1993, da Høgskolen i Agder startet kursvirksomheten på Metochi, ble bygningene tilpasset de nye behov.»

I arbeidet med å restaurere Metochi, som også Høgskolen i Agder nå er blitt en aktiv deltaker i, har det vært viktig å ta hensyn til stedets historie, og å konsultere abbeden før alle små og store endringer. Abbeden har alltid noe nytt å fortelle, om alt fra de gamle stenenes historie, som ligger spredt i klostergården, til området utenfor klostermurene. I tillegg til de historiske elementene i den hellige Ignatios' biografi, legger abbeden til fortellinger som har overlevd blant innbyggerne i Kalloniområdet: «Det er fire store stener med avtrykk etter den hellige Ignatios. På den ene, som ligger ved den gamle steinstien fra Metochi til Limonos, kan man se avtrykk av den helliges hode og skuldre. På de tre andre stenene (en litt lenger opp mot Limonos og to nær Myrsiniotissa) har Ignatios formet et kors med fingrene.»

Klosterets jord hadde siden bysantstiden dekket store deler av Kalloniområdet, fram til sjøen ved fiskerlandsbyen Skala Kallonis. Etter en avtale med den greske staten, ga kirken i 1957 hele jordbruksområdet rundt Kalloni til de lokale bøndene. Ti hektar av jorda foran

Metochi tilhører fortsatt Limonosklosteret. Før 1957 drev klosteret selv dette området sammen med lokal arbeidskraft. Produksjonen bestod stort sett av tobakk, korn og vindruer. Rester av to av de fire gamle druepressene står ved siden av Siluanos-kirka, de to andre er skjult i fundamentet til denne kirka med den spesielle akustikken.

Bøndene som overtok jordene har tilpasset seg de nye internasjonale forholdene. Etter en liten nedgang har jordbruksproduksjonen økt de siste ti årene, særlig etter at drivhus ble tatt i bruk, og etter at vannboringer på sletta mellom Metochi og Kalloni kom i gang. Om vannreservene forteller abbeden: «Før var det ubegrensede mengder vann. Bøndene brukte vann fra kilder. På den høyre siden av veien mellom Siluanoskirken og porten til Metochi ligger fremdeles restene av et basseng som ble brukt for å samle vann fra en kilde. På 1980-tallet hadde noen av de daværende beboerne på Metochi noen ender ved bassenget. Etterhvert ble det tørrere og tørrere, sannsynligvis på grunn av vannboringene i nærområdet. Disse årene var det mye liv på Kallonisletta. Det var mennesker og dyr overalt. Okser og hester ble i stor grad brukt i forbindelse med jordbruk før maskinteknologien gradvis erstattet deres arbeidskraft. Limonos eide et stort antall dyr. Flokken kunne være så lang som hele strekningen mellom Metochi og kysten ved Skala Kallonis.»

Abbeden forteller at når de lokale refererer til området rundt Metochi, bruker de flertallsformen «ta metochia»: «Opprinnelig var det tre «metochia». I tillegg til metochiet tilegnet de hellige Anargyri, var det også metochier tilegnet den hellige Georgios og den hellige Christos. Av metochiet til den hellige Georgios er det bare en liten kirke igjen. Den ligger nå på en privat eiendom etter at jordbruksområdet ble gitt til lokale bønder.» Det har derfor ikke vært mulig for Fader Nikodemos å gjenoppbygge dette metochiet. Han planlegger imidlertid å flytte dette til plassen ved siden av Siluanoskirken. På metochiet til Christos ligger nå en liten gammel kirke, med noen av de opprinnelige veggmaleriene fra 1500-tallet. Abbeden startet gjenoppbyggingen av dette metochiet, og fullførelsen av prosjektet ble overtatt av initiativtakeren til studiesenteret Metochi, Haakon Smedsvig Hanssen. Han iverksatte i 2002 et nytt prosjekt ved den gamle Christoskirka, som i dag er et forskningssenter organisert som et andelslag.

Selv om turismen ikke har utviklet seg i samme grad som på andre øyer i Egeerhavet, har den blitt en viktig del av Lesbos' økonomi de siste 20 årene. På steder som Kalloniområdet, hvor befolkningen har drevet med jordbruk og fiske, har ikke kontakten med andre kulturer vært så stor. Skepsis og fremmedfrykt er derfor ikke helt uventet. Dette gjelder

spesielt religiøse steder, som er en viktig del av det lokale kulturlivet. Det kan også forventes at kirken som institusjon lettere kan uttrykke en slik skepsis. Nikodemos har imidlertid vist en ukonvensjonell og radikal tillit og gjestfrihet ved å la Metochi stilles til Høgskolen i Agders disposisjon. I løpet av prosjektets 10-årige virksomhet har Nikodemos i tillegg til denne tilliten også uttrykt sine varme følelser for alle de involverte i prosjektet. I flere sammenhenger har han fortalt at han verdsetter den respekt som kursdeltakerne viser for Metochi. Det gode forholdet mellom Limonosklosteret og Høgskolen i Agder har ført til at kursdeltakerne også er blitt godt mottatt av lokalbefolkningen. For mange grekere i Kalloniområdet er ikke Norge lenger et fremmed og ukjent land.

Abbedens virke og fremtidsplaner

Selv om at Fader Nikodemos er den eneste munk på Limonosklosteret, har han bevart det tradisjonelle daglige programmet ved klosterlivet. Han holder to messer daglig (morgen og kveld). Han har felles måltider med de eldre på klosteret og de foreldreløse guttene som har vokst opp der. Måltidene følger den tradisjonelle fastekalenderen.

Abbedens arbeidsoppgaver er mange, og tiden strekker ikke alltid til. Likevel stopper han alltid for å hilse på Metochis kursdeltakere når de er på besøk på Limonos. Han viser dem gjerne rundt i museet eller i klosterets toppetasjer hvor en ellers aldri hadde funnet veien. Hvis de er heldige holder han et lite foredrag, kanskje for å forklare den bysantinske musikkens særtrekk, eller for å synge midt i klostergården.

Ansvaret er stort og oppgavene er mange, styringen av de to klostrene og gjennomføringen av de uendelige byggeprosjektene er krevende. Slik har det vært siden Fader Nikodemos overtok abbedembedet på Limonos. Verken oppgavene knyttet til klosterets historiske arv eller hverdagens intense arbeid har satt spor i abbedens våkne og levende ansikt. Det er kanskje den åndelige dimensjonen i hans munkeliv og presterolle som har vært en avlastning og en kilde for nye krefter. Eller kanskje har han funnet en vei ut av hverdagen i «floraen og faunaen», som han kaller det. Det rike dyre- og plantelivet er et særtrekk ved Limonosklosteret slik det fremstår i dag, og sier noe om abbedens egne interesser. En kan ikke unngå å legge merke til mangfoldet av blomsterpotter, trær, påfugler, strutser og kalkuner i klostergårdene og utenfor klostermurene. Når abbeden ikke befinner seg på kontoret eller i kirka, er det ikke usannsynlig at han er opptatt med å vanne plantene eller mate dyrene. «Så lenge jeg kan huske har jeg vært opptatt av planter og dyr.»

Om sine fremtidsplaner sier abbeden dette om sitt store og tidkrevende prosjekt: «Mitt ønske er å bygge 365 kirker, like mange som årets dager, på området rundt Limonos. Inntil nå har jeg bygd 123.» Mange av dem skal ligge i området mellom Metochi og Limonos. I den ortodokse kirken er hver dag dedikert til feiringen av ulike hellige menn eller kvinner. Dette betyr at landskapet rundt Limonos kommer til å bli en slags religiøs «landårskalender».

En munk forlater familie, slektninger og venner for å søke et nytt liv ved å hellige seg Jesus. Slik har Nikodemos levd den største delen av sitt liv i denne «åndelige engen». Hvordan har Fader Nikodemos opplevd denne adskillelsen fra familien og hjemstedet Naxos, og hvor stor har lengselen etter det sekulære livets fristelser vært for ham? Fader Nikodemos svarer at for ham er munkelivet den ideelle måten å leve på. Og han avslutter: «Limonosklosteret vil jeg aldri bytte med noe annet sted, verken med Naxos eller et hvilket som helst sted på Lesbos.»

Marianne Grødum

Betraktninger fra en balkong

Om kjønn og identitet i et nabolag i Skala Kallonis

Morgenstund

Det er morgen i den lille fiskerlandsbyen Skala Kallonis, som ligger helt innerst i Kallonibukta på Lesbos. Et blikk på «gata vår» viser at for andre har dagen allerede vart en stund. Det eldre naboekteparet har tydeligvis vært og drukket kaffe med kona tvers over gata, for de kommer bærende med hver sin stol og kaffekopp – et rituale som gjentar seg hver morgen. «Kalimera, ti kanis» (god morgen, hvordan går det) roper de opp til meg der jeg har plassert meg på min faste utkikkspost på balkongen. Et annet viktig hverdagsrituale jeg betrakter og deltar i hver morgen er feiing av uteområdet. Nabokonene er allerede i gang og jeg griper også feiekosten og begynner iherdig å feie. Anerkjennende blikk viser at jeg er ett skritt nærmere kvinnefellesskapet i nabolaget – for nå feies det foran alle inngangspartier og utenfor på det nærmeste fortauet. Praten går livlig og tilfeldig forbipasserende blir ønsket «god morgen» og stopper gjerne opp et øyeblikk før de går videre til dagens gjøremål.

Det er først og fremst kvinnenes rolle i nabolaget jeg har vært opptatt av å observere. Dette henger blant annet sammen med emnet i hovedfagsavhandlingen min i sosialantropologi som var greske kvinner, identitet og endring i moderne Hellas (Grødum 1994). Jeg gjorde feltarbeid i Athen (1990-92) og konsentrerte meg om unge, greske kvinner knyttet til feministgrupper. Nå befinner jeg meg i en helt annen kontekst – i en liten, rural landsby – hvor dagen har sin faste, rolige rytme, og kvinnene sine faste gjøremål som jeg betrakter delvis på avstand og delvis i dialog med en eller flere av dem.

I disse tidlige formiddagstimene observerer jeg videre hva som skjer i gata vår. Først kommer fiskerne. Hvis en tar en tur ned til havna om morgenen ser en fiskebåtene ligge på rekke og rad. På flere av båtene er både mann og kone ute om natta for å trekke garn. Etter at de har ordnet garnet ser en de kommer spaserende, litt bredbente gjennom gatene på vei hjem. Deretter kommer kvinnene med brød. Hver dag ser jeg de samme kvinnene passere med poser med ferskt brød og kanskje litt fisk fra havna. I dag ser jeg også flere bære på poser med grønne bønner. Kanskje er det dagens middag – grønne bønner og sardiner fra Kallonibukta? På torget kommer gjerne biler med frukt og grønnsaker kjørende fra de omkringliggende

landsbyer for å selge varene sine. De kjører også rundt i nabolaget og roper ut hva de har å tilby – noen med lastebil, andre med esel og kjerre. Kvinnene i nabolaget tar med seg stol og et fat med bønner og trekker ut på fortauet. De grønne bønnene blir renset mens praten går livlig.

Midt på dagen

I to-tiden roer alt seg ned. Dette er tiden som grekere kaller for «mesimeri». Direkte oversatt «midt på dagen» eller siesta for noen. Man kan observere noen få turister i gatene, men ellers er det svært stille i forhold til morgenens relativt høye støynivå. Det er tida for å spise middag og hvile, eventuelt sove. Å spille musikk, bråke eller snakke høyt under «mesimeri» blir ansett for svært upassende. For oss nordboere er dette en noe uvanlig rytme, men ikke desto mindre svært behagelig med en hvilepause midt i den varmeste tiden på dagen. Det er heller ingen skam å bli observert med nattkjole og søvnige øyne midt på dagen – snarere tvert i mot blir det ansett som svært bra.

Ettermiddag og de seine kveldstimene

I fem-tiden kommer alle husmødrene i nabolaget ut i nattkjolen for å spyle. De spyler lenge og vel – inngangspartiet, blomster og trær og tilslutt fortauet og gjerne gata. Noen kaster bare noen bøtter med vann på gata – for å minske støvet som fyker rundt, og for å få det litt kjøligere og friskere etter en lang, varm dag. Jeg blir stadig forundret over hvordan den private husholdssfæren blir utvidet og eksponert for det offentlige hver ettermiddag. Nattkjolen, som i en norsk kulturell kontekst i høyeste grad tilhører det private rom, blir her offentlig skue. Det ser ut til at gata er blitt en forlengelse av det private rom som i hovedsak er kvinners domene. Om ettermiddagen tilbringes også mye tid utenfor husene. Igjen ser jeg at stoler fraktes over til naboens fortau. Kvinnene setter seg, gjerne med ryggen vendt mot fortauet, og prater sammen. Her sitter de gjerne hele kvelden, mens de hekler eller broderer og passer på barna som leker i gata. Det er som regel kun kvinnene som sitter slik på fortauet, noen ganger også eldre menn. Den lokale kafeen på torget (kafenion) er stedet hvor menn, som oftest, inntar sin ettermiddagskaffe.

Sosialantropologen Michael Herzfeld, som har skrevet en rekke bøker med utgangspunkt i feltarbeid på Kreta, har vært opptatt av nettopp kvinners sosiale liv utenfor husene deres. Dette er kvinners område mer enn menns, fordi det er en utvidelse av den

private husholdssfæren som er kvinners domene, skriver Herzfeld (1991:91).

Kjønn i Hellas - et teoretisk perspektiv

Kjønnsforskning synes å ha blitt viet spesiell oppmerksomhet i antropologiske studier av Hellas. Det er liten tvil om at kjønn spiller en sentral rolle som organiserende prinsipp i det greske samfunn, både på det ideologiske plan og i hverdagslivet. Enkelte hevder til og med at i Middelhavsområdet har kjønn en større betydning som organiserende prinsipp for andre områder av sosialt liv enn i Nord-Europa (Ortner & Whitehead 1981). Antropologisk litteratur fra Hellas synes å bekrefte denne påstanden. Det sosiale kjønnsrollemønster og hva som er innholdet i mannlighet og kvinnelighet er imidlertid i stadig endring. Dette er i større grad enn før avhengig av hvilken kontekst man befinner seg i. Hva det vil si å være kvinne i Hellas i dag avhenger mye av hvilken kvinne en snakker om. Hvor hun bor, om hun er gift, hvor gammel hun er og hvor velstående hun er. Mannlighet, kvinnelighet og relasjonen mellom kjønn vil med andre ord i stor grad variere mellom landsby og by, og i tillegg spiller alder en stor rolle. Til tross for kompleksiteten er det mulig å skille ut en «dominerende kjønnsmodell» som eksisterer side om side med mer alternative kjønnsdiskurser. Denne modellen er blitt karakterisert som «the domestic model of gender», og defineres som «a set of ideas about men and women in married life...it encapsulates the values of marriage, while in practice it informs male and female conjugal and domestic roles and provides standards for social life in general» (Loizos & Papataxiarchis (1991:5). I Hellas regnes ekteskapet for å være av overordnet verdi og har en imperativ status, som flere antropologiske studier av Hellas har poengtert (bl.a. du Boulay 1986, Hirschon 1989, Loizos & Papataxiarchis 1991). Ekteskapet er, spesielt for kvinner, en overgang fra barn til voksen, og fra jente til kvinne. Det er kun gjennom ekteskapet at ei jente (koritsi), uansett alder, blir en kvinne (gyneka, som også kan bety kone). Dette innebærer at hun øker sin sosiale betydning. Kvinners identitet og deres voksenstatus er nært knyttet opp til det å være hustru og mor. Jenter som ikke fortsetter med en utdannelse etter grunnskolen og den videregående skolen opplever et sterkt giftepress fra familien. Hvis hun har nådd midten av tyveårene uten å være gift risikerer hun å bli kalt en «gammel jomfru» (gerondokori, gammel jente/datter). En mann kan utsette ekteskapet til han er i tredve-årene uten å bli utsatt for den samme kritikk og sosiale press som kvinner. Ekteskapet markerer heller ikke for menn i samme grad som for kvinner overgangen fra barn til voksen. Det er under militærtjenesten at gutter blir menn, og etter endt tjeneste betraktet som voksen.

Kjønnsmodellen som blir beskrevet som «den dominerende» er institusjonaliserte ideer om kjønn som man kanskje finner mest i rurale strøk. Kvinners mobilitet i en urban kontekst har økt og den sosiale «overvåking» er ikke i samme grad mulig som i en landsby. I Athen finnes det likevel fremdeles kvinner som ikke får lov av sine ektemenn til å gå ut for å treffe venninner, men gjør det likevel ved å si at de skal ut og handle (Papagaroufali 1990).

Suspekte kvinner

I dette nabolaget bor det flest gifte kvinner passert 60 år. Jeg fikk imidlertid anledning til å bli kjent med to unge, ugifte kvinner, Chrissa og Mirsini, henholdsvis 15 og 26 år. I dette miljøet kan ofte ugifte turistkvinner og studenter (også greske) lett bli oppfattet som suspekte og truende for moralen. Ei gresk venninne fra Athen, som flyttet til en liten landsby, opplevde i begynnelsen sladder og skepsis knyttet til det at hun som voksen kvinne bodde alene uten en mann. Dette viste seg å bunne i en frykt for at hun som enslig kunne forføre mennene og sønnene deres. I nabolaget mitt opplevde jeg imidlertid at som gift kvinne med barn åpner alle dører seg (når mannen er gresk og barna tospråklige hjelper det enda mer).

En tradisjonell oppfatning er at det er mannen som gir kvinnen hennes identitet og beskyttelse. Konsekvensen av denne holdningen er at en kvinne uten en mann ikke bare er en ufullkommen, men også en suspekt kvinne. Dette gjelder imidlertid ikke enker, faderløse døtre eller ventende koner som Hellas har hatt et betydelig antall av, på grunn av at Hellas har vært et land med emigrasjon, stor handelsflåte, kriger og borgerkriger. En suspekt og ufullkommen alenekvinne er først og fremst en kvinne som velger å være alene, enten ved ikke å gifte seg, eller ved å skille seg, uansett hvor utilfredsstillende hennes ekteskap måtte være (Arcel Tata 1985). Jenter jeg har blitt kjent med har også uttrykt at giftepresset økte betydelig etter at de fylte 20 år.

Chrissa og Mirsini – klare for ekteskapet

Chrissa spaserer forbi balkongen min og hilser. Hun skal ned til torget (platia) og har pyntet seg. Turistsesongen har startet. Dette innebærer flere folk, mer liv på kafeene og hyppigere besøk av fastboende fra de omkringliggende landsbyer og soldater. Lesbos, med sin beliggenhet nær Tyrkia, har et stort antall militære utplassert til enhver tid. Jeg har alltid vært fascinert av hvordan de unge, ugifte greske kvinnene pynter seg med tettsittende, tildels svært utfordrende klær og sko med høye heler. Dette fenomenet forvirret meg med tanke på hvor

opptatt greske kvinner (og ikke minst menn) er av å passe på døtrenes rykte og ærbarhet. Selv om Chrissa ikke er mer enn 15 år kler hun seg på en måte hvor en skulle tro hun var betydelig eldre. Det er ofte mødre som kjøper klærne til døtrene, og som passer på at de tar seg godt ut for å øke sjansene på ekteskapsmarkedet.

Mirsini som er 26 år uttrykker at hun kjenner giftepresset og er nå i ferd med å forlove seg. Hun har vært kjæreste med Ignatios[1] i 4 år, men de har ikke flyttet sammen fordi samboerskap sjelden blir praktisert. Forlovelse åpner imidlertid opp for muligheten til å bo sammen – som regel ikke i eget bo, men i et av foreldrehjemmene. Etter et par år med forlovelse er det naturlig å gifte seg. Mirsini uttrykker en ambivalens i forhold til å tre inn i ektestanden nå, til tross for at mødregenerasjonen klart uttrykker at det er den lykkeligste dagen i ei kvinnes liv. Ugifte kvinner opplever ofte at de blir ønsket «for din lykke og for en bra mann» (stis chares sou kai me enan kalo andra) når de f.eks. drikker vin og skåler. Dette betyr at «vi skåler for din glede» og «vi ønsker at du skal gifte deg med en bra mann». Noen av mine greske venninner har uttalt at de nå ikke lenger kan drikke et glass vann før slektninger og venner i landsbyen ønsker dem «en bra mann» (Grødum 1994). Andre lykkeønskninger kan være «gift neste år» (tou chronou pantremeni) eller «gift deg og åpn huset ditt» (pantrepsou na aniksis to spiti sou) (Hirschon 1978:71). Den sistnevnte lykkeønskningen spiller på huset som metafor hvor åpent eller lukket hus markerer overgangen mellom gift og ugift kvinne. En annen betydning av metaforen «åpen» er knyttet til kvinnens kropp. En kvinnes kropp åpner seg (anigi to soma) som en effekt av ekteskapet. Dette brukes også for å forklare at gifte kvinner ofte legger på seg: «Etter at du gifter deg har du det behagelig og du blir fetere – kroppen åpner seg, det er grunnen» (Hirschon 1978). Skillet mellom gift og ugift og overgangen fra koritsi til gyneka kan sies å være sentrale dikotomier knyttet til kvinners identitet. I Norge og Nord-Europa er ikke skillet mellom gift og ugift lenger sentralt for kvinner (og menn) i like stor grad som før.

Unge grekere i dag forsøker å gi ekteskapet og familien en ny mening. I følge en undersøkelse foretatt av Nasjonalt Senter for Samfunnsforskning i Athen (EKKE, Ethniko Kentro Kinonikon Erevnon 1991) uttaler unge mennesker i alderen 15 til 24 år at de legger mer vekt på å ha et stabilt emosjonelt forhold enn å gifte seg. Ekteskapet som institusjon blir med andre ord avvist av mange unge i urbane strøk. En økning i antall skilsmisser, spesielt i byene, viser også til viktige endringer i betydningen av ekteskapet som sentral institusjon. Ett

[1] Dette er et svært vanlig navn i Kalloni-området - oppkalt etter grunnleggeren av Limonosklosteret.

av fem ekteskap ender med skilsmisse, i følge en studie ved universitetet i Athen (Papadatos 1991).

En historie ble fortalt til meg om en ung kvinne som hadde bodd sammen med kjæresten sin i to år. De var forlovet og derfor aksepterte foreldrene at de levde sammen, fordi de snart kom til å gifte seg. Forholdet fungerte imidlertid svært dårlig og kvinnen ønsket å bryte opp. Dette var imidlertid umulig fordi de hadde bodd sammen offisielt. Hun bestemte seg for å gifte seg med kjæresten fordi som hun sa: «Det første skrittet mot en skilsmisse er giftemål.» Det ville være lettere å få aksept for en skilsmisse fra et ektepar, enn en separasjon fra et samboende par. Kvinnen startet på skilsmisseprosessen to måneder etter bryllupet (Grødum 1994).

Tilbake til gata vår i Skala Kallonis. Chrissa og Mirsini er «gode jenter» (kala koritsia). De er jenter som tilhører huset (koritsi gia spiti). Idealet for ugifte kvinner som er i ferd med å gifte seg uttrykkes, som tidligere nevnt, i metaforer knyttet til huset. Utsagn som «hun går ikke lenger enn til utgangsdøra» (ap`tin porta tis den vgeni) eller «å komme rett fra morens armer» (ap`tin angalia tis manas tis) understreker at hun er blitt beskyttet, og dermed ikke besudlet av livet utenfor «utgangsdøra». Mirsini sitter sammen med mødregenerasjonen på fortauet og hekler eller broderer. Broderiene skal vise hennes dyktighet som kommende husmor og er hennes «medgift» inn i ekteskapet. Chrissa er ikke så opptatt av det ennå. Hun vil heller ned til torget eller stranden sammen med venninnene sine. Ingen av dem uttrykker noe ønske om endring i de samtalene vi hadde sammen. De kan fortelle at foreldrenes meninger er gammeldagse, men samtidig synes de å være på vei inn i akkurat den samme måten å leve på som mødrene deres. Dette er interessant tatt i betraktning betydelige endringer i det greske samfunnet forøvrig. Kanskje handler dette om at de mangler tilgjengelige rollebeskrivelser eller modeller for å håndtere nye omgivelser? På mange områder kan man ane konturene av en kulturkonflikt mellom eldre og nye verdier, mellom eldre og unge, som blant annet manifesterer seg som en spenning med hensyn til hva slags rolle kjønn skal spille.

Litteratur

du Boulay, Juliet 1986. Women-Images of Their Nature and Destiny in Rural Greece. I Dubisch (ed): *Gender & Power in Rural Greece*, New Jersey: Princeton University Press, 139-168.

Grødum, Marianne 1994. *"Vi må gjøre vår frykt om til opprør". Iscenesettelser av kvinnelighet blant greske feminister.* Avhandling levert som del av cand.polit.graden ved Institutt og museum for antropologi, Universitetet i Oslo.

Herzfeld, Michael 1991. Silence, Submission and Subversion: Toward a Poetics of Womanhood. I Loizos, P. & Papataxiarchis, E (eds): *Contested Identities. Gender and Kinship in Modern Greece.* Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 79-97.

Hirschon , Renee 1978. Open body/ closed space: The transformation of female sexuality. I Shirley Ardener (ed): *Defining Females: The nature of women in society.* London: Croom Helm, 66-88.

Hirschon, Renee 1989. *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus.* Oxford: Clarendon Press.

Loizos, Peter & Papataxiarchis, Evthymios (red.) 1991. *Contested Identities. Gender and Kinship in Modern Greece.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Ortner, Sherry B. & Whitehead, Harriet (ed) 1981. Sexual Meanings. *The cultural construction of gender and sexuality.* Cambridge: Cambridge University Press.

Papadatos, Constantine 1991. «Divorce Rate on the Rise» I *Greek News*, mai.

Papagaroufali, Eleni 1990. *Greek women in politics: gender and pracice in neighborhood groups and the family.* Unpublished Ph.D. thesis, Columbia University.

Tata, Libby Arcel 1985. Skam og selvmordsforsøg hos en pubertetspige. *Psyke & Logos,* 6, 25-58.

Eldar Wrånes

Faunaen på Lesbos

Noen av oss som besøker Lesbos vil spekulere på hva øya kan by på av plante- og dyreliv. Det finnes gresk litteratur om emnet, men de færreste av oss behersker språket godt nok til å ha noe faglig utbytte av denne litteraturen. Derfor gjøres dette forsøket på å kaste litt lys over dyrelivet, botanikken får vente til en annen gang. Gjennomgangen blir overfladisk, men vil likevel gi noen ideer om hva som rører seg på Lesbos, og kanskje så en spire til åpnere øyne når en ferdes utendørs.

Av plasshensyn er vitenskapelige navn på fugl utelatt. Disse er lette å finne i ei norsk fuglebok som dekker Europa, og det gjør flere bøker. For andre dyregrupper er de vitenskapelige navnene ført opp. Dette kan gjøre det lettere å konsultere ikke-norsk litteratur for den som måtte være interessert utover det vanlige.

Faunistisk sett har Lesbos mer til felles med Tyrkia enn med Hellas og resten av Europa. Dette skyldes øyas beliggenhet og tidligere landforbindelse med Tyrkia. Med sin varierte topografi byr øya på en mosaikk av biotoptyper og et mangfoldig dyreliv.

Fugl

Landskapene rundt Kallonibukta huser de rikeste fugleområdene på øya, og er oppført på listen over «Important Bird Areas of Greece». Også i internasjonal sammenheng er disse områdene ansett som viktige for fuglelivet. Lesbos ligger gunstig til for fugl med trekkrute over Dardanellene og vestkysten av Tyrkia, via Rhodos og Kreta over Middelhavet fram og tilbake til nordøstlige Libya. For artene som skal videre sør for Sahara, og det er de fleste, går hovedtrekket vesentlig gjennom Nildalen.

Høsttrekket strekker seg over en lang periode fra august til begynnelsen av november, og foregår på bred front mot sør. Noen vadefugler er på sørtrekk allerede i juli. De fleste trekkfugler flyr om natta, og er på bakken om dagen for å hvile og spise. Dagtrekkende arter som storker og flere rovfugler utnytter varme, oppstigende luftstrømmer for å spare energi under trekket. Noen arter, spesielt de som trekker om dagen, har en tendens til å følge ledelinjer i terrenget. Dette kan være kyster, øyrekker og elvedaler. På Lesbos og andre

områder ved nordkysten av Middelhavet er vårtrekket rikere og mer mangfoldig enn høsttrekket. Dette kan skyldes flere faktorer:

- Turen over Middelhavet gir fuglene behov for både hvile og energitilskudd. Etter en fuktig vinter og begynnende vår der lokal flora og fauna nærmest eksploderer, kan Lesbos med sitt rike utvalg av naturtyper tilby fuglene et mylder av spiselige småkryp.
- Om våren er været hurtig skiftende mellom regn og fine solskinnsdager. Uværsdager hindrer trekkfuglenes reise mot nord, og fuglene benytter oppholdet til næringssøk. Da kan vi se fugl nærmest overalt i terrenget. Trekket fortsetter straks godværet setter inn. Om våren kan derfor antallet fugl variere stort fra den ene dagen til den neste.
- Under høsttrekket er det gjerne stabilt og fint vær, og det meste av landskapet på Lesbos er tørket ut og har lite næring å by trekkende fugl. Derfor flyr de fleste arter raskt forbi på sørtrekket. Det er likevel alltid noe interessant å registrere for den som har øynene med seg og kjenner litt til faunaen.

Det var først litt ute i 1980-årene at fuglefolk oppdaget Lesbos, og fikk dokumentert øyas betydning for trekkende og overvintrende fugl. Etter hvert som øyas rike fugleliv ble kjent, økte tilstrømmingen av fuglekikkere, og i dag observerer vi dem nedlesset med kikkerter, teleskoper og telelinser på de kjente fuglestedene på øya. Har man signalisert sin interesse med en kikkert om halsen, er disse menneskene lette å komme i tale med og forteller mer enn gjerne hva de har sett – eller håper på å se.

Med Metochi som utgangspunkt har vi fuglelokalitetene i Kalloniområdet innefor rimelig sykkelavstand. Mange fuglearter er tiltrukket av vann, og det er ved slike biotoper det rikeste fuglelivet utfolder seg. I Skala Kallonis ligger en stor sump med et flott vannspeil vinter og vår. Deler av dammen er gjengrodd med gras, siv og kratt. Om våren er dette et yndet stoppested for trekkende vannfugler – og ornitologer.

Artssammensetningen og mengdene av fugl i dammen forandrer seg raskt - ofte fra dag til dag gjennom mars, april og mai. Vanlige arter i mars og utover i april er *skjeand, krikkand, knekkand, sothøne, sivhøne* og *dvergdykker*. På denne tiden er også de første *taksvaler* og *låvesvaler* ankommet på nordtrekket. En stor flokk svirrer gjerne over dammen og beiter på klekkende vanninsekter. En og annen *sivhauk* sprer panikk i dammen, særlig blant *stylteløperne*, som flyr opp og holder et fryktelig leven.

Ute i april ankommer *purpurhegre, topphegre* og *silkehegre*, periodevis mengder med *gulerler* og en rekke *småvadere* og diverse *sangere* som en bør være spesialist for å

bestemme. Langs veien ved Kallonidammen og ut mot stranda kan en neppe unngå å legge merke til den brunspraglete *topplerka* som løper omkring i sanden. Den er en av de vanligste fuglene på Lesbos.

Straks vest for Skala Kallonis renner en stor bekk ut i sjøen. Engelske fuglekikkere kaller denne for Kalloni West River. Bekken har en av sine kilder i åsene ovenfor Limonos. Den nederste delen av denne bekken, fra utløpet i Kallonibukta og ca. 1,5 km oppover, er kjent som et rikt fugleområde. Stedet består av vekslende sandbanker og gras/blomsterenger med smådammer vinter og vår. Her hekker *triel, dverglo* og *hvitbrystlo*. I april raster *gluttsnipe, strandsnipe, grønnstilk, brushane,* flere *ternearter* og en rekke arktiske *småvadere* som er på trekk nordover. Området kan observeres fra veien, men deler av det sees enda bedre fra sanddynene ved sjøen, med sola i ryggen.

Det største våtmarksområdet ved Kalloni er saltutvinningsdammene, Kalloni Saltpans, mellom hovedveien og kysten, ca. tre kilometer øst for Skala Kallonis. Området passeres når vi kommer med bil fra Mitilini til Kalloni. Ellers er dette området lett tilgjengelig på sykkel via gamle, trivelige gårdsveier på markene øst for Papiana/Kerami. Her overvintrer *flamingoer* – ofte i hundrevis - til utpå våren, sammen med *gråhegrer*, *egretthegrer* og *gravender*. Om våren er det i perioder mengder med *småvadere*, *avosetter* og *styltelø pere*. De to sistnevnte gjør ofte hekkingsforsøk her, men om de lykkes eller ikke avhenger av vannstanden vår og sommer.

På Lesbos finner vi flere fuglearter som her har sin vestligste utpost fra hovedutbredelsen i Tyrkia og østover. En av disse er *tyrkerspurven* som nok treffes lettest på den sørvestlige delen av øya, mellom Parakila og Eressos, fra midten av april til ute i august. Her trives den i de tørre, steinete skråningene og avslører seg med sangen fra en stolpe eller stein. Arten hekker ellers bare i Tyrkia.

I furuskogsområdene mellom Achladeri og Agiassos kan vi finne den sjeldne *tyrkerspettmeisa*. Denne er ellers utbredt kun i deler av Tyrkia og Georgia. Den langt vanligere *klippespettmeisa* opptrer på treløse områder på Lesbos og hekker hvert år ved Metochi. Den har, som navnet forteller, tilpasset seg et liv blant store steiner og berg, helt uavhengig av trær. På en klippevegg eller stor stein murer den et hult reir av leire, med inngang i siden. Andre arter med østlig utbredelse er *rustspurv* og *svarthodespurv*, begge er trekkfugler. *Rustspurven* foretrekker tørt, steinete og åpent landskap med litt småkratt og er vanlig mange steder, spesielt på de karrige, vestlige delene av Lesbos. To - tre hanner pleier

hver vår å synge oppe i skråningen øst for Metochi. *Svarthodespurven* kommer ikke til Lesbos før i mai. Den hekker gjerne i kantene av kulturmark og andre åpne steder. Hannen er iøynefallende med sitt sterkt gule bryst og svarte hode. De sitter ofte og synger på gjerdestolpene langs veien på sletta nedenfor Metochi i mai og juni.

En sykkeltur i kulturlandskapet utover Kallonisletta kan gi mange spennende fugleopplevelser. I siste delen av april er *bronseibisene* på trekk mot hekkeplassene på Balkan og rundt Svartehavet. Store flokker mellomlander og søker næring i grøfter og sumper utover Kallonisletta. Fra tørrkvister og gjerdestolper synger den brunspraglete *kornspurven*, en karakterfugl for området. Den allestedsnærværende *gråspurven* dominerer der det er bebyggelse og helst husdyrhold. I Skala Kallonis hekker *middelhavsspurven*, en støyende slektning av gråspurven. Den bygger kurvformede reir av gras i tamarisktrærne ved stranden i Skala. Reirene minner om veverreirene i Afrika. *Hærfuglen* er sommergjest på Lesbos, og et eiendommelig syn med sine lange hodefjær som den kan reise rett opp på issen. Den er ikke vanlig, men forekommer spredt i kulturlandskapet. Er man oppmerksom, kan en også på dagtid få øye på *kirkeugla*. Dette er ei lita ugle som kan påtreffes hvor som helst, sittende på en gjerdepåle eller steingjerde, og er svært vanlig på Lesbos. Lar seg ofte høre om natten og har flere ganger hekket ved Metochi.

I april er svaletrekket i full gang. Store flokker svermer over våtmarkene og slettelandskapet. Det er taksvaler, *amursvaler*, *sandsvaler* og mengder med *låvesvaler* på nordtrekk. Alle, unntatt *sandsvala*, er vanlige hekkefugler på øya. Både *låvesvale* og *amursvale* har hekket på Metochi. Godt gjemt i krattskog langs veikanter og grøfter finner vi *sørnattergal*, *cettisanger* og *blekspottesanger*. Vi ser dem sjelden, men de avslører seg med sin intense sang. I åpen løvskog kan vi se *balkanmeisa*. De opptrer ofte i par og minner om gråbrune kjøttmeiser.

Man antar at det hekker 5-10 par *storker* på Lesbos. Viktigste område for storken er Kallonisletta. Det pleier å hekke ett eller to par i Kalloniområdet; ett reir på kirken i Papiana og ett i Kerami. Storkene ankommer vanligvis i mars. *Svartstork* sees i lite antall gjennom hele sommerhalvåret, ofte svevende over Kallonisletta. De 3-5 parene som hekker på øya har reir i bortgjemte furuskoger.

I sjøen utenfor Skala Kallonis overvintrer et betydelig antall dykkere. I mars og noe utover i april kan vi ennå se store flokker med *toppdykkere*, mange fremdeles i vinterdrakt. Også den mindre *svarthalsdykkeren* vil ligge spredt enkeltvis og i smågrupper utover vannet.

Den vanligste måka, hele året, er *gulbeingråmåke*. Tidligere ble den ansett som rase av gråmåka, men er nå utskilt som egen art. Eneste observerbare forskjell er at middelhavsutgaven har gule føtter. Både *svartehavsmåker* og våre velkjente *hettemåker* sees langs Kallonistranda i vinterhalvåret og utover våren. Begge artene mister den mørke hetta om vinteren, noe som kan virke forvirrende for en nybegynner i faget.

Av og til oppdager vi rovfugler som svever mot himmelen. Disse kan være vanskelige å bestemme for den uøvede, men et par arter kan vi greie. Ved Metochi ser vi ofte *ørnvåk*. Den sitter gjerne på en stein på en av åsryggene ved klosteret eller svever over åssidene. Har vi kikkert, kan vi se den karakteristiske halen uten tverrstriper eller mønster. En eller to *slangeørner* bruker å vise seg langs åsene vest for Kallonisletta. Disse kjennes på sin mørke farge på hode, hals og frembryst med ellers lys underside. En annen art som kan krydre dagen for en ornitolog er *rødfalken*, tårnfalkens nære slektning. Denne ser vi lettest i Sigriområdet der den hekker på øyene utenfor. På vei ned til Sigri kan vi om sommeren ofte se rødfalkene stille på vinden over åsryggene.

Mange av våre norske fuglearter finner vi også på Lesbos. Mengder med *rødstruper* overvinter på øya til fram mot slutten av mars. Den er sjelden som hekkefugl. *Svarttrosten* er nokså vanlig hele året og mange blir skutt da de kan gjøre uønskede innhogg i olivenhøsten. Tidlig på våren synger *bokfink*, *blåmeis* og *kjøttmeis* i ethvert skogholt. Alle tre er vanlige gjennom hele året. Også *nøtteskrika* er vanlig, men i en noe lysere fargeutgave enn vår nordiske. *Kråka* kan vi også finne overalt på øya. De siste årene har den hatt reir i toppen av et av de store trærne ved Metochi. Også *tyrkerdua* finner vi overalt ved bosetninger, særlig i tettstedene.

Det vil føre for langt her å nevne alle fugleartene vi kan finne på Lesbos. En oppegående fuglekikker som kan forflytte seg litt på øya, vil nokså lett finne 120 fuglearter på en uke om våren.

Pattedyr

Lesbos geografiske beliggenhet og geologiske historie gjør at pattedyrfaunaen bærer preg av innvandring fra øst. Av denne grunn er pattedyrfaunaen på Lesbos mer lik den asiatiske faunaen enn den europeiske. Det er registrert 24 viltlevende pattedyrarter på Lesbos. Av disse har vi 7 i Norge. Dette er sørhare, stor skogmus, brun rotte, rødrev, snømus, grevling og oter.

Det finnes i dag ingen opprinnelig viltlevende hjortedyr igjen på Lesbos. Dådyr er visstnok satt ut i nærheten av Agiassos, og disse skal kunne observeres fra veien en sjelden gang. Det mest interessante pattedyret på Lesbos er kanskje persiaekornet, *Sciurus anomalus*. Det tilhører samme slekt som vårt norske ekorn. Slektsnavnet *Sciurus* er sammensatt av de gammelgreske ordene «skia» (skygge) og «ouro» (hale) og betyr «dyret som sitter i skyggen av sin hale». Persiaekornet er litt mindre enn vårt europeiske ekorn, og noe mer gulgrått i fargen. Dessuten har det 5 kinntenner (molarer) mens vårt europeiske har 4. Forekomsten på Lesbos er en vestlig utpost fra utbredelsesområdet som strekker seg fra Tyrkia og Jordan mot øst til Kaukasus og Iran. På Lesbos er persiaekornet ganske vanlig, særlig i olivenlunder, og gammel løvskog. Det er bare aktivt om dagen. Om natta ligger ekornet i reiret som gjerne bygges i hule trær.

Det lever bare en selart i havet ved Lesbos, Middelhavsmunkesel, *Monachus monachus*. Til gjengjeld er dette et meget sjeldent pattedyr med en verdenspopulasjon på ca. 400 dyr. Totalbestanden i hele Egeerhavet anslåes til ca. 130 individer. Middelhavsmunkeselen holdt til på sand og steinstrender også ved Lesbos, men er nå fortrengt av menneskelige aktiviteter til vanskelig tilgjengelige øyer i området. Både persiaekornet og munkeselen står på Bern-konvensjonens liste over spesielt truede dyrearter.

Østpiggsvinet, *Erinaceus concolor*, er ikke sjeldent på Lesbos. De gangene vi ser det, er det oftest som trafikkoffer i veikanten. Selv om artene ser like ut, så er ikke dette samme piggsvinarten som vi har i Skandinavia. Østpiggsvinet finnes i Øst-Europa fra Estland til Balkan og videre østover til Kaspiahavet.

To spissmusarter er kjent fra Lesbos. Spissmusene hører til en orden som kalles insektetere, og har ikke noe slektskapsforhold til våre mus, smågnagerne. Spissmusene lever av små virvelløse dyr; insekter, edderkopper, marker o.l., og ikke av plantekost som er hovednæring for smågnagerne. Begge spissmusartene på Lesbos, hagespissmus, *Crocidura suaveolens* og markspissmus, *C. leucodon* finnes over store deler av Europa, men ikke i Norge. Det er påvist 4 flaggermusarter på Lesbos. Flaggermusene og spissmusene er lite undersøkte dyregrupper, så det finnes trolig flere arter på øya.

Både sørhare *Lepus europaeus* og kanin *Oryctolagus cuniculus* finnes på Lesbos, men det er ikke ofte vi ser dem. Begge artene er utsatt for intenst jaktpress på øya. Opprinnelig fantes kaninen bare på den Iberiske halvøy, men allerede romerne spredte arten til nye

områder. I dag finnes villkaninen over det meste av Europa, unntatt enkelte land på Balkan og i Norden.

På Lesbos finner vi en art av blindmus, vestlig blindmus, *Nannospalax leucodon*. Arten er utbredt øst for en linje fra Ungarn over Balkan. Blindmusa blir ca. 20 cm lang, og med tennene i underkjeven graver den ganger i dårlig dyrka, men drenert mark. Den fløyelsmyke pelsen står rett ut fra kroppen slik at den like lett beveger seg bakover som framover i jordgangene. Den er, liksom moldvarpen i Europa, uønsket på dyrka mark, fordi den gjør skade ved å spise avlinger. Verken øyne, ører eller hale kan sees utvendig på dyret. Bare tennene og noen stive værhår forteller hva som er fram på dyret.

Smågnagerne (musene) er representert med 4 arter på Lesbos. Kun en av disse, stor skogmus *Apodemus flavicollis*, finnes også i Norge. Vi har en gang fanget bergmus *Apodemus mystacinus*, på Metochi. Både svart rotte *Rattus rattus*, og brun rotte *Rattus norvegicus,* finnes på Lesbos. Svart rotte stammer trolig fra India og innvandret til Europa langs handelsveiene i forhistorisk tid. På Lesbos trives den svarte rotta i dyrkede områder, ofte langt fra bebyggelse. Det var den svarte rotta og dens lopper som førte med seg svartedauen. Svart rotte regnes som utryddet, kanskje utkonkurrert av brun rotte i Skandinavia, unntatt det sydligste Danmark.

Rødrev *Vulpes vulpes* er vanlig på Lesbos. Den betraktes som en alvorlig predator på matnyttig vilt, og er derfor utsatt for sterkt jaktpress. Snømus *Mustella nivalis* er vårt minste rovdyr, bare ca. 80 gram. Den er spesialist på fangst av smågnagere. Som en tilpasning til snøfrie områder blir ikke snømusa på Lesbos hvit om vinteren, slik som i Skandinavia. Røyskatt, snømusas nære slektning, forekommer ikke på Lesbos. Steinmår *Martes foina,* som i Danmark kalles husmår, er litt mindre enn vår norske skogmår og treffes ofte i nærheten av bebyggelse der den kan slå seg til på et loft om den har tilgang og får være i fred. Grevlingen *Meles meles* på Lesbos hører til den asiatiske bestanden og blir av enkelte zoologer regnet som en egen art, *Meles anakuma*. Det siste av de fire mårdyrene på Lesbos, oteren *Lutra lutra*, er som i resten av Europa blitt et sjeldent kreatur.

Krypdyr og amfibier

Det finnes tre skilpaddearter på Lesbos, en landskilpadde og to terrapinarter. Gresk landskilpadde *Testudo graeca* har vi funnet flere ganger i terrenget ved Metochi og Limonos. I innsjøen og i bekken på sletta sørøst for Metochi kan vi se begge terrapinartene; europeisk sumpskilpadde *Emys orbicularis* og stripet terrapin *Mauremys caspia*. De ligger oftest i

ansamlinger på bredden og slikker sol. Er vi litt uforsiktige og stopper opp på veien, rasler hele flokken på vann og borte er de. I motsetning til de planteetende landskilpaddene er terrapinene kjøttetere som lever av fisk, amfibier, åtsler og lignende.

I og utenpå bygningene på Metochi observerer vi ofte gekkoer, *Hemidactylus turcicus*. Disse klatrer med letthet på husvegger med sine sofistikerte føtter. Hver tå er forsynt med en liten «sugeskål» som fester til veggen. Gekkoen kan være et velkomment innslag når den vekker forsamlingen ved å kikke fram bak lerretet på veggen i forelesningssalen.

Blant firfislene skal vi nevne fem rimelig vanlige arter. Den mest iøynefallende er nok den store, grønne *Lacerta trilineata* (Balcan Green Lizard), som inkludert hale kan bli mer enn 30 cm lang. Denne er endemisk for Balkan og noen øyer i Egeerhavet. Også den brunlige *Agama stellio* (Agama) kan bli stor, bortimot 30 cm. Den trives på tørre, solrike steder og med sitt piggete/vortete utseende kan den neppe forveksles med andre arter. Den nikker ofte med hodet. I Europa finnes arten kun noen steder i Hellas. To andre nokså vanlige firfislearter er de mindre utgavene, *Ophisops elegans* (Snake Eyed Lizard) og *Padarcis taurica* (Balkan Wall Lizard). Den store, stålormlignende *Ophisaurus apodus* (European Glass Lizard) som mangler ekstremiteter, kan bli mer enn en meter lang. Mindre individer kjennes lett fra stålormen på en langsgående renne på kroppssidene.

Det er registrert elleve slangearter på Lesbos. To arter er giftige, *Vipera xanthina* (Ottoman Viper) og *Telescopus fallax* (Cat Snake), men bare den første er virkelig farlig for mennesker og husdyr. Denne minner umiddelbart om en hoggorm, med stor og tykk kropp i forhold til andre slanger. Den kan bli mer enn 1 meter lang og finnes i de fleste naturtyper. I den varme årstid er den aktiv også om natten. Av de resterende ni kan to bli opptil 2,5 m lange; *Elaphe quatrolineata* (Four-lined Snake) og *Coluber jugularis* (Large Whip Snake). En av sistnevnte art på ca. 2 m ble sett mellom Metochi og Xristos for et par år siden.

Latterfrosken *Rana ridibunda* er kanskje den vanligste av amfibiene. Dette er Europas største frosk og kan med sin noe vortete hud minne om ei padde. I «kvekketiden» om våren er de lette å lokalisere ved vannansamlinger til alle døgnets tider. Den liker å sole seg, og god kamuflasjefarge gjør at vi først oppdager den når vi hører «ploppet» og den forsvinner under vann. Andre arter vi kan finne er trefrosk *Hyla arborea*, grønn padde *Bufo viridis* og østlig løkfrosk *Pelobates syriacus*.

Insekter og andre leddyr

I elver og bekker på Lesbos kan vi finne ei spesiell ferskvannskrabbe, *Potamia edulis*. Vi har funnet den et par ganger om våren i bekken vest for Limonosklosteret, mer enn 100 meter over havet. De blir på størrelse med våre største strandkrabber. Finnes for øvrig flere steder i ferskvann rundt Middelhavet.

Skorpioner er vanlige på Lesbos. Vi har funnet flest av arten *Buthus occitanus*. Den kan på sine steder være vanlig under flate steiner, gjerne i sørvendte, steinete skråninger. Skorpionene har giftig brodd på enden av bakkroppen. I giftighet er de omtrent på linje med et kraftig vepsestikk. Den er nattaktiv, men sitter ofte stille og venter på at et passelig stort bytte skal komme forbi. På klørne har den lange sansehår som registrerer selv de svakeste luftstrømmer, slike som oppstår når et bytte rører på seg. En annen interessant side ved skorpionene er at de har parringsdans, og når hunnen er befruktet, oppbevarer hun avkommet i en slags livmor hvor de får næring fra spesielle «melkekjertler». Etter fødselen tilbringer småtassene en tid på ryggen av moren til de kan klare seg selv.

Hvis vi leter litt under steiner og rask, kan vi være heldige å finne den store, nattaktive skolopenderen *Scolopendra cingulata* som kan bli 10-15 cm lang og er aktiv om natten. Den har giftige gripekjever og kan også gi smertefulle bitt. Skolopenderen er svært rask, og bruker sin hurtighet og giftkjever til å overmanne byttet.

Av sommerfugler finnes en mengde. Blant de fineste er svalestjertartene *Papilio machaon*, som vi også har i Norge, og den sydeuropeiske svalestjerten *Iphiclides podalirius*. Videre finner vi tistelsommerfugl *Cynthia cardui* og admiral *Vanessa atlanta*, som begge kommer trekkende til Norge litt utpå sommeren. En annen velkjent norsk art er aurorasommerfugl *Anthocaris cardaminis* som vi på Lesbos finner flygende allerede i mars. Videre flyr den vakre *Goneopteryx cleopatra* om våren. Den er en nær slektning av vår sitronsommerfugl, men hannen har et stort orange felt på forvingene. Hvis vi er heldige, kan vi om kvelden, i nærheten av lyskilder, finne stort nattpåfugløye *Saturnia pyri*. Den kan bli mer enn 14 cm mellom vingespissene, og er Europas største sommerfugl. Vi har funnet den noen ganger i vinduene på Metochi.

Nok om sommerfuglene. Flygende i blomstrende busker finner vi ofte noen store, svarte tilsynelatende farlige insekter. De minner mest om store, flygende biller i luften. Dette er tømmerbier *Xylocopa violacea*. Disse lever ikke i kolonier som vår honningbie, de lever enslige og er vanligvis fredelige krabater som bygger reder i tørt, dødt trevirke.

Ute i sandområdene ved kysten kan vi finne de kjegleformede fangsthullene til larvene av *maurløve*. I bunnen av sandhullet sitter maurløvelarven klar til å gripe ethvert småkryp som måtte falle ned i «dyregraven». Egentlig ser du bare de fryktinngytende kjevene som stikker opp av sanden. Maur er det vanligste byttet, derav navnet. Er du tålmodig, vil du se den raffinerte fangstmetoden. Når et insekt forviller seg innover kanten, blir det raskt registrert av maurløvelarven. Med noen raske kniks med hodet kaster den sand på stakkaren som rauser ned i trakten på et lite sandras. Der ender den sine dager i de taggete klørne til maurløven.

Pilletrillerne, *Scarabaeinae*, er noen svarte, tordivellignede biller som vi kan påtreffe på åpne, tørre steder. I gamle Egypt ble de ansett som hellige dyr. De legger egg i gjødselkuler som de på Lesbos former av sauelort. Disse kulene kan også brukes som mat av de voksne billene. Når pilletrilleren har formet en kule, litt mindre enn en klinkekule, triller den kulen baklengs mens den går på framføttene og dytter med de to bakerste beinparene. På Lesbos har vi registrert at de som regel er to om jobben, en som dytter med bakbeina og en som går foran og styrer med forbeina. Åpenbart er det de vordende foreldre som sørger for nisten til sitt avkom. Kulene gjemmes i en flere desimeter lang grav som billene selv har gravd. Pilletrillerne oppdages lettest når de triller kuler over grusveier og åpne plasser. Noen ganger blir det krangel om samme gjødselkule. Dette skjer når en frekkas kommer inn fra sidelinjen og prøver å tilrøve seg eiendomsretten. Som regel blir han bryskt avvist av de rettmessige eierne. Slike opptrinn kan ha stor underholdningsverdi for den som har tid.

Til slutt skal nevnes noen bøker for den spesielt interesserte. For den fugleinteresserte kommer man ikke utenom Brooks, Richard (1998): *Birding on the Greek Island of Lesvos.* Bookside Publishing (ISBN 0 952724928). Boka inneholder en mengde informasjon om fugl og fuglelokaliteter på Lesbos. Til bestemmelse av fugl anbefales Svensson m.fl (1999): *Gyldendals store fugleguide.* I skrivende stund ansees denne som Europas beste felthåndbok på fugl. For insekter kan man bruke Chinery & Enghoff (1998): *Vesteuropas insekte,* og for sommerfugler spesielt anbefales Tolman m.fl (1998): *Europas sommerfugle.* De to siste er fra Gads forlag.

Georgios Konstantinidis

Ikonet

I det greske patriarkatet i Jerusalem finnes det et ikon som i følge tradisjonen evangelisten Lukas har malt. Dette ikonet regnes for å ha mirakuløse egenskaper; det kan helbrede og gjøre undre. Ikonet kom til Hellas i oktober 2002 for å stilles ut i ti dager i domkirken i Thessaloniki og deretter i Athen. Strømmen av troende som sto i kø i timevis for å kysse ikonet var så stor at ikonet ble i Thessaloniki i over en måned. Begivenheten fikk stor oppmerksomhet fra mediene. Folk snakket om mange mirakler som skjedde i forbindelse med ikonet. Det finnes flere ikoner i Hellas som i følge tradisjonen har mirakuløse egenskaper. Dette gjelder f.eks. flere gamle Maria-ikoner som tiltrekker seg tusenvis av troende, særlig i forbindelse med den store Maria-feiringen 15. august hvert år.

I nesten 2000 år har ikonene vært en del av kirkeutsmykkingen og har illustrert kirkebøkene. De finnes i nesten alle greske hjem plassert i et hjørne med røkelse og en påtent oljelampe. De henger på skoler og i militærleire, i offentlige og private arbeidslokaler eller til og med i biler som en slags beskyttelse. Folk ber foran ikonene, de kneler, viser ydmykhet og respekt. De gjør korsets tegn foran dem, kysser dem og tenner lys. De bærer dem rundt i byen under spesielle kirkefeiringer som en velsignelse. For folk er ikonene hellige.

Kjennskap til et kunstverks bakgrunn og kunstnerens intensjoner er ofte avgjørende for å gjøre et bilde forståelig. I denne artikkelen vil jeg ta utgangspunkt i og forsøke å besvare spørsmålene som oftest blir stilt i forbindelse med ikonene:

- Hva er et ikon?
- Hva er forskjellen mellom et ikon og et religiøst maleri?
- Hva er ikonets opprinnelse?
- Hvordan er ikontradisjonen i dag?
- Har kirken og de troende forandret deres mening om ikonene?
- Hvordan blir ikonene laget?
- Har det vært en utvikling teknisk sett?

Ordet ikon kommer fra det gamle greske ordet **εικών = ikòn**. Verbet **είκω = iko** betyr jeg ser ut, jeg ligner på noe. Et ikon er et bilde av en virkelig person eller en scene fra en hendelse. Ordet blir også brukt i flere sammenhenger. I teologien er mennesket skapt etter *Guds ikon,* nærmere bestemt i Guds bilde.

Teologisk bakgrunn

Ikontradisjonen er like lang som kristendommens historie. Den gresk-ortodokse kirkes mening om ikonene er uendret frem til i dag. Det oppstod imidlertid en turbulent periode kalt ikonoklasmen (billedstriden) som varte i ca. 120 år. Denne striden kan deles i to perioder, 726-787 og 815-843. Den første perioden endte med det 7. store kirkekonsil som fikk i oppgave å definere ikonenes rolle og å teologisk begrunne deres bruk i kirken. Uenigheten fokuserte på to forhold. For det første om det er mulig å avbilde Gud og de hellige menn og kvinner, og for det andre faren for at ikonet kan bli gjenstand for avgudsdyrkelse. Disse to poengene er fortsatt aktuelle for en som ikke kjenner til ikonets historie og teologiske grunnlag.

Det er tre hovedfaktorer som har en avgjørende rolle når et ikon skal produseres. Forbilde, maler og bilde eller mer presist hellig person, ikonmaler og avbildning av den hellige personen. Vi kan analysere alle disse faktorene for å finne ut under hvilke forutsetninger de må være til stede for at et ferdigmalt bilde kan betraktes som et ikon.

Kan et mennesket bli hellig? Hvis dette er mulig, kan et ikon avbilde både den hellige og den fysiske siden ved en hellig person? En av de store kirkefedrene, Ioannis Damaskinos (død 751, bilde 1), går gjennom begge disse spørsmålene. Han innfører og tolker begrepene «det skapte» og «det uskapte», og forklarer deres relasjon spesielt med hensyn til ikoner. Damaskinos mener at ved Jesu legemliggjøring fikk den skapte fysiske verden og menneskekroppen en annen dimensjon. Nå kan mennesket bli hellig og gjenopprette det falne gudsikon som mennesket er. Dette kan skje gjennom kirkelivet og askese. Når mennesket blir hellig, blir det forenet med Gud og kommer til paradiset allerede før døden og dommedag. De hellige menn og kvinner opplever hvordan verden kommer til å bli etter dommedag. De opplever den transformerte verden, den nye verden.

Skillet mellom Guds vesen og Guds energi er også vesentlig her. «Gud eksisterer på to måter. Med sitt vesen og sin energi. Mennesket kan ikke erkjenne Guds vesen, men kan erkjenne og forene seg med Gud gjennom Guds energi» (den hellige Gregorios Palamas, 16. årh., bilde 2). Dette skjer ikke bare i en transcendent dimensjon. Det skjer også her og nå i den fysiske verden. Brød og vin blir til Jesu kjøtt og blod. Den fysiske verden og menneskekroppen er ikke lenger sjelens fengsel. De hindrer ikke frelsesprosessen, men de er

en del av menneskets frelsesprosses. På samme måte er også ikonene en del av denne prosessen.

Spørsmålet om et mennesket kan bli hellig var imidlertid ikke det kontroversielle temaet for dem som var imot ikonene. Uenigheten fokuserte på spørsmålet om det hellige kan formidles gjennom et ikon eller om ikonet bare er en begrenset visuell fremstilling av den fysiske virkelighet? Hvis det siste er tilfelle er ikonet bare et maleri og et objekt for avgudsdyrkelse. Damaskinos besvarer dette med det andre aspektet han tar opp, nemlig relasjonen mellom bilde og forbilde. Han utvider relasjonen mellom Jesus og mennesket som gudsikon til den nye relasjonen mellom Jesus og ikonet. Dette har sammenheng med relasjonen mellom det uskapte og det skapte, det guddommelige og det fysiske, det hellige og det materielle. Og det er akkurat denne relasjonen som Jesu legemliggjøring har muliggjort mellom den falne fysiske verden og den hellige, ubegripelige Gud. Jesus er Gud og samtidig menneske, men et menneske som har i seg det gjenopprettede Gudsikonet. Hvis vi aksepterer denne relasjonen mellom Gud og mennesket, må vi også akseptere relasjonen Gud og ikonet, fordi begge er av samme type; en relasjon mellom det uskapte og det skapte. Ikonene er ikke en visuell fremstilling av den sansbare siden til Jesus. De er ikke etterligninger av en visuell virkelighet, men en visuell åpenbaring av det hellige og det guddommelige. De fremstiller ikke den falne, men den transformerte, fysiske verden. «Det er ikke naturen til de avbildede som blir fremstilt, men de avbildedes eksistens» (den hellige Theodoros Stoudites, 8. årh, bilde 3).

De materielle ikonene kan være et fysisk medium for kommunikasjon mellom mennesket og Gud, eller mellom Gud og mennesket. Ikke som en følelsesmessig stimulans, men som en portal til det transcendente. Deres funksjon eksisterer så lenge de refererer til et forbilde. De kan ikke ha en selvstendig eksistens, og derfor kan de ikke være gjenstand for avgudsdyrkelse. «...man ærer ikke det materielle bildet, men forbildet» (7. kirkekonsil).

Det er imidlertid et annet spørsmål som reiser seg som en følge av kirkens teologiske tolkning av ikonene. Hvis det hellige skal formidles gjennom ikonene, hvor stor er kunstnerens rolle i denne prosessen? «Kirkens tradisjon og de hellige fedrene er de som har skapt ikonene. Ikonene er ikke malernes oppfinnelse. Malerne bidrar bare med sitt håndverk» (7. kirkekonsil). Dette er forklaringen på hvorfor alle de gamle ikonene ikke er signert, hvorfor alle disse mestrene ville være anonyme. Selv om samtidens ikonmalere signerer verkene sine gjør de det på en slik måte at det ikke strider mot tradisjonens ånd. Før deres

navn står det alltid «med hånden til» (δια χειρός), som betyr at de bare har bidratt med deres håndverk. De fungerer ikke som individuelle kunstnere, men som kirkemedlemmer som tjener kirkelivet med sitt talent. Derfor bør de være aktive deltakere i kirkens mysterier. Når et ikon er ferdig må det være 40 dager i kirken før det får kirkens velsignelse. Uten denne velsignelsen blir ikonet bare et vanlig kunsthåndverk som ikke kan fungere som et ikon.

Billedstriden tok slutt i 843 da dronning Theodora gjeninnførte ikonene. Dette skjedde på en søndag, som derfor kalles Ortodoksiens Søndag. Dagen feires hvert år første søndag førti dager før påske.

Estetiske virkemidler

Hva er de estetiske virkemidlene en ikonmaler bruker for å skape den estetiske veien for kommunikasjon mellom Gud og mennesket? Disse virkemidlene er enklere å få frem ved en sammenligning mellom et ikon og et vesteuropeisk religiøst maleri, spesielt hvis de fremstiller det samme motivet, som f.eks. korsfestelsen, som er et vanlig motiv i begge retninger (bilde 4 og 5).

Ved første blikk ser man tydelig at Peter Paul Rubens' maleri fra det 16. årh. er mer naturalistisk. Figurene er lette å identifisere fordi de ligner på virkeligheten. De har en tyngde som trekker dem ned på jorda. De er i bevegelse. Utseende deres er svært overbevisende og de ser ut som virkelige mennesker. Man kan nesten kjenne teksturen på alle figurenes overflate.

Figurene på ikonet er statiske og monumentale. De er flate og minimalistisk fremstilt. De ser ikke ut som virkelige mennesker. Overflaten er ikke bearbeidet. Alle overflatene har nesten den samme metallignende tekstur.

Malerens ståsted

På maleriet ser det ut som om Rubens selv er et øyenvitne. Han sitter og maler mens alt dette foregår. Han observerer og gjengir scenen fra korsfestelsen. Rommet blir nesten en fortsettelse av rommet hvor maleren og betraktereren står. På ikonet som er flatt, uten perspektiv, er det ikke noen antydning til malerens tilstedeværelse. Ikonets og betrakterens rom møtes ikke. Alle figurene har eget perspektiv. Kunstneren har malt dem individuelt og ikke som en gruppe som befinner seg i samme rom. Alle figurene er fremstilt som om maleren flyttet på seg for å stå og male foran hver enkelt av dem, for deretter å sette alle figurene på billedflaten sammen som en collage.

Rom

Figurene på maleriet er plassert i et rom som har en dybde. Himmelen forsvinner i horisonten. Det er en tydelig illusjon av rom og dybde som i høy grad etterligner virkeligheten. Et samspill av overlapping, skygge og sentralperspektiv forsterker rom- og dybdeeffekten. Vi får en følelese av at vi bare kan gå og se på Jesu ansikt fra en annen vinkel. Ikonet har derimot verken dybde eller perspektiv. Bakgrunnen er ensfarget og flat. Hele bildet virker flatt med unntak av overlappingen mellom figurene som gir en svak antydning til rom.

Volum og lys

Rubens er en mester. Han behersker menneskets anatomi og har et skarpt og observant blikk. Han modellerer figurene ved hjelp av lys og skygge med en slik dyktighet at en nesten kan ta på dem og kjenne deres tredimensjonale form. Ikonfigurene derimot innvier oss ikke i en berøringsopplevelse. De er nesten todimensjonale og plassert på en todimensjonal bakgrunn. Rom og volum er imidlertid ikke helt fraværende. Samspillet mellom lyse og mørke deler og den lineære formgivningen skaper en svak illusjon av volum. En illusjon som er langt fra å være naturalistisk.

På Rubens maleri kommer lyset fra siden. Figurenes lyse deler er ikke alltid de som står mot betrakterens side. Veksling av lys og skygge former figurene på en svært naturalistisk måte. Skyggene er også synlige som et naturlig resultat av en direkte lysstråling. Når det gjelder ikonene kommer ikke lyset fra en naturlig lyskilde. Det er Guds uskapte lys som symboliseres med den gylne bakgrunnen. Lyset omfavner alt. Derfor oppstår det ikke noen skygger. Den siden av figurene som er nærmest betrakteren er den lyseste siden. Slik ser det ut til at belysningen alltid er frontal eller at lyset også kan komme innenfra figurene. De mørke delene ligger stort sett langs konturene, og slik skapes det en effekt av plastisitet.

Individualitet

I Rubens' billedverden er menneskefigurene individer med ulikt utseende. Hver enkelt figur har sin egen personlighet og sine særegne fysiske trekk. I den bysantinske ikonverden kan man se, som en kontrast, en skjematisk fremstilling av de forskjellige figurgruppene (menn, kvinner, gamle, unge, engler osv). For å kunne skille dem fra hverandre må man bruke tydelige og spesielle trekk og attributter. De hellige Georgios og Dimitrios var f.eks. begge unge og offiserer. Maleren bruker det samme skjemaet for å male en ung mann og de samme

attributter for å fremstille en offiser. Det er ikke selve ansiktstrekkene som hjelper oss til å kjenne dem igjen. Det eneste som skiller dem er at den ene blir fremstilt med kortere hår enn den andre (bilde 6 og 7).

Uttrykk

Rubens (1577-1640) var en barokkmaler. Barokkepoken karakteriseres bl.a. av en sterk naturalisme, men samtidig en arrangert komposisjon og et uttrykk som ikke er helt realistisk. Den avbildede hendelsen ser ut som en teatralsk iscenesettelse. Holdning og ansiktsuttrykk forsterker den dramatiske stemningen, som også forsterkes ved hjelp av kontrasten mellom lys og skygge og himmelens truende formørkelse. Det er nesten som om vi kan føle stemningen fylt med fortvilelse, sorg og lidelse. Den ukjente ikonmaleren har på sin side ikke prøvd å skape en dramatisk stemning ved å uttrykke sterke følelser. Ansikttsuttrykkene og holdningene er ikke forsterket. Selv Jesus står som om han hviler på korset. Maleren er ikke opptatt av å gjengi eller skape en stemning. Ansiktsuttrykkene og kroppsholdningene antyder kun figurenes emosjonelle tilstand fordi meningen er at de bare skal støtte en korrekt visualisering av den bibelske beskrivelsen.

Historisk presisjon

Rubens har vært opptatt av å inkludere elementer som kunne antyde en korrekt historisk beskrivelse. Han forsøker å gjenspeile virkeligheten. Ikonmaleren har derimot bare beholdt det mest nødvendige for å identifisere motivet. Figurene ser kun ut til å ha en symbolsk betydning. Korset står f.eks. på noe som symboliserer et fjell. Form og størrelse er ikke naturlig. Dette er ikke et fjell, det er noe som kan oppfattes som et fjell. Det er et symbol. Tiden er også fraværende i ikonenes historiske beskrivelse. Hendelser fra forskjellige tidsperioder kan fremstilles i det samme motivet uten en korrekt historisk rekkefølge. Personer som ikke levde i den samme tidsperioden kan avbildes sammen i en scene fra en bibelsk hendelse, som f.eks. når Paulus blir avbildet sammen med alle apostlene i det samme rommet på pinsedagen.

Felles elementer

Selv om det så langt er fokusert på forskjellene mellom disse to bildene, er det verdt å nevne et par fellestrekk. Geometri og symbolisme er viktige elementer både i den bysantinske

ikonografi og den vesteuropeiske billedkunst. Når det gjelder geometri og matematikk har kunstnere i perioder (ikke akkurat i dette maleriet av Rubens) vært så opptatt av dette at de i noen tilfeller har tillagt dem en åndelig eller guddommelig dimensjon. Spesielt i den bysantinske kunst skal harmonien som oppnås ved bruk av geometri og matematikk gjenspeile universets harmoni som er skapt av Gud. Symbolismen er et virkemiddel som blir brukt i nesten alle typer kunst. Symbolenes betydning har imidlertid vært avhengig av historiske og kulturelle forhold.

Kunsthistorisk sammenheng

Teknisk sett har ikonmalingen dype røtter i antikkens kunst. Allerede fra den tidlige kristne perioden (1.-5. årh.) til i dag har ikontradisjonen vært en viktig del av den gresk-bysantinske kulturen. Romerne og senere bysantinerne overtar mosaikk- og veggmaleriteknikkens hemmeligheter (bilde 8), men anvender dem i et helt annet innhold (bilde 9). Det nye kristne livssynet påvirker dramatisk ikke bare motivvalget, men også den formalestetiske overgangen fra det klassiske Hellas til den bysantinske perioden. Istedenfor en videreutvikling av antikkens realisme og naturalisme, ser vi gradvis et brudd eller en tilbakevending til den førklassiske billedkunsten. Kunsten før den klassiske perioden karakteriseres av figurenes minimalisme, stilisering og abstraksjon (bilde 10 og 11). De store fremskrittene i forbindelse med romeffekt, perspektiv og naturalisme (bilde 12) som skjedde i den klassiske perioden (480-323 f.Kr.) blir totalt oversett av ikonmalerne. Hellenismens (323-30 f.Kr) realistiske fremstilling av menneskets følelsesverden (bilde 13) blir også ignorert. Det som skiller den bysantinske periodens kunst fra antikkens kunst er åpenbart fraværet av skulpturer. I antikkens Hellas var bruk av skulptur forbundet med den gamle greske religionen. Kirken forbyr imidlertid bruk av skulptur i kirkeutsmykking som noe teologisk ukorrekt.

Etter en lang pause overtar renessansen arven fra den klassiske antikken i det 15. årh. Kunstnerne tar opp de samme grunnleggende problemstillinger om rom og perspektiv. Oppmerksomheten rettes mot en mest mulig overbevisende etterligning av virkeligheten. Vi kan si at renessansen og de nærmeste epokene fremover er en utvikling av antikkens malerkunst blandet med samtidens trekk. Denne utviklingen var også en del av den vestlige kirkes religiøse malerkunst. Kunstnernes nye estetiske oppdagelser ble også anvendt i kirkekunst. Bruddet med antikkens tradisjon i løpet av den tidlige kristne perioden har imidlertid også ført til en motsatt retning. De hellige bysantinske ikonenes nye verden blir

født og vokser opp som religiøs kunst i et imperium hvor kirken har vært hovedoppdragsgiver. Den østlige kirkes strenge teologiske overoppsyn gav lite rom for avvik fra tradisjonen og liberal eksperimentering. Faste regler styrte ikonenes utvikling.

Den bysantinske ikontradisjonen har vært levende frem til det 16.årh. Ikonteknikkene har variert og flere skoler dukket opp. De to største skolene i Hellas var den makedonske (13. årh.) (bilde 6 og 7) og kretaskolen (16. årh.) (bilde 14). Den makedonske skolen kalles også «den brede stilen». Denne stilen utviklet seg rundt byen Thessaloniki og ble nesten bare brukt til veggmaleri. Den makedonske stilen var mer malerisk, uttrykksfull og dekorativ enn den strenge og asketiske kretaskolen som også kalles «den smale stilen». Denne stilen egnet seg mest for flyttbare ikoner. På museet på Limonosklosteret finnes det mange flotte ikoner fra 1500-tallet som er malt i tradisjonen fra kretaskolen. To av de flotteste og største ikonene kommer fra Metochi. Det er et Jesus- og et Maria-ikon. I hovedkirkens alter på Limonos kan man se en liten del av de opprinnelige veggmaleriene etter den makedonske skolen.

Russiske ikoner som har deres opprinnelse i den gresk-bysantinske ikonografien, har også hatt en egen stil og utvikling, men basert på de samme gresk-bysantinske prinsippene. Noen få av dem kan man også finne på museet på Limonos.

I Hellas stoppet ikonutviklingen opp etter det 16. årh., og de bysantinske ikonene var i ferd med å forsvinne, særlig på grunn av den kulturelle åpningen mot Vest-Europa som en følge av den tyrkiske okkupasjonen (1453-1821). Den tradisjonelle teknikken har i perioder i større eller mindre grad fått tydelige vestlige trekk i hele den ortodokse verden. De siste førti år har imidlertid en ny bevissthet vokst frem i Hellas. Dette handler om en fornyet interesse for det tradisjonelle, opprinnelige og teologisk korrekte ikonet. Dette har gjennopplivet den bysantinske ikontradisjonen. Etterspørselen etter ikoner er stor både innenfor og utenfor Hellas' grenser. Av respekt for de gamle mestrene har ikonmalere i dag ikke funnet det nødvendig å eksperimentere eller å skape noe nytt. De har i stedet fortsatt med å kopiere de store mestrenes fullkomne verk.

Ikonet har i løpet av sitt 2000 år lange liv vært i ferd med å forsvinne, enten som en følge av direkte motstand eller på grunn av bruk av fremmede kulturelle elementer og andre teologisk ukorrekte ikonstiler. I dag har ikonet beseiret all motstand og fått den plassen det fortjener både i kirken og i kunsthistorien.

Bilder

1. St. Ioannis Damaskinos

2. St. Gregorios Palamas

3. St. Theodoros Stoudites

4. "Korsfestelsen", 14. årh., ukjent kunstner

5. "Korsfestelsen", Peter Paul Rubens, 16. årh.

6. St. Georgios, Panselinos, 1290 e. Kr., makedonsk skole

7. St. Dimitrios, Panselinos, 1290 e. Kr., makedonsk skole

8. Aleksander, detalj, romersk kopi av gresk mosaikk, Pompei, 1. årh.

9. Korsbæringen, Ravenna, 5. årh.

10. Vase, 750 – 700 f. Kr., geometrisk periode

11. Exekias, vase 540 f. Kr., arkaisk periode

12. Hermes, Praxiteles, 350 - 330 f. Kr., klassisk periode

13. Laokoon, 1. årh. f. Kr., hellenistisk periode

14. St. Onoufrios, Emmanuel Lambardos, kretaskolen 17. årh. e. Kr.

1

2

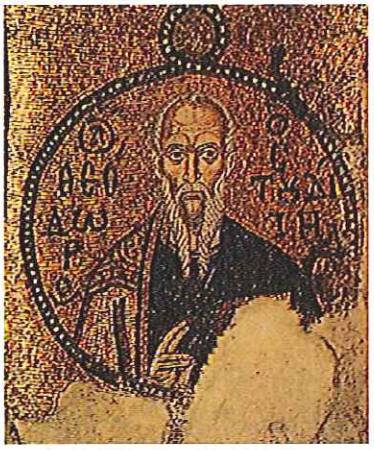

3

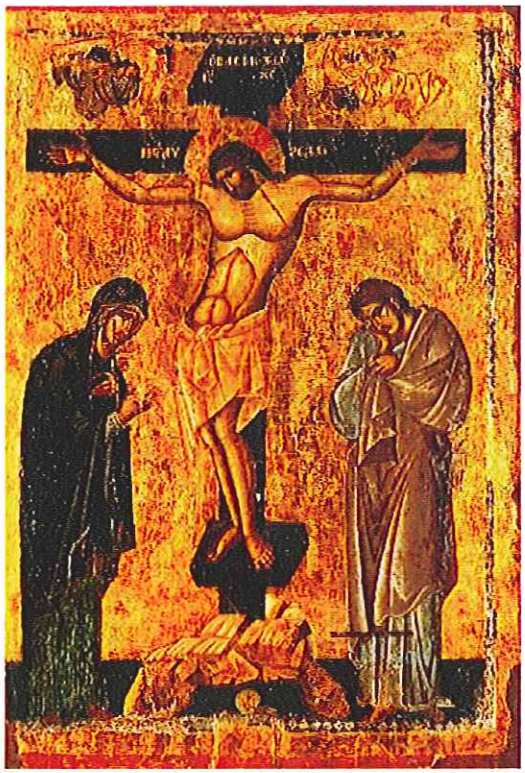

4

5

6

7

8

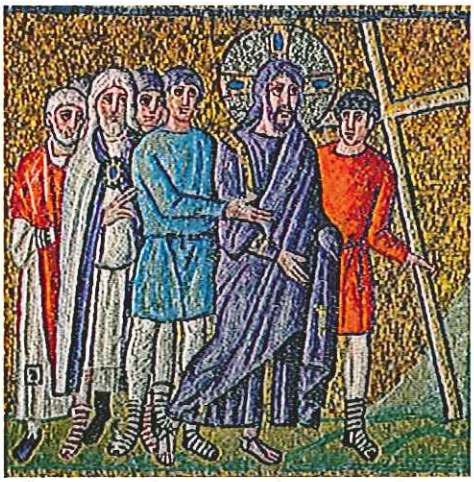

9

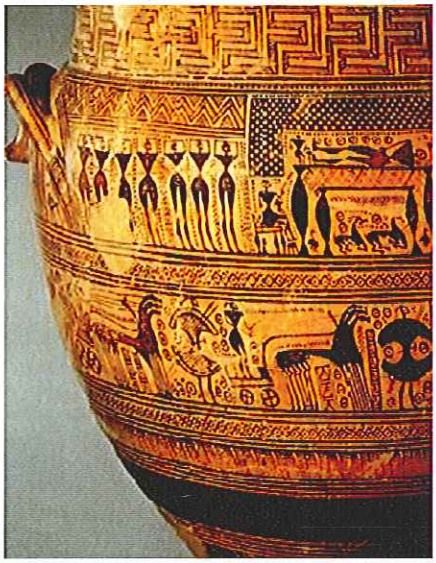

10

11

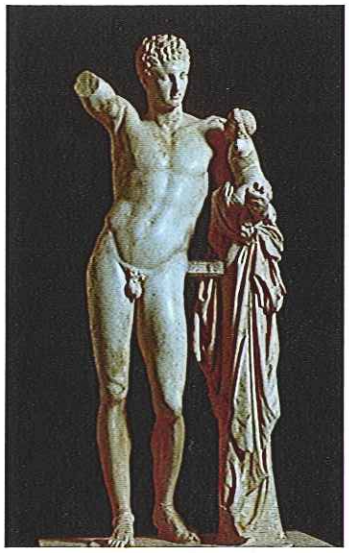

12

13

14

Carl Smith-Gahrsen

Fascinasjon og frustrasjon - en lutheraners reaksjoner på ortodoks teologi

Til hjertene *av Gunnar Reiss-Andersen*

Glem aldri henne
du aldri møtte, -
som kanskje møter
deg etter døden.

Glem aldri henne
som kanskje ventet
på å få møte
deg hele livet.

Glem aldri henne
som har din lengsel.
Glem aldri henne
for den du elsker.

Glem aldri henne,
for hun alene
er *det* du elsker
i den du elsker.

Dette diktet har jeg mislikt fra jeg leste det første gang som nokså ung mann. Jeg oppfattet det nærmest som en oppfordring til svik mot min høyst konkrete elskede, til fordel for et *det*, et abstrakt, et ideal formet i egoisme. Denne reaksjonen sitter i fremdeles.

Nå kan jo du, leser, med full føye spørre om hva dette har her å gjøre, i starten på et lite oppsett om å lese ortodoks teologi. Jeg sier som de gjør på TV: Vil du vite mer om dette, må du holde deg på vår kanal.

Så en mer begripelig innledning. For en del år siden begynte jeg, noe tilfeldig, å interessere meg litt spesielt for ortodoks teologi. Etter at HiA etablerte seg på Metochi på Lesbos, kom jeg til å forelese en god del om ortodoks kristendomsforståelse på nokså mange forskjellige kurs. Ettersom denne har vært lite kjent i våre miljøer, la jeg alltid vekt på å fremstille ortodoksien uten å være polemisk. Det førte noen ganger til at studentene trodde jeg hadde konvertert. Men det har jeg ikke, selv om jeg med årene er blitt en økumenisk lutheraner. Å lese ortodoks teologi har vært fascinerende, men jeg blir sant å si ofte frustrert av det. Derfor overskriften. Og ettersom dette ikke er en forelesning, lar jeg også frustrasjonene komme til uttrykk uten å veie ordene for nøye.

Mine reaksjoner på ortodoks teologi kommer jeg til å presentere uten mange henvisninger. Men spesielt når det gjelder frustrasjonene, tillater jeg meg å bruke en liten

artikkel fra Internett, nemlig "Faith And Science In Orthodox Gnosiology And Methodology", skrevet av Geórgios Metallinós, dobbelt doktor og professor i teologi ved universitetet i Aten. Jeg traff ham på en gresk universitetskonferanse som ble holdt på Limonos-klosteret, som jo Metochi tilhører, i september 2001. Han foreleste med sterk røst og løftet pekefinger.

Tradisjonen, erfaringen og hjertet

> "The tradition of the Church is not preserved within texts, but in people. Texts help, but they are not the bearers of the Holy Tradition. Tradition is preserved by the Saints. ... The placing of texts above the actual experience of the Uncreated (an indication of the religionizing of faith) leads to their ideologization and in fact to their idolization. This in turn leads to the absolute authority of the text (fundamentalism) and all the well understood consequences" (Metallinós).

For en lutheraner er dette eine grausame Salbe, selv om en kan fristes til å si noe liknende til skråsikre protestanter som alltid vet hva Guds Klare Ord sier. Nå kan det se ut til at Metallinós mener å ramme vestlig teologi generelt. For i neste setning forkaster han, som de fleste ortodokse teologer, uten forbehold den thomistiske læren om analogia entis, værensanalogien mellom Skaperen og det skapte, som både representerer muligheten og begrensningene for mennesket til å si noe om Gud. At denne læren kan ses både som parallell og konkurrent til den ortodokse læren om de guddommelige, uskapte energier, synes ukjent (Thunberg 1999:138). Mer om dette nedenfor.

Det var altså tradisjonen og teologiens autoritative kilde. Metallinós vil tydeligvis høre hjemme i den mystiske tradisjonen som kalles hesychasmen. Og spesielt i denne understrekes det at troen både psykologisk og som læreinnhold traderes av Ånden fra de hellige/de troende og bekreftes av nye troendes aktuelle erfaring i møtet med Den uskapte, dvs. Gud. Dette forklarer betydningen av for eksempel geronen (gresk)/staretsen (russisk), den eldre veileder og åndelige far, i fromhetstradisjonen. Fenomenet kan for øvrig følges bakover helt til ørkenfedrenes tid. Erfaringens betydning er kanskje også en grunn til at den ortodokse kirke til nå ikke har gjort noen særlig stor selvstendig innsats i bibelvitenskapene, som betraktes som hjelpevitenskaper til den egentlige teologien. Om der oppstår konflikt angående forståelsen av en tekst mellom bibelvitenskapene og den erfaringsbaserte tradisjonen, er det tradisjonen som teologisk sett har rett. Selvsagt har også kirken i vest alltid lagt vekt på troen som erfaring. Spesielle analogier til ortodoksien kan en finne i

pietismen og ulike utgaver av erfaringsteologien, likedan i eksistens-teologien og kanskje moderne narrativ teologi.

Hvordan kan en så vite om troens erfaring virkelig er en overtakelse av tradisjonen, og ikke noe nytt? Det som er nytt i forhold til tradisjonen er etter ortodoks syn et hovedkriterium på kjetteri. Da er det, trass i Metallinós' ord om tekster ovenfor, tale om hvorvidt erfaringen samstemmer med de helliges/kirkens tradisjonelle uttrykk for troen. Det er for det første Bibelen, men ifølge ortodoksien også en lang rekke av kirkefedrenes skrifter, de økumeniske konsilenes avgjørelser, liturgiene, kirkeretten, ikonene, klosterfromheten. Og mye av dette tilskrives en grad av guddommelig inspirasjon på linje med Skriftens.

Ortodoksien er opptatt av hva det er i mennesket som setter det i stand til å erfare Gud. Svaret er: hjertet, som settes i motsetning til ratio, intellektet. Dette henger selvsagt sammen med hele det ortodokse synet på mennesket, som inneholder en dypsindig og vidtgående utlegning av gudsbildet i mennesket. (Det går jeg ikke inn på her. Et par korte orienteringer fins i mine bidrag til to andre hefter fra HiA, *Etikk og menneskesyn i antikken*, 1999, og *Høgskolen på Lesbos*, 2000). Metaforen hjertet brukes mye. Språkbruken kan synes unnvikende og ugripbar. Platon brukte betegnelsen nous, som betyr tenkekraft, forstand, sinn, "ånd", "hjerte", på "kontaktorganet" i forhold til Gud. Det bruker også ortodokse teologer, bl.a. Metallinós. Han taler om "the noetic faculty within the heart" og "the spiritual faculty of the heart". En blir litt frustrert når han fortsetter: "... its parallel function is the heart as the organ that pumps the blood ..." og så: "This noetic faculty is a mnemonic system that exists with the brain cells." Han synes å tenke i psykologiske og fysiologiske kategorier, men tyr til nye metaforer: "The spirit, the nous, is the eye of the soul". Og metaforene er det rette teologiske språket her. Ifølge ortodoksien er hjertet et mysteriøs punkt, en mysteriøs "pupill" i menneskets indre hvor gudslysets mysteriøse inntrenging i mennesket er mulig. Men det kan også sies, mer psykologisk, at hjertet er det innerste, egentlig mysteriøse "jeg", utgangspunktet for alle menneskets handlinger, og at dette "hjertet" gir energien til alle krefter og evner i både sjelen og legemet..

At metaforen hjertet har en liknende funksjon i vestlig kristendomsforståelse, synes for eksempel Metallinós ikke å bry seg om. Tenk på det berømte sitatet fra Pascal: "Le coeur a ses raisons, que la raison ne connait point." (*Pensées sur la religion*, fragment 277).

Apofatisk og katafatisk teologi

Kristen teologi må være apofatisk. Det er en av de oftest repeterte påstandene en møter i ortodoks teologi. Apofatisk betyr nektende og negativ. I vestlig teologi kalles dette via negativa. Det siktes til at når det gjelder Guds egentlige vesen, kan troen og teologien bare fraskrive ham alt som menneskelig språk og tanke legger det nær å si om Gud. Resultatet av dette er den dype, åpne stillhet overfor Gud i en slags sokratisk viten om at vi intet vet. En lise er det å tenke sånn en stund når en plages av dem som har Bibelen som sin gud og alltid kan bruke den/han til sin fordel. Men, ... ja det kommer nedenfor.

Den apofatiske teologien er en arv fra ulike stadier av platonismen. At kirkefedrene tok for seg, mer eller mindre bevisst og ofte suverent eklektisk, av den mangslungne filosofiske tradisjonen, er stort sett akseptert av dem som kjenner faget. Metallinós er en av dem, kanskje særlig de greske teologene, som på den ene siden innkasserer æren for at "det greske" bidro vesentlig til utformingen av ortodoksien. Men på den andre siden bruker han for eksempel nyplatonist som skjellsord. Augustin får unngjelde som en slik. Av og til kan en tro at det er Augustins adresse (i vest) som er gal, derfor må han være upålitelig. (Men noen av pavene i Roma var udiskutabelt ortodokse, mens noen av patriarkene i Konstantinopel – for ikke å snakke om keiserne der – var kjetterske i de siste rundene av de kristologiske kampene ved overgangen til middelalderen). Via negativa og forskjellige fenomener av samme grunntype, for eksempel hos Luther, Kierkegaard, Barth og andre, er en sentral sak i vestlig teologi og filosofi. Det er vel her en for alvor har dukket ned i problemene som den religiøse erfaring og det religiøse språket rommer. Likevel er påstått mangel på forståelse for apofatisk teologi et kjernepunkt i ortodokse teologers kritikk av vestkirkene. Augustin får unngjelde igjen: "Augustine is surely the first great stage in the theoretical foundation of the rejection of apophaticism." (Yannaras 1991:155). Metallinós oppfatter Augustins "credo ut intelligam" som uttrykk for reinspikka rasjonalisme.

For øvrig: For alminnelige folk, både troende og troskritikere, kan den stadige pukkingen på apofatien synes som ødeleggende skuddsalver mot egen posisjon. For hvis Gud er verken det ene eller det andre som sies og tenkes om ham, er han ikke da rett og slett ingen ting, ikke-eksisterende i noen som helst relevant forstand? På dette spørsmålet svarer de ortodokse med å vise til alle de helliges erfaring. Metallinós kan sidestille erfaringsteologien med erfaringsbasert vitenskap, og taler om , "the science of faith", "empirical knowledge" og "provable experience" som grunnlag for kirkens tro.

Men hvis en bare kan tale apofatisk om Gud, hvordan kan en da erfare ham? All teologi, både i øst og vest, er mer enn apofatisk. Den er også katafatisk, dvs. den sier noe positivt om Gud. Det kunne også iallfall noe av den ikke-kristne apofatiske religionsfilosofien. Men den store forskjellen mellom den filosofiske og den kristne apofatien er den kristne overbevisningen om at Gud har gitt seg til kjenne i en historie slik at en likevel kan erfare ham og vite noe om ham. Det sentrale i denne åpenbaringen er inkarnasjonen. Guds Sønn ble menneske i Jesus. I denne åpenbaringen finner en også den viktigste begrunnelsen for den kristne apofatien og de "filosofiske" påstandene om det guddommelige vesens enhet, uforanderlighet og ubevegelighet, som spiller så stor rolle i ortodoks teologi.

Med en veldig forenkling kan en si at inkarnasjonen er senteret i ortodoks teologi. Ut fra den forstås Gud, skaperverket, mennesket og frelsen. Dialektikken mellom det apofatiske og det katafatiske munner så på sett og vis ut i at ortodoks teologi faktisk nokså uhemmet utfolder seg i kompliserte spekulasjoner - og tviholder på at Gud og sannheten om ham aldri kan gjøres til rasjonal dogmatikk, som Metallinós også kaller religion (like negativt ladet som hos Karl Barth) og metafysikk. Han antyder ikke at det kan være problematisk å sammenlikne religiøs og vitenskapelig empiri. I stedet sier han at akkurat som det bare er spesialistene som kan gjøre krav på å kjenne data og metoder i sine respektive vitenskaper, er det bare spesialistene, de hellige, som kjenner og kan gjøre greie for de kristne erfaringer.

Guddommeliggjørelsen og Guds energier

Jeg sitter med et nummer av Vårt Land fra 05.02.03 foran meg. Der fins bl.a. en liten sak under overskriften "Atonement", tittelen på en roman av forfatteren Ian McEwan. Han demonstrerer på rystende vis hvordan synd, skyld, soning og forlatelse er dramatisk aktuelle og udødelige temaer, sier skribenten. Mens de samme ordene repeteres i det uendelige i kirken, og verken predikanter eller tilhørere berøres.

Synd, skyld, straff, soning og tilgivelse er opplagt grunnbegreper i vestlig livstolkning, spesielt den kristne. Men er de universelle? Ikke en gang i den østlige/ortodokse kristendommen spiller de samme rollen, iallfall ikke alle. Synden, egoismen, ses mer som en følge av forgjengeligheten. Skyld tales det ikke for mye om. At arvesynd innbefatter arveskyld, som vestlig teologi etter Augustin lærer, avvises. Og Gud straffer ikke, synden bærer straffen i seg selv. I soningslæren avvises det at Jesus sonet for

menneskenes synder ved å godtgjøre Gud det han tapte ved menneskenes ulydighet, eller at Jesus ved å lide stedfortredende for menneskene tilfredsstilte Guds krav om soning av straffen for syndene, som betingelse for forsoning mellom Gud og mennesker. Jesu forsonende offer består ifølge ortodoksien i at han som Guds Sønn stiger ned, blir menneske og tar på seg oppgaven, og som menneske oppgir/ofrer han på menneskenaturens vegne dens motstand mot Gud og overgir den til ham. Tilgivelse er et sentralt begrep også i den ortodokse teologien, men ikke slik at Guds frifinnelse av den som tror, eller rettferdiggjørelsen som det heter i teologien, er hovedsaken i det enkelte menneskets frelse. Den vestlige frelseslæren kritiseres overalt hos ortodokse teologer som for snever, legalistisk, juridisk og moralistisk. Legalismen skyldes, sies det, at vestlig teologi ble utformet etter romersk, snusfornuftig juridisk tenkemåte. At det vestlige kanskje tvert imot viderefører en linje fra GT gjennom NT, har de ortodokse ikke mye syn for. Mon tro om ikke de ortodokses uvilje mot vestlig sonings- og rettferdiggjørelseslære egentlig skyldes filosofisk redsel for alt som forutsetter spenninger og forandringer i gudsbildet. Kanskje kan en si at Den ortodokse kirke følger den apollinske og forkaster den dionysiske linja i den greske tradisjonen. De lutherske understrekninger av spenningen mellom lov og evangelium, Guds vrede og nåde, har ortodoksien ingen sans for.

I beste fall ses vestlig lære som detaljer i en omfattende ortodoks frelseslære. Den starter med synet på skapelsen. Det skapte er ikke en emanasjon av Gud, som i nyplatonismen. Men Gud skapte av fri vilje og etter sine egne ideer mange vesener forskjellige fra seg selv. Kjennetegnet på verkets guddommelige opphav er primært skjønnheten og harmonien, en manifestasjon av Gud. Forskjellene i skaperverket og den grunnleggende ulikheten mellom det og Gud, skal bestå. Men det skapte er likevel bestemt til, gjennom en lang prosess, å bli Gud lik. Først og fremst mennesket, som ulikt alt annet er skapt i Guds bilde. Noen ganger får en inntrykk av at denne prosessen går så langt at det skapte går opp i Gud. Inkarnasjonen, og dermed Jesu liv, død og oppstandelse, er Guds avgjørende innsats i guddommeliggjørelsen av skaperverket. Den overvinner også det store tilbakeslaget som syndefallet var. I kirken (de hellige) traderes den guddommelige nådekraft/kjærlighet som ble satt inn i verden ved inkarnasjonen, og guddommeliggjørelsen settes i gang igjen. Det er en prosess som består i, ikke bare suppleres ved, at mennesket blir Guds medarbeider og samvirker med ham. Det egentlige kristne liv er det asketiske, kampen mot patiene, lystene, begjæret, alt som holder mennesket fast i egoisme og materialisme. At mennesket så å si fra det øyeblikket det frifinnes/rettferdiggjøres ved troen skulle kunne være "helt frelst" og samtidig synder, "simul justus et peccator" som det heter i

lutherdommen, er en umulig forestilling i ortodoks (og katolsk) teologi. Luthersk frelsesforståelse fokuserer på relasjonen mellom Gud og menneske. Spørsmålet er: Å være fordømt eller frikjent av Gud. De ortodokse benekter at de fokuserer på naturen, det upersonlige i mennesket. De vil nok mene at de med sin frelseslære går dypere enn lutherdommen, ikke bare til den ytre relasjonen, men til selve personen som står i relasjonen.

I det skisserte ortodokse synet på skaperverket ligger også den teologiske motivasjonen til økologisk engasjement. Truslene mot naturen er et angrep på "gudsbildet" i skaperverket og en reversering av guddommeliggjøringen. Engasjementet har ikke vært stort i Den ortodokse kirke, men som flere vet, fikk patriarken i Konstantinopel, Bartholomeos, for kort tid siden Sofie-prisen for sin markerte innsats.

Men hvordan kan skaperverket med alle sine forskjelligheter guddommeliggjøres, hver bit etter sine forutsetninger, når Gud i sitt transcendente vesen er én og evig uforanderlig? Dette spørsmål ble omsider løst i ortodoks teologi med skjelningen mellom Guds vesen, som er ett, uforanderlig og i seg selv uerkjennbart, og hans energier, krefter. Disse samles i Guds nåde, hans kjærlighet. Energiene er ikke identiske med Guds vesen, men utgår fra det. Og gjennom dem er Gud immanent, til stede og virksom i verden. Guds skaperverk, og særlig mennesket, har en viss kapasitet til å likedannes med Gud, rettere sagt hans Sønn, et stykke på vei av Guds energier. Guds nåde kan fullkommengjøre menneskets kjærlighet, uten at det dermed blir et guddommelig *vesen*, og uten at menneskets delaktighet i Gud forurenser hans evige enhet og uforanderlighet.

Det kjetterske Vesten

Metallinós hevder at ortodokse teologer som kritiserer sin egen kirkes teologi, "demonstrate their Westernization, since they, essentially, condemn and reject a disfigured caricature ..." Å lese Metallinós gir en uimotståelig lyst til å returnere elskverdigheten med en liten vri. Han og svært mange andre østlige teologer angriper stadig vekk en forvrengning av vestkirkenes teologi. Og det som ikke forvrenges, dømmes som kjettersk likevel. Dette er noe av det mest frustrerende ved å lese ortodokse teologer. Ett eksempel: I en stor ny dogmatikk påstås det at ifølge katolsk lære har synden ikke i det hele tatt svekket eller skjemt menneskets natur, mens naturen ifølge protestantismen er så totalt fordervet at ikke engang nåden kan forbedre den (Staniloae 1990). Sånt finner en mye av. Det skyldes

kanskje at en holder seg til hjemmelagde oversikter over vestlig teologi. (Og det har jo stort sett vi i vest også gjort når det gjelder østkirkens teologi).

Hovedinnvendingen fra de ortodokse er stadig vekk den at vesten, både teologien og resten av kulturen, er rasjonalistisk, materialistisk og individualistisk. Metallinós bruker sterke ord om utviklingen i Vest-Europa. Den beskrives som "de-orthodoxiation" og "de-ecclesiastication". Det er nominalismen, "the DNA, in a way, of European civilization", og rasjonalismen som preger alt. Rasjonalisme betyr at kirken/teologien har fornektet apofatien og erfaringen, den profetisk-apostolisk-patristisk-ortodokse tradisjon. Vesten identifiserer gudsåpenbaringen med Skriften og kirkens lære, som fornuften skal granske og utmynte i systematiserte dogmatiske sannheter. Teologien blir religion, filosofi, metafysikk. Kirken er en autoritær institusjon hvis oppgave er å pådytte folk dogmatiske sannheter. Men med dette er Vesten også havnet i en dualisme som innebærer alle slags konflikter mellom tro og viten, stat og kirke osv. Kristendomsforståelsen er legalistisk, moralistisk, kulturen generelt individualistisk og nytelsesorientert. Når slike fenomener brer seg på ortodoksiens gamle områder, er det "westernization". Det er klart hvor ondenes rot er. Hovedsaken i artikkelen av Metallinós, som jeg stadig småplukker fra, er at det bare er ortodoksien som har forstått forskjellen mellom troens og vitenskapens stoff og metoder (!), og derfor er vestlige problemer med tro og viten bare pseudo-problemer i øst. I det hele tatt, der hvor vesten både i teologien, vitenskapen og etikken/statslæren sliter med motsetninger, har de ortodokse formådd å utforme synteser.

Jeg blir nokså matt. Jeg innrømmer villig at jeg blir like frustrert av å lese relativt nye men outrerte vestlig-skolastiske fremstillinger av kristen tro, fra en tid da en altså skulle hatt vett til å slutte med slikt. Et skrekkeksempel er, etter min mening, Ludwig Ott: *Grundriss der katholischen Dogmatik* fra 1959. Den kan gi vann på mølla til de ortodokse. "Men allievel ..." som gymnasiastene pleide å si som siste argument i en diskusjon. Og så var det vel øst-kirkens "normalteolog", Johannes Damascenus (ca. 665-749), som var kirkens første "skolastiker"? Han gjorde utstrakt bruk av Aristoteles, og Thomas Aquinas siterer Damasceneren stadig vekk.

"... det du elsker i den du elsker."

Jeg startet med et dikt jeg ikke liker. Nå skal jeg fortelle hvorfor. Men først blir det enda en liten omvei. De ortodokse hevder flittig at det er Vestens teologer som er dualister og derfor ikke vurderer skaperverket, inklusive menneskets kropp, etter fortjeneste. Dette er,

paradoksalt nok, en følge av at Vesten forveksler det nåværende skaperverket, preget av synden og forgjengeligheten, med det, "opprinnelige", egentlige, uforderved, som igjen virkeliggjøres i guddommeliggjørelsen. I Vesten slår dette forresten ut i to motsatte retninger, sies det, i forkastelse eller dyrking av det skapte. Noen ortodokse kan komme med mye fornuftig kritikk for eksempel av både øst- og vestkirkens tradisjonelle syn på mann/kvinne, kropp, seksualitet, seksualmoral og ekteskap opp gjennom tidene, som sannelig omfatter mye vanvittig. (Meget markert i Sherrard 1995). Men det nevnte skillet mellom det opprinnelige og det nåværende innebærer, trass i alle forsikringer om det motsatte, nettopp en dualisme. I antropologien er det alltid tale om et høyere, åndelig nivå i mennesket. Også moderne ortodokse teologer har store vansker med teologisk aksept av det materielle, det "animalske" i mennesket, slik det er. Paulus kunne tillate seg å sammenfatte hele Loven i det andre av de to store bud: Du skal elske din neste som deg selv, Gal 5,14; Rom 13,8ff. Ortodoks teologi gir meg alltid inntrykket av at det andre tross alt forsvinner i det første: Du skal elske Herren din Gud. Nestekjærligheten rettes mot det opprinnelige/det kommende, "the divine in the creature". Sherrard gjør som ingen annen ortodoks jeg kjenner, opp med både kristen seksualfiendtlig askese og (katolsk) fiksering på barneavl som eneste legitimering for seksuell aktivitet. Kjærligheten mellom mann og kvinne, inklusive seksualiteten uten noen utenforliggende legitimering, er gudvelbehagelig. Den er basis for ekteskapet. "Without it ... there can be no sacrament of marriage in the real sense of the word." Og likevel, lyst og begjær er og blir farlige saker. Det må alltid transformeres og innføyes i "a common spiritual orientation and aspiration". Den ekte kristne kjærlighet mellom mann og kvinne er sakramental. Det betyr bl.a. at "each has come to love the other in God and through God, through the mutual recognition in each of the divine image..." (Sherrard 1995:76).

Det låter så slitsomt for en lutheraner som tror at det rett og slett er godt for et menneske å bli begjært litt også, akkurat slik det er, og at til og med "hedninger" kan være skikkelig glade i hverandre. - Har jeg nå også forklart godt nok hvorfor jeg startet med diktet jeg ikke liker?

Litteratur

Metallinós,Geórgios: Nevnte artikkel fins på internettadresse
http://www.cc.uoa.gr/theology/html/english/pubs/historysec/metallinos/01/01.htm
Ott, Ludwig 1959. *Grundriss der Katholischen Dogmatik*, Basel/Freiburg/Wien: Herder.
Sherrard, Philip 1995. *Christianity and Eros*, Limni, Evia: Denise Harvey.
Staniloae, Dimitru 1990. *Orthodoxe Dogmatik II*, Zürich: Benziger.
Thunberg, Lars 1999. *Människan och kosmos. Maximos Bekännarens teologiska vision*,

Skellefteå: Artos.
Yannaras, Christos 1995. *Elements of Faith*, Edinburgh: T&T Clark.

Marit Stålesen

Befolkningsutvekslingen mellom Hellas og Tyrkia

Lilleasia-katastrofen i 1922

I løpet av et par uker på sensommeren 1922 strømmet 750.000 utmattede flyktninger fra Lilleasia til greske havner. Få måneder senere var tallet steget til 1.200.000 - kanskje mer. Sammen med 400.000 muslimer som forlot Hellas, representerer denne befolkningsutvekslingen en av de store i moderne historie. Befolkningsutvekslingen var et resultat av lange politiske, økonomiske og sosiale prosesser hvor gamle imperier brøt sammen og ble erstattet av nye nasjonalstater. Den omfattet ikke bare Hellas og Tyrkia som vil bli omtalt her, men også andre land på Balkan. Det var likevel fra Det osmanske rikets kjerneområde (Anatolia - dagens Tyrkia) at folk reiste, og til Hellas de fleste kom.

Ordet befolkningsutveksling kan gi et feilaktig inntrykk av at dette var en viljestyrt og kontrollert prosess. Det var det i liten grad. Etniske og religiøse konflikter, migrasjoner, krig og grenseendringer hadde preget området i tiår forut. I 1922 da tyrkiske nasjonalister inntok Smyrna (dagens Izmir), bivånet de allierte fra sine skip den kristne befolkningens desperate flukt fra en brennende og ødelagt by. Døde overalt, overfylte båter og mennesker som hoppet på sjøen. Scenene fra Smyrna er nok mer betegnede for hvordan prosessen foregikk også ellers. Avtalen om utvekslingen av minoriteter undertegnet i Lausanne i 1923, bekreftet derfor en prosess som stort sett var fullført da den ble underskrevet. De fleste kristne hadde forlatt Anatolia før 1923 liksom muslimene hadde forlatt Hellas. I Anatolia var antallet gresk-ortodokse redusert fra 2.000.000 til snaue 120.000 - den armenske befolkningen var på det nærmeste utradert. I dag teller det gresk-ortodokse samfunn i Istanbul rundt 2000 personer og religiøse minoriteter (kristne og jøder) utgjør knappe 2% av befolkningen i Tyrkia.

Minoriteter i Det osmanske riket

For å forstå dynamikken i og den historiske bakgrunnen for de etniske konfliktene i regionen, er det viktig å se på hvordan befolkningens identitet var i endring og hvilken legitimeringsbasis imperiene og de nye nasjonalstater hadde. I Det osmanske riket var befolkningen organisert etter religiøse skillelinjer. At man var greker, armener, tyrker eller kurder hadde betydning i en lokal kontekst, men liten betydning på imperienivå. For den osmanske staten som et islamsk imperium var innbyggernes religiøse tilknytning den

vesentlige. Å gi de religiøse minoritetene status som beskyttet, var en måte å inkorporere ikke-troende i de troendes samfunn, men som annenrangs borgere. Dette systemet - det såkalte millet-systemet - tillot og definerte tilstedeværelsen av kristne og jøder i Det osmanske riket. De største milletene var den muslimske, etterfulgt av den armenske, den gresk-ortodokse og den jødiske. Til den gresk-ortodokse millet hørte grekere, albanere, bulgarere, serbere og også noen få arabere - alle i samme kategori fordi de tilhørte den gresk-ortodokse kirke. Også sett fra befolkningens side var tro den primære markør. Bare langsomt - og etter at nasjonalstatene var etablert, ble denne markøren gradvis erstattet av markører som språk, historie og opprinnelse.

I Det osmanske riket nøt milletene stor grad av indre selvstyre med eget utdanningssystem og egen jurisdiksjon. En årlig skatt til sultanen symboliserte tilknytningen til sultanatet. Minoritetene forble således lite integrerte i det osmanske samfunnet tross lang sameksistens. Dette fikk stor betydning for nasjonalismeideologienes gjennomslagskraft på 1800-tallet og for stormaktenes evne og mulighet til å fremme sine interesser i regionen da riket for alvor begynte å svekkes. Milletene skal likevel ikke betraktes som totalt lukkede enheter uten indre spenninger og hierarkier. Disse kommer klart til uttrykk etterhvert som nasjonalistiske ideer får fotfeste i Det osmanske riket.

Nasjonalismen får fotfeste - imperiet svekkes

Europeisk historie på 17- og 1800-tallet er på mange måter historien om ekspansjon, kolonialisering og konkurranse om å etablere kontroll over handel og handelsveier. De europeiske statene konkurrerte mot hverandre og mot Russland i øst. Det osmanske riket var interessant fordi det representerte naturlige stopp på veien til India og fordi livlige handelssentra i noen av rikets provinser var i ferd med å vokse fram. Imperiet ble gradvis tettere knyttet til et verdensmarked samtidig som den osmanske staten ble svekket økonomisk og militært. Når staten ikke maktet å kanalisere verdier inn i statskassen og samtidig ikke evnet å modernisere hæren, oppstod et vakuum hvor flere europeiske land forhandlet seg fram til meget gunstige handelsavtaler med osmanerne. Med handelsprivilegiene ble europeisk tilstedeværelse mer tydelig. Med tilstedeværelsen fulgte også nye ideer og et sterkt fokus på de kristne minoriteters status i imperiet. Ideene fra den franske revolusjonen hadde videre virkning på elitene i imperiet hvor forholdet mellom borger og stat, borgernes plikter og rettigheter og statens legitimeringsbasis ble livlig diskutert.

Serberne og grekerne var de første til å la seg inspirere siden deres kontakt med europeiske handels- og sjøfartssentra var den mest omfattende. Greske handelsmenn dannet i 1814 *Filiki Eteria* i Odessa - et hemmelig samfunn som hadde gjenopprettelsen av Det bysantinske riket som mål. Dette var de første spede tegn på gresk nasjonalisme. Nasjonalismeideen ses ofte som den viktigste faktor i ødeleggelsen av Det osmanske riket. Nasjonalistisk inspirerte opprør brøt først ut på Balkan, hvor Serbia fikk en halvautonom status alt i 1815. I 1821 var det grekernes tur, og opprøret resulterte i opprettelsen av staten Hellas i 1830. Dette splittet ikke bare Det osmanske riket territorielt, men også milletene. Både den armenske og gresk-ortodokse milleten opplevde avskallinger og interne konflikter i prosessen.

Gresk nasjonalisme - Megali Idea

I den greske frigjøringskrigen sett utenfra, fikk ideen om «ett folk - ett land» (basert på markører som felles språk, felles historie og avstamning) næring i antikkens historie. Sett innenfra følte grekerne selv tilknytningen til den bysantinske fortid langt sterkere. Et viktig sentrum for gresk selvforståelse var Konstantinopel, patriarkatet og den mektige kirken Hagia Sofia. I mindre grad var den rettet mot Athen og den antikke fortid. Den nye uavhengige staten lå utenfor dette sentrum. Mange grekere bodde utenfor Hellas' grenser, samtidig som Hellas langt fra var et homogent land befolkningsmessig. De greske kommersielle sentra lå på Lilleasiakysten og landet opplevde i de tidlige år en netto utvandring. Disse faktorer spilte en stor rolle i framveksten av den greske pan-nasjonalismen og *Megali Idea*. Drivkraften i ideen var drømmen om at Det bysantinske riket skulle gjenoppstå med Konstantinopel som sentrum og at riket skulle omslutte hele den greske diaspora.

Tyrkisk nasjonalisme

Som en respons til oppløsningstendensene og konkurrerende nasjonalismer vokste også tyrkisk nasjonalisme fram. Man forsøkte først å forme en mer nøytral osmansk ideologi som ikke rørte ved imperiegrensene og som var inkluderende for alle rikets borgere. Da dette ikke fungerte vokste gradvis pan-tyrkismen fram. Som pan-hellenismen og andre makro-nasjonalistiske ideologier var ønsket at fellesskapet skulle omfatte alle grupper knyttet lingvistisk og rasemessig sammen, og hvor andre etniske/religiøse grupper ville inneha en

status som annenrangs borgere. Pan-tyrkistene ønsket å bevare imperiet, men med sterke innslag av tyrkisk nasjonalisme som ideologisk basis.

I 1908 tok pan-tyrkistene eller den såkalte Ungtyrker-bevegelsen makten i Det osmanske riket ved et kupp. Mens ungtyrkerne som kulturell bevegelse hadde bred appell, sank tilslutningen til ungtyrkerne i maktposisjon. Regimet fikk fram mot 1. verdenskrig et uttalt diktatorisk preg hvor det ofte ble valgt militære løsninger på politiske problemer. Politisk vold, undertrykkelse og etniske konflikter berørte etterhvert alle lag og grupper i det osmanske samfunnet. Tyrkerne - identifisert med den osmanske staten - ble stadig mer isolerte både innenfor og utenfor imperiegrensen. Tyrkisk nasjonalisme forsterket derfor oppløsningstendensene og de etniske konfliktene snarere enn dempet dem. Etter verdenskrigen og rikets sammenbrudd i 1918 ble pantyrkisme-ideologien forlatt til fordel for kemalistenes tyrkiske nasjonalisme - som var sterkt ekskluderende i forhold til andre etniske og religiøse identiteter.

Første verdenskrig og gresk utenrikspolitikk under Venizelos

En av personene som framstår som den viktigste eksponent for *Megali Idea* var Eleftherios Venizelos. Han kom fra Kreta til fastlandet i 1910 og var en sentral aktør i første og andre Balkankrig (1912-13). Hellas erobret da flere viktige landområder i Makedonia, men landet ble ikke mer homogent av den grunn. Kun i overkant av 44% av befolkningen innenfor territorialgrensene var grekere. Flere har pekt på at dette faktisk forsterket *Megali Idea* og ble en bestemmende faktor i gresk utenrikspolitikk de følgende årene. Samtidig var det opplagt at den største gresk-ortodokse minoriteten var å finne i Lilleasia og at denne ikke kunne inkluderes i et Stor-Hellas uten europeiske makters hjelp og uten store omveltninger i regionen. Da 1. verdenskrig brøt ut i 1914 og osmanerne (ungtyrkerne) valgte å gå med på tysk - den tapende - siden i krigen, trodde man dette skulle bli Hellas' og Venizelos' mulighet. Hellas hadde sluttet seg til alliert side i krigens siste fase og da oppdelingen av riket fulgte ved krigsslutt i 1918, ble Hellas tildelt Smyrna og det nære oppland. Over 30.000 greske soldater inntok Smyrna i mai 1919 mens franske, britiske og italienske tropper okkuperte sine respektive tildelte områder.

Det er opplagt at 1. verdenskrig, krigsoppgjøret, fredsbetingelsene og måten de allierte håndterte freden på, var den utløsende faktor for Lilleasia-katastrofen. På grunn av store konflikter de allierte imellom tok det lang tid før betingelsene ble presentert. Selve avtalen ble ikke ferdigforhandlet og underskrevet før i 1920 etter endeløse forhandlinger og

stor uenighet de allierte imellom. Dette gav den nye motstandsbevegelsen tid til å bygge opp en mer enhetlig bevegelse både militært og ideologisk i skyggen av en svak osmansk regjering. Generalene fra den osmanske hæren sluttet seg til Mustafa Kemal (senere Kemal Atatürk) og det ble etablert en ny regjering og nasjonalforsamling i Ankara. Denne nektet å akseptere fredsavtalen. De allierte stod i 1920 derfor overfor problemet hvordan de skulle håndtere den nye motstandsbevegelsen og implementere freden slik avtalen lød.

Spørsmålet skapte ny splid blant de allierte. Etter de voldsomme tap alle parter hadde blitt påført under 1. verdenskrig, var det vanskelig å få støtte i opinionen for nok en militær operasjon inn i Anatolia hvor nasjonalistene hadde sin hovedbase. Videre var Mustafa Kemals bevegelse nasjonalistisk - ikke pan-nasjonalistisk. Nasjonalistisk retorikk var et språk europeerne kunne forstå - det var jo deres eget - og tildels fant sympatisk.

Der de allierte nølte var det Hellas, under ledelse av statsminister Venizelos, som tok initiativet, med moralsk støtte fra Storbritannia. Venizelos tilbød seg på vegne av de allierte å sørge for at motstandsbevegelsen i Anatolia ble tvunget til å akseptere fredsbetingelsene. Sommeren 1920 okkuperte greske tropper ytterligere områder i Lilleasia og Thrakia og krysset den såkalte Milne-linjen, som etter fredsavtalen markerte grensen mellom gresk og osmansk territorium. Frontene hardnet betraktelig samtidig, ettersom konflikten utviklet seg til en konflikt mellom Hellas som selvutnevnt representant for de gresk-ortodokse i riket, og kemalistene med støtte fra den tyrkiske og kurdiske muslimske befolkningen. Kemalistene nektet å akseptere greske styrker i Lilleasia overhodet. Hellas på sin side mente at fredsbetingelsene burde bli enda strengere som straff for at kemalistene nektet å følge fredsavtalen. Intense forhandlinger førte ikke fram og begge parter forkastet framlagte forslag til kompromiss.

Omtrent samtidig som Venizelos' styrker begynte sin marsj inn i Anatolia, tapte han valget i Hellas i desember 1920. Stemningen i den greske opinion hadde svingt i favør av royalistene da den greske kongen plutselig døde etter et ulykksalig besøk i en dyrehage. Sett fra gresk side kom Venizelos' valgnederlag på et meget uheldig tidspunkt. Grekernes offensiv inn i Anatolia var dårlig planlagt, soldatene var dårlig utrustet og hæren manglet forsyningslinjer. I august 1921 led de det første alvorlige nederlaget ved Sakarya-elven. Resultatet av grekernes drøm om å virkeliggjøre *Megali Idea* ble en blodig krig som endte med fullstendig nederlag for de greske styrkene i 1922.

Da Lausanneavtalen ble undertegnet et knapt år senere ble Hellas tvunget til å frasi seg herredømmet over øyene Imroz og Tenedos, Øst-Thrakia og Smyrna. Avtalen omfattet også som nevnt utvekslingen av minoriteter som for det meste allerede var fullført. Om

avtalen kan man si at den i stor grad preges av den gamle millet-tankegangen. Alle gresk-ortodokse ble pålagt å forlate Det osmanske riket selv om de etnisk sett ikke var grekere. Unntaket var minoriteten i Konstantinopel. Dette gav seg en rekke absurde utslag som at noen arabisktalende kristne ble pålagt å forlate landet. Likeledes ble alle muslimer med unntak av befolkningen i Vest-Thrakia, pålagt å reise til Tyrkia. Som innenfor milletsystemet ser man at den religiøse markør er den helt sentrale og ligger til grunn for utformingen av avtalen. Det var også i samsvar med kemalistenes verdensoppfatning. De hadde mobilisert ved å spille på religiøse motsetninger. Slik fikk de støtte fra den store kurdiske befolkningen i Det osmanske riket. Utad - rettet mot Vesten - hadde de på den annen side en retorikk som var klarere tyrkisk-nasjonalistisk og som også ble den nyetablerte tyrkiske republikkens offisielle ideologi etter 1923.

Om gresk nasjonalisme og *Megali Idea* kan man si at også denne var preget av den gamle millet-tankegangen. Det var troen som var det sentrale og samlende. Når andre etniske grupper, f.eks. bulgarere, valgte å forlate den gresk-ortodokse millet, var det på grunn av trosmessige uoverenstemmelser og ikke på grunn av forskjeller som etnisitet, språk og opprinnelse.

Demografiske endringer i Anatolia

For å kanskje ane lidelsene befolkningen ble påført kan det være på sin plass å si litt om de demografiske endringene i regionen i tiåret opptil befolkningsutvekslingen. Under Balkankrigene, Verdenskrigen og under den gresk-tyrkiske krigen som bølget fram og tilbake i 1921 og 1922 ble det begått ufattelige overgrep mot sivilbefolkningen på begge sider. For å illustrere de omfattende konsekvensene verdenskrigen og den gresk-tyrkiske krig hadde, kan det nevnes at mellom 1915 og 1922 mistet 2,5 millioner muslimer livet, mellom 600-800.000 armenere ble massakrert eller døde under første verdenskrig. Rundt 300.000 grekere ble massakrert eller døde under den tyrkiske uavhengighetskrigen. I de verst rammede krigsområdene var befolkningen redusert med 50-80%, mens 30% av alle gifte kvinner var enker. Da kemalistene inntok Smyrna i 1922 måtte den gresk-ortodokse befolkningen flykte hals over hode. Utallige ble drept, barn mistet sine foreldre, familier ble splittet og mange druknet da de forsøkte å flykte i overfylte båter. Greske menn ble sendt til arbeidsleire i det indre Anatolia. Dødeligheten blant utmattede flyktningene var svært høy i lang tid etter at de hadde ankommet Hellas. Den demografiske katastrofen førte til store

utfordringer og problemer ikke minst økonomisk både for Hellas og Tyrkia i lang tid etter fredsslutningen i 1923.

Flyktningene ankommer Hellas

Ingen vet nøyaktig hvor mange flyktninger som ankom Hellas, men en foreløpig telling foretatt i 1923, for å kunne planlegge hjelpearbeidet bedre, viser at i overkant av 435.000 kvinner og 351.000 menn var registrert. Tallene fra 1923 beskrives som upålitelige og tentative. Folketellingen fra 1928 bekrefter forsåvidt dette og viser at i overkant av 1.200.000 flyktninger er registrert. Det virkelige ankomsttallet var nok noe høyere siden en del flyktninger reiste videre til tredje land og fordi dødeligheten var meget høy den første tiden etter ankomst. De fleste flyktningene befant seg i Vest-Thrakia, Makedonia, i området rundt Thessaloniki og i hovedstaden Athen. Men også øyene mottok tusenvis av flyktninger. Tellingen viser at det f.eks. var ankommet 57.000 til Lesbos, som med sin nære beliggenhet til Tyrkia var den øya som mottok flest flyktninger. Til sammenlikning var ca. 160.000 flyktninger registrert i Thessaloniki og rundt 100.000 i Thrakia. Det er også interessant å merke seg at bare 150.000 kom før den greske hærens nederlag. Få kom også etter avtalen var underskrevet i 1923. Flesteparten kom derfor i 1922 umiddelbart etter at den greske hæren var slått. Den voldsomme tilstrømningen over et så kort tidsrom bød på utfordringer Hellas ikke kunne håndtere selv.

Internasjonal bistand

Ingen land er som nevnt forberedt på å motta over en million flyktninger i løpet av noen korte uker. Det var derfor naturlig at både Det internasjonale røde kors og Folkeforbundet - FNs forløper - engasjerte seg i tillegg til frivillige organisasjoner. Folkeforbundet og Røde kors hadde vært tungt inne i hjelpearbeidet blant armenske og russiske flyktninger kort tid forut og brukte denne erfaringen i sin tilnærming til Lilleasia-flyktningene. Også her var Frifjof Nansen Folkeforbundets representant. En egen flyktningekommisjon (RSC) ble etablert i 1923. Siden mange av flyktningene kom i det de stod og gikk i, var behovet for umiddelbar hjelp stort. Parallelt med å sørge for nødhjelp som matutdeling, vinterklær, tak over hodet, vaksinering for å forhindre epidemier, ble det også jobbet med å skaffe til veie lån og pengebidrag for å løse mer langsiktige mål. Seks millioner pund ble gitt i lån fra ulike vestlige land. Dette ble utvidet til 10 millioner i 1924. Av de frivillige organisasjonene

nevnes spesielt amerikanske hjelpeorganisasjoners innsats. Fra slutten av 1922 og til juni 1923 sørget disse for matforsyninger til mellom 500.000 og 800.000 flyktninger.

Hvordan ble flyktningene oppfattet?

Flyktningene fra Anatolia betegnet seg selv som «rum», ikke som grekere. Selv i dag vil en gresk-ortodoks, gresktalende i Istanbul korrigere deg hvis personen blir omtalt som greker. «Anatolia-grekerne» og «Hellas-grekerne» hadde levd under ulik påvirkning i flere hundre år. Det greske språket hadde utviklet seg ulikt i Anatolia og Hellas - noen steder i Anatolia var de gresk-ortodokse sågar tyrkisktalende. Flyktningene ble da også oppfattet som svært fremmedartede av innbyggerne i Hellas, spesielt flyktningene som hadde bakgrunn fra rurale områder. Det kan være interessant å gjengi noen av de stereotype beskrivelsene Pentzopoulos refererer til i sin bok: Flyktningene fra indre Anatolia som hadde bodd i nær kontakt med tyrkere og kurdere - og som hovedsaklig var bønder - ble beskrevet som «tilbakestående, underdanige og engstelige». Unntaket var grekeren fra Kapadokya som var «en seriøs og reflektert type, hardtarbeidende og praktisk anlagt». Fra Pontus-regionen på Svartehavs-kysten fantes alt fra en mer «tung og tørrvittig type til den mest raffinerte greker». Grekerne fra Smyrna-distriktet ble oppfattet som «ekte ionere i deres individualisme og deres evne til å tilpasse seg». Uten tvil var det flyktningene fra steder i indre Anatolia - tyrkisktalende, hvor gresk i noen tilfeller kun var bevart som liturgisk språk - som ble oppfattet som «de minst siviliserte» og mest fremmedartet.

Bosettingsstrategier

Kulturforskjellene ble ytterligere forsterket ved at den greske regjeringen og RSC, som organiserte bosettingen av flyktningene, ikke tok hensyn til flyktningenes yrkesmessige bakgrunn. Mange håndverkere og handelsmenn, som alltid hadde bodd i urbane sentra, ble bosatt i rurale strøk og tildelt et stykke land de var ment å skulle dyrke. Likeledes ble mange bønder plassert i urbane sentra som Athen og Thessaloniki. Denne bosettingsstrategien skulle ganske snart vise seg å være feilslått, men forklaringen på strategien var den prekære situasjonen som i seg selv tilsa at man handlet raskt og derfor ikke hadde tid eller kapasitet til å skaffe en oversikt over flyktningenes yrkesmessige bakgrunn. Videre var det selvsagt naturlig at man tok i bruk de boliger som den muslimske befolkningen hadde forlatt. Til sist er det viktig å være klar over at bosettingsstrategien også ble formet av en noe spent situasjon i Makedonia, hvor Hellas ikke ubetinget kunne kreve territorielle rettigheter med

begrunnelse i befolkningens etniske tilhørighet. Det sistnevnte hensyn spilte nok en betydelig rolle i regjeringens bosettingsstrategi. Den greske delen av Makedonia og Thrakia var store mottakere av flyktninger som bidro til å endre den etniske sammensetningen i området fullstendig. I statistikk fra henholdsvis 1912 og 1926 framgår dette tydelig. I 1912 utgjorde den greske befolkningen under halvparten av innbyggerne i gresk Makedonia. Befolkningen var bare litt større enn den muslimske. Øvrige grupper utgjorde ca. 20 %. I 1926 var dette bildet totalt endret. Grekerne utgjorde nå nesten 89% av befolkningen. Den muslimske befolkningen var redusert til 0,1% mens andre grupper utgjorde i overkant av 10%. Totalt sett bidro flyktningene opplagt til å gjøre Hellas til et langt mer etnisk homogent land enn det hadde vært tidligere.

Som nevnt ble det ikke tatt nevneverdige hensyn til flyktningenes yrkesmessige bakgrunn. Det er imidlertid viktig å huske på at en substansiell del av flyktningene som ankom Hellas hadde bakgrunn fra urbane områder. I Det osmanske riket hadde arbeidsdelingen i stor grad fulgt etniske skillelinjer – og grekerne var i hovedsak knyttet til yrker utøvd i en urban kontekst. Høyt utdannede mennesker, handelsmenn og håndverkere, bidro utvilsomt til vekst i gresk økonomi. Det var likevel ikke til å unngå at konsentrasjonen av flyktninger ble meget høy i de store byene. Store slumkvarter vokste fram og Hellas med begrensede økonomiske midler evnet på langt nær å håndtere den raske urbaniseringen tilfredsstillende. Krisen i internasjonal økonomi på slutten av 1920-tallet forsterket ytterligere storbyproblemene. Flyktningene i byene levde under svært vanskelige kår hvor mulighetene for sosial mobilitet var liten. Det er derfor ikke til å unngå at flyktningetilværelsen i seg selv var identitetsskapende og satte sitt preg på samfunns- og kulturliv i mange tiår etter katastrofen. Et slikt preg er for eksempel tydelig i deler av rebetika-musikken som også i dag er svært populær i Hellas.

Det er uvisst på hvilken måte og i hvilken utstrekning Lilleasia-katastrofen er tilstede i offentlig diskurs i dagens Hellas. Befolkningsutvekslingen har likevel utvilsomt skapt et nasjonalt traume som også i dag preger Hellas' forhold til nabolandet Tyrkia. Foruten personer eller partier som ønsker å bruke katastrofen politisk, lever også fremdeles noen personer som erindrer flukten. Annen og tredje generasjon har fått minnene overlevert og noen har foretatt reiser tilbake til «det tapte hjemland». De fleste vet hvilken landsby eller by man kom fra og kan peke ut hvilket hus som tilhørte familien. Et eget forskningssenter for Lilleasia-katastrofen (*Kendro Mikroasiatikon Spodon*) har samlet blant annet en rekke memoarer fortalt eller nedskrevet av flyktningene. I rurale strøk vil man kunne skille «flyktningelandsbyer» fra andre. På Lesbos er for eksempel Arisvi en slik landsby. Er man

interessert, kan man jo spørre litt rundt neste gang man besøker Metochi. Man vil utvilsomt få servert en rekke utrolig spennende og dramatiske historier.

Merknader vedrørende statistikk og tallmateriale:

Alt statistisk materiale er hentet fra Pentzopoulos og Ladas.

Tall vedrørende demografiske endringer i Anatolia mellom 1915 og 1922 er referert fra Zürcher.

Litteratur

Pentzopoulos, Dimitri 1962. *The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact Upon Greece.* Paris - The Hague.

Ladas, Stephen 1932: *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey.* New York.

Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origin of Nations.* Oxford.

Hirschon, Renee 1989. *Heirs of the Greek catastrophe: the Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus.* Oxford.

Clogg, Richard 1992. *A Concise History of Greece.* Cambridge.

Zürcher, Erik Jan 1995. *Turkey. A modern History.* London.

Aarbakke, Vemund 2002. Sosiale utskudd og fet musikk. Gresk populærmusikk mellom øst og vest, i *Historie* nr 1.

Anbefalt skjønnlitteratur

Sotiriou, Dido 1991. *Farewell Anatolia.* Athen. Publisert første gang i Hellas i 1962 under tittelen *Matomena Chomata* (*Blodig Jord*).

Myrivilis, Stratis 1992. *The Mermaid Madonna.* Athen .

Myrivilis, Stratis 1991. *The Schoolmistress with the Golden Eyes.* Athen.

Bilder

Første billedside:

Fotografiene er hentet fra en publikasjon utgitt av Lilleasiaforeningen i Kalloni, Lesbos 2000

1. Greske flyktninger i overfylte båter forlater et utbrent og ødelagt Smyrna. Fotografiet er tatt fra et amerikansk skip som sammen med andre allierte skip bivånet tragedien, Smyrna september 1922 (Krigsmuseet, Athen)

2. «Fortvilelsen. Flyktninger i Mitilini», 1922 (foto: D. S. Choutzaiou)

Andre billedside:

Gjengivelser av to av Theophilos' malerier i *Theophilos*. Municipality of Mitilini - Theophilos Museum and Art Editions - G. Gezerlis Co, Mitilini/Athen, 1986. Maleriene befinner seg i Theophilos-museet i Vareia i Mitilini.

3. «Jomfruen i Petra», 1928

4. «Erotokritos kommer opp taustigen for å si farvel til Aretoussa», 1933

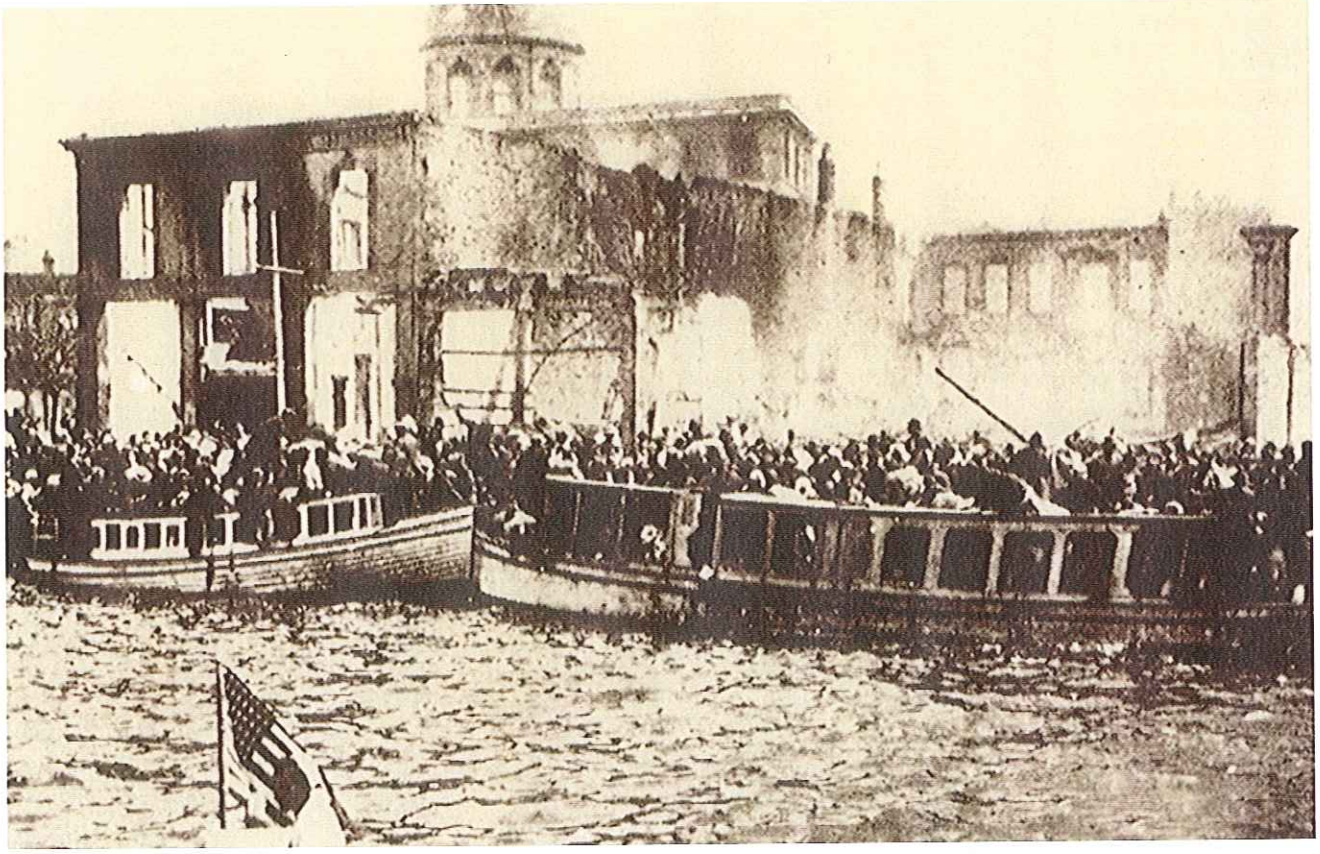

1

2

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΗΣ ΠΕΤΡΑΣ
Έργον Θεοφίλου Γ. Χ. Μιχαήλ'ου Μυτιλήνη 1928

3

4

Eva Maagerø

Fly over Petra

En beretning mest om maleren Theophilos og litt om kunstkritikeren Teriade fra Mitilini

I bydelen Vareia i Mitilini, mellom bykjernen og flyplassen, ligger det et hvitkalket hus ikke langt fra det lille kapellet Aghia Paraskevi. Huset er omgitt av oliventrær, og om ettermiddagen lyser sola skjevt ned på kapellet, oliventrærne og huset slik at alt skinner i myke, varme farger. Huset er et museum og rommer 86 av maleriene til maleren Theophilos Chatzimichael som levde fra 1873 til 1934. Theophilos malte gjennom hele livet, fra han var barn til han gikk bort. Han malte på tre, på keramikkfliser, på veggene i barer og tavernaer, i butikker, kirker og på lerret. Ingen har oversikt over antallet bilder. Maleriene som er samlet på museet, er bare en liten del av det ukjente antall som fremdeles finnes, for eksempel hos private, eller som har gått tapt fordi barene og butikkene har blitt revet, eller fordi man ikke så noen verdi i bildene. Alle bildene i samlingen er malt på slutten av 1920-tallet og på 1930-tallet, altså i den siste delen av Theophilos' liv. Allikevel tar de 86 maleriene i museet de besøkende med på en reise i gresk folkeliv, landskap, tradisjoner, historie og stemninger, til gresk mytologi og den ortodokse kirke, en reise som både er medrivende, intens og inntrykksfull, ikke minst på grunn av Theophilos' originalitet og ekthet i motiv og farger. Når man kommer ut av museet i Vareia i det skjeve solskinnet etter møtet med Theophilos' kunst, ser man annerledes på landskapet og fargene på Lesbos og på menneskene som bor der, fordi man har fått en særegen bagasje å tolke omgivelsene med.

I denne artikkelen skal jeg gi en presentasjon av Theophilos og også av kunstkritikeren Teriade som er den som brakte Theophilos ut i verden. Jeg er ingen fagperson når det gjelder bildekunst, og derfor blir min presentasjon ikke en faglig artikkel om Theophilos som maler. Det ligger langt utenfor min kompetanse. Jeg er derimot glad i fortellinger, og setter stor pris på Theophilos' fortellinger om folk og kultur i Hellas i maleriene. Dessuten er Theophilos' egen livshistorie fascinerende. Dette blir derfor mer en personlig beretning om Theophilos som menneske og kunstner.

Livet

Theophilos ble født i Vareia i den delen av Mitilini hvor museet ligger nå. Det sies om ham at han allerede som barn hadde en sterk trang til å tegne og male, og at dette nærmest var som en besettelse. Men omgivelsene hans hadde ikke særlig forstand på det han holdt på med, og han dro derfor som ung gutt til Smyrna i Tyrkia. Lesbos tilhørte på denne tiden det tyrkiske riket, og Smyrna framsto nærmest som en metropol, også på det kunstneriske området. I dag heter byen Izmir, og er Tyrkias tredje største by og fremdeles den største byen i regionen. Antakelig var det befriende for Theophilos å komme dit, og Smyrna-perioden danner den første av tre viktige perioder i kunsten hans. Han malte byen, bygninger og folkeliv. I museet i Vareia finnes et bilde fra 1930 som heter "Ali Pasha Mendani-bydelen i Smyrna, to brytere og noen tilskuere". Her tar Theophilos oss med tilbake til Smyrna og viser oss to brytere klare til kamp i gata med to rekker av mannlige tilskuere i ulike klær som ser på. Bildet gir oss innblikk i folkelivet i byen og minner oss om at det var menn som dominerte i slike omgivelser. Ingen kvinner har kommet ut for å se på brytekampen. Maleriet "Et lite fengsel i Smyrna på Sultan Hamids tid. En tyrkisk mansjurier kjøper koulouria" fra 1933 viser derimot også kvinners verden. To alvorlige kvinner med skaut og tradisjonelle drakter står på gata og selger brød. Koulouria er runde sesambrød. Ved siden av bordet deres står en elegant kledd mann, en potensiell kjøper. De tre skikkelsene nærmest poserer for kunstneren slik som bryterne og tilskuerne på det første bildet, og bak dem er et fengsel med åpen dør og åpne vinduer hvor det er tett i tett med fanger i like blå drakter og røde luer. Et tredje bilde malt så sent som i 1934 viser klokketårnet til kirken Aghia Photini i Smyrna. I et gyllent lys rager tårnet opp over de andre bygningene og kirkene og strekker seg nesten inn i himmelen. Selv om samlingen på museet i Mitilini ikke har bilder fra de rike årene i Smyrna, ser vi allikevel at Theophilos går tilbake til denne perioden i de seinere bildene sine og lar oss bli kjent med Smyrna slik han opplevde byen i ungdommen sin. Smyrna-tiden ble avbrutt på en dramatisk måte ved at Theophilos ble beskyldt for drap (Damdoumis 1986:177). Han skal ha tatt livet av en tyrkisk mann da denne mannen forsøkte å angripe den greske konsulen i Smyrna. Det er kjent at Theophilos var svært patriotisk og stolt på vegne av Lesbos og Hellas. Derfor virker det ikke usannsynlig at han kunne la seg involvere i en slik handling. Han ble ettersøkt av politiet og måtte reise fra byen.

Theophilos slo seg ned i Pelion-fjellene på det greske fastlandet. Her oppholdt han seg i mange år, helt fram til 1912, og denne tiden danner den neste store perioden i malerkunsten hans. Han var svært fattig og vandret fra by til by i fjellene og livnærte seg av å male for mat

og drikke. Han dekorerte for eksempel veggene i barer og butikker for litt mat og et glass ouzo, og det sies at mange av de fineste bildene hans kom til i denne perioden. I tillegg til å male interesserte han seg for teater, og han var med i mange lokale teateroppførelser. Han var godt kjent i landsbyene, for han unnlot sjelden å fortelle folk han møtte i gatene og på barene, om Hellas' stolte historie og det greske folkets store mot og sterke trang til frihet. I tillegg likte han å kle seg i historiske nasjonaldrakter eller i imitasjoner etter klærne til Aleksander den store. Blant folk i fjellandsbyene ble han sett på som litt av en original, og det hendte rett som det var at de moret seg over ham og drev gjøn med ham. Det virket imidlertid ikke som han alltid brydde seg om dette. I litteraturen om ham understrekes hans troskyldige tiltro til tilværelsen (Elytis 1984:9). I stedet forteller maleriene hans om en stor hengivenhet til folkene i fjellene. Han lot seg inspirere av folk og folkeliv i landsbyene, av fjellandskapet, draktene og dagligdagse gjøremål. Mange av bildene fra denne perioden har blitt ødelagt, eller eksisterer bare som fragmenter. En del har blitt igjen i Pelion-området og eies privat. Vi finner derfor ikke bilder fra denne tiden i museet i Vareia. Men motiv fra Pelion-tiden har Theophilos tatt med seg til den siste perioden av sitt liv slik han gjorde med motiv fra Smyrna. Et eksempel er bildet "Mann og kone fra landsbygda ved Volos" malt i 1931. Bildet viser et par kledd i tradisjonelle klær på en vei kanskje underveis til en familiesammenkomst. De er pyntet, og de samme vakre blå- og rødfargene går igjen i klærne både til mannen og kona. Et annet bilde har hentet sitt motiv fra dagliglivet i Pelion-distriktet, nemlig fra byen Larissa. Det heter "Det store bakeriet i Larissa" (1931) og viser en baker som arbeider ved en bakerovn, mens to andre bakere holder på å lage en svær deig i bakgrunnen. Foran står en kone og en ung jente som kanskje venter på å få kjøpe nybakt brød. Maleriet viser også ulike typer nybakt brød og redskaper man trenger i et bakeri, og på veggene har Theophilos malt keramikkfliser i nydelige gylne og blå farger.

Øya Lesbos har hatt en broket historie, og øya var lenge under tyrkisk herredømme. I 1912 ble den imidlertid gresk, og dette var en viktig grunn for Theophilos til å vende hjem til Mitilini igjen. Han ble boende på Lesbos resten av livet. Dette ble den tredje perioden i kunsten hans, og det er denne tredje og siste perioden som førte til at vi i dag har muligheter til å bli kjent med maleriene hans i samlingen i Mitilini. Grunnen er et av disse merkelige sammenfallene som livet av og til byr på. Theophilos var like fattig som tidligere da han vendte hjem til Mitilini. Han fortsatte å male for å få mat og drikke, få lov til å sitte litt på en taverna eller i en bar. Ingen tok særlig notis av ham, og ingen betraktet bildene hans som verdifulle. Det heter seg at han til tider var så fattig at han bodde i et tre. Treet befinner seg på

veien opp til Agiassos vest for Mitilini og er så stort at man kan gå inn i det.[1] Rundt 1930 vendte en annen mann, som også hadde levd mange år borte fra Lesbos, tilbake til hjembyen sin Mitilini. Mannen var forleggeren og kunstkritikeren Stratis Eleftheriadis. Hans greske navn var ikke så enkelt å bruke i Paris og andre steder han hadde oppholdt seg, så han hadde tidlig forenklet det til Teriade. Teriades møte med kunsten til Theophilos kom til å forandre den status maleriene har i dag, og dannet også grunnlaget for museet i Vareia.

Theophilos og Teriade

Teriade var født i Mitilini i 1897. Da han var 18 år gammel, dro han til Paris for å studere jus. Men det han virkelig interesserte seg for, var kunst. Han kom til Paris i en periode da fransk malerkunst hadde hatt og fremdeles hadde en gyllen periode. I dette miljøet kunne Teriade dyrke sine interesser og også komme i nær kontakt med kjente malere og kritikere fra både Frankrike og andre land. Han leste kunsthistorie og kunstkritikk og ble snart en del av miljøet som arbeidet med og interesserte seg for moderne kunst. Han samarbeidet med kjente redaktører og utgivere av kunstbøker, med kunstnere og kritikere. Etter en tid hadde han skapt seg et navn og kom selv til å skrive artikler og anmeldelser og utgi kunstbøker og tidsskrifter. I 1937 grunnla han sitt eget forlagshus, VERVE, i Paris.

Teriade var lenge ukjent med Theophilos' kunst til tross for at de kom fra samme by på Lesbos. Han forteller selv hvordan han første gang støtte på noe Theophilos hadde laget:

> "En dag tidlig på året i 1928 var jeg innom Gounaropoulos i hans studio i Paris. Der fant jeg på bordet et fotografi av et folkelig bilde som straks tiltrakk seg oppmerksomheten min. Jeg spurte Gounaropoulos om han visste hvem som hadde malt dette bildet. Gounaropoulos svarte nærmest likegyldig at det var en kunstsamler i Volos som hadde sendt ham dette fotografiet. Flere opplysninger hadde han ikke (Damdoumis 1984)."

Teriade fikk derfor ikke vite at maleriet han hadde sett på fotografiet i Paris, var laget av hans eget bysbarn Theophilos. Han reiste imidlertid hjem til Lesbos et par år etterpå for å besøke familien sin i Mitilini. På en kaffebar i byen oppdaget han et maleri på veggen, og dette maleriet minnet han om bildet på fotografiet han hadde sett i Paris. Han spurte eieren av kaffebaren hvem som hadde malt bildet på veggen, og fikk til svar at det var en boms som drev rundt i Mitilini og malte til livets opphold for brennevin. Teriade møtte Theophilos under oppholdet i Mitilini, og sa etterpå at møtet hadde gjort sterkt inntrykk på ham. Han oppfattet

[1] Petter Hangeland ved Høgskolen i Agder skal etter sigende av og til ta på seg å føre interesserte til og inn i

kunstneren som svært talentfull og original med en fargerik personlighet og stil, og på samme måte uskyldig og åpen, nærmest som et barn. "Jeg likte maleriene hans svært godt. De hadde en friskhet og en kvalitet man bare finner i ekte kunst," sa Teriade (Damdoumis 1984).

Theophilos hadde ikke selv en samling av sine egne verk. Hans lidenskap var å male dem, ikke å samle på dem. Teriade ga ham lerret og maling og ba ham male mer, og tiden fra møtet med Teriade til hans død i 1934 ble en intens og produktiv periode i Theophilos' liv. Han ga bildene til Teriades far i Mitilini etter som han ble ferdig med dem, og det er disse maleriene som utgjør samlingen i museet i Vareia. Det er Teriades fortjeneste at Theophilos i dag er internasjonalt kjent. Teriade presenterte maleriene i Paris, og han laget også en utstilling av en gruppe malerier i Louvre. Dette var viktig for å tiltrekke oppmerksomheten i den internasjonale kunstverden. I tillegg finansierte Teriade museet i hjembyen Mitilini. Teriade hadde lenge planlagt å lage et museum for sin egen samling av kunst og kunstbøker. Nå ble det et museum som primært var viet Theophilos' kunst i stedet. Museet huser som nevnt ovenfor de 86 bildene som Teriade fikk fra Theophilos etter deres møte i Mitilini ca. 1930. Maleriene er datert fra rundt 1928 til 1934. Museet ble bygd i 1965 på farens eiendom i Vareia og er tegnet av arkitekten Georgios Yannoulellis. Seinere ga Teriade museet til byen Mitilini. Theophilos levde ikke så lenge at han kunne oppleve å bli internasjonalt berømt. Kanskje var heller ikke det vesentlig for ham. Alle setter imidlertid pris på å få respons hos andre for det de gjør, og man kan forestille seg at det måtte være en stor glede for Theophilos at Teriade tok ham på alvor og satte så stor pris på verkene hans.

Naivismen

Theophilos' malerier blir ofte beskrevet som naiv kunst, og Teriade selv sa om bildene hans at de var på høyde med internasjonalt anerkjent naivistisk kunst. Naivismen er en kunstretning som dukket opp mot slutten av 1800-tallet. Den er på sett og vis en reaksjon på den måten etablerte kunstnere arbeidet på. For eksempel ønsket ikke naivismens kunstnere å følge de strenge reglene for bildekomposisjon og perspektivering som hersket på denne tiden. De gjorde opprør mot både perspektivets og gravitasjonens lover. Det er ikke noe poeng for disse kunstnerne å framstille motivene sine i størst mulig overensstemmelse med virkeligheten. Nettopp distansen til virkeligheten var forlokkende. Derfor behøvde de heller ikke å tenke på skyggelegging og lyssetting på samme måte som tidligere og heller ikke fysisk sett riktige proposisjoner. Ser man på naiv kunst ut fra en realistisk tilnærming, vil både komposisjon og

---

Theophilos' tre ved veien til Agiassos. På veien kan man også se et hus med relieff som Theophilos har malt.

proposisjoner ofte virke ulogisk. Denne kunsten følger andre prinsipper enn dem vi møter i den fysiske verden rundt oss. Ut fra dette har bildene i naivismen ofte en friskhet. De tvinger betrakteren til å bruke fantasi i stedet for å måle mot virkeligheten.

Fantasi er nettopp et stikkord som er vesentlig i naivistisk kunst. Naivismens kunstnere ønsker en frihet fra den fysiske verden, og dermed blir fantasien et viktig potensial for både komposisjon og motiv. I fantasien behøver en ikke ta hensyn til lovene i den fysiske verden. Der kan en leke med perspektiver, farger, skygger og andre trekk ved komposisjonen. Man kan forminske og forstørre. Det som er viktig kan bli stort, og det som er uviktig kan bli lite. To personer ved siden av hverandre kan få ulik vektlegging, en liten ting i den fysiske verden kan forstørres osv. Fantasi preger også ofte de naivistiske kunstnernes motivvalg. Henri Rousseau (1844 – 1910), som regnes som naivismens far, likte å male jungellandskap hvor mennesker, ville dyr og eksotiske planter ble forent av og til i harmoni og av og til i disharmoni. Marc Chagall (1887 – 1985), som i en periode av sitt liv malte såkalt naivistisk, valgte motiver som var en blanding av fantasi, drøm, visjoner, virkelighet og religion der hans jødiske bakgrunn spilte en viktig rolle. Fantasien som kraft i produksjonen er åpenbar hos disse malerne, og på samme måte blir fantasien en nødvendig kraft for den som ønsker å se og tolke disse bildene, altså også på resepsjonssiden.

Naivistene lot seg inspirere av barns tegninger i kunsten sin og tok ofte utgangspunkt i barns måte å tenke på når de malte. I et intervju med resepsjonsestetikeren Wolfgang Iser om tekst og tolkning hevder Iser at barns kraft og styrke nettopp er fantasien (Maagerø og Seip Tønnessen 2001). Voksne har langt flere erfaringer å bygge på både når de produserer og tolker, mens barnet gjerne har en kraft i fantasien som kan overgå mang en voksen. Barns tegninger og malerier er ofte preget av fantasi, sterke og uvanlige farger og interesse for spesielle ting i omverdenen som med et voksent blikk ofte kan virke ubetydelige. Barns bilder forteller dessuten ofte en fortelling. Det er lett å skape en sammenheng mellom motivet på bildet og en språklig fortelling. Dette inspirerte også de naivistiske kunstnerne. Den som ser på naivistisk kunst, finner ofte en fortelling i bildene som lett kan transformeres til verbalt uttrykk, og gi en støtte til ens egen tolkning.

Slik jeg ser på Theophilos' kunst, har han flere av de trekkene som er nevnt ovenfor, og det er noen av disse trekkene som gjør at man så lett blir glad i og fascinert av bildene hans. Theophilos bryr seg ikke om å gjengi realistiske perspektiver og skyggevirkninger. Han leker med komposisjonen, og han gjør det som er viktig stort i bildene, slik som de to bryterne i Smyrna som er nevnt ovenfor, som har blitt kjemper i utformingen på maleriet. Det er mange malerier som viser dette. Et av dem er bildet "Constantine Palaiologos, grekernes

hersker, som uredd går i kamp, 29. mai 1453". Maleriet viser en kampscene fra tyrkernes innmarsj i Konstantinopel hvor soldater slåss både til fots og på hest. Bildet har grusomme detaljer. Folk blir stukket ned med lange kniver og sverd, og kirkens menn er til stede med ikonbilder, kors og bannere. Det myldrer av mennesker i kamp over hele bildet, og midt på fra høyre kommer Constantine Palaiologos ridende inn med gullhjelm og rød kappe, med sverdet løftet og på hvit hest pyntet med gull. Det er herskeren som blikket dras mot i bildet. Han er laget stor og stolt, og krigerne og prestene i forgrunnen er gjort små enda de er nærmere oss enn Constantine. Noe av det samme finner vi et annet bilde med et svært forskjellig motiv, nemlig et bilde fra 1928 kalt "Garnfiske i Mitilini". Her ser vi gutter og menn på stranda i Mitilini. De vasser rundt med kastegarn og fanger kanskje sardiner, og i bakgrunnen ligger en av de tradisjonelle trebåtene i mange farger som vi kjenner så godt fra havna i Skala Kallonis. I båten er blant annet to kvinner opptatt med å sortere fisken. Litt lenger ute er en mann i båt. Han fanger kanskje blekksprut. Midt i denne fiskescenen kommer to skuter med motor og seil. I den fysiske verden ville disse være langt større ut fra det perspektivet Theophilos gir oss, men de er gjort bittesmå, og de er jo heller ikke en del av fiskemotivet. Men de er med på å gi bildet liv og bevegelse der de kommer med røde seil og røyk fra pipa som blåser mot venstre.

Et annet trekk som har med dette å gjøre, er hvordan Theophilos lar personene han maler, posere for oss som betraktere. Det er som personene på bildet har stilt seg opp, eller Theophilos stiller dem opp for oss. Et slikt bilde er "Bønder og ungjenter fra Evsonos danser i Megara" (1933). Bildet har fått en langstrakt form og viser en fest ute i naturen med et par til venstre og en lang rekke av dansende unge menn og kvinner til høyre. Mellom paret og de dansende er det dekket et bord med sardiner, oliven, frukt, vin og mye annet. I bakgrunnen steker en mann et helt dyr over åpen ild og to menn sørger for musikken til dansen med fløytespill. Paret og danserne og bordet med maten dominerer bildet, og alle står på den samme opptrukne linja nederst. Alle på linja har ansiktet sitt vendt mot oss. Det er som paret viser fram maten på bordet til oss, og danserne danser for oss. Theophilos lar dem posere, og slik får vi et tydelig bilde av det hele. Et annet dansebilde viser det samme, "Albanere som danser" fra 1932. Her står en rekke menn (og en kvinne i utkanten) rundt en albaner som danser sverddans i midten. Til tross for at publikum står i en slags ring, er alle ansikter vendt mot oss som ser på bildet. Ingen har ryggen til. Det samme trekket gjentar seg når motivet er et par, slik som de to fra Volos-distriktet som er nevnt ovenfor, eller de to fiskerne på bildet "Fiskeselgere fra Mitilini" fra 1933. Også enkeltpersoner poserer, for eksempel krigshelten Miltiadis Yataganos fra den niende Evsonos-bataljonen fra 1886, (1932) og Demeter,

jordbruksgudinnen, som Theophilos malte året før han døde. Hun viser seg fram for oss med korn og sigd.

For Theophilos ser det ut som denne friheten til å forstørre og forminske, til å manipulere med perspektivene og til å la personene han malte, posere på bildene var viktig. Og for meg ser det ut som han med disse midlene trekker oss som ser på inn i en fortelling i bildet. Slik som Henri Rousseau og andre naivistiske malere forteller nemlig Theophilos ofte en fortelling som er lett å omforme til ord i bildene sine. I hvert fall synes jeg det. Som Rousseau forteller historier fra eksotiske hager og skoger og Chagall forteller historier fra sin jødiske verden, forteller Theophilos oss historier fra gresk folkeliv og historie. Han forteller oss om hvordan fiskerne fisker med garn på stranda i Mitilini, om hvordan fjellbøndene fra Evsonos lager fest og danser i Megara, om interessen for bryting i Smyrna, om hvordan båter synker, bønder selger varene sine, hvordan melk fra kyr og sauer blir til yogurtretter i tavernaen, om grekere i kamp og hvordan Achilles og Hektor duellerer i Troya osv. Det å fortelle fra omgivelsene rundt seg, fra historien og gudenes verden ser ut til å ha vært viktig for Theophilos, og naivismens virkemidler ser ut til å være med på å få fram historiene. Her finner vi berøringspunkt også med barns tegninger og malerier slik vi var inne på ovenfor. Theophilos har ofte helt realistiske utgangspunkt for fortellingene sine, men måten han forteller på, er preget av fantasi og frihet fra det etablerte, noe som også ofte er styrken i barns kunst.

Motiver

Det blir sagt om Theophilos at yndlingsmotivene hans var forelskede jenter, tapre unge menn. krig og idylliske pastorale scener (Damdoumis 1984). Men Theophilos maler imidlertid også fra gresk mytologi, fra hverdagslivet til bønder og fiskere, og han maler landskaper. Han maler mest fra Hellas, men vi finner også motiver fra både Italia og Egypt, fra Jerusalem, Damaskus og Istanbul og et forunderlig bilde av amerikansk familieliv i Chicago. I krigsscenene er ikke bare grekere involvert, men også engelskmenn som slåss mot indianere, og russere som slåss mot japanere. Mens noen bilder forteller historier om dagligliv eller om krig, framstiller andre bilder i mye større grad sinnsstemninger. Vi ser derfor at Theophilos har et vidt spekter av motiver, men kanskje kan vi sammenfatte og si at samlingen i Vareia framfor alt viser oss gresk folkeliv, landskap og historie. Og kanskje kan vi gå enda lengre og si at Theophilos maler gresk identitet hvis det går an å være så abstrakt. I hvert fall er det sikkert at man får et dypere og mer inderlig forhold til Lesbos og Hellas ved å gå inn i

motivene han gir oss i maleriene sine. Men Lesbos ligger svært nær den tyrkiske kysten, og Theophilos fikk mange inntrykk derfra i ungdomsårene, noe som vi har sett ble utgangspunkt for bilder seinere i livet. Derfor inviterer han også gjennom motivene sine til en reise til Tyrkia. Selv om troskyldigheten, barnligheten og den enkle livsstilen understrekes når en leser om Theophilos, viser imidlertid motivkretsene hans at han må ha vært godt orientert både i geografi, poesi, historie, religiøst liv og samfunnsliv.

Noen av de fineste bildene hans har motiver fra gresk folkeliv og arbeidsliv. Jeg har allerede nevnt noen av dansebildene. Et bilde fra arbeidslivet som skal framheves, er "Høsting av oliven" fra 1933. Lesbos har tusener på tusener av oliventrær. Som besøkende på høsten ser man hvordan nett spennes ut på bakken for å samle opp de modne olivenene. Theophilos viser i maleriet sitt mennesker som høster, og i dette arbeidet er det kvinnene som dominerer. Vi ser en rekke med oliventrær med hav og fjell i bakgrunnen, og som så ofte er personene i forgrunnen. En mann rister i olivengrenene med en stokk, og kvinnene plukker olivenene opp fra bakken og legger dem i kurver. En kvinne tømmer kurven sin i en sekk. Noen av kvinnene og også mannen har tradisjonelle klær på seg, kvinnene med posebukser og skaut og mannen med den typiske runde hatten. Men to av kvinnene er mer moderne kledd i kortere skjørt og bluse. Personene på bildet poserer mindre enn det vi er vant til fra mange andre malerier. Selv om alle unntatt mannen er direkte vendt mot oss som ser på bildet, er de opptatt av arbeidet sitt. Blikket og hodet til to av kvinnene er rettet mot olivenene på marken og ikke mot oss. Mange vil si at bildet er preget av typiske greske farger, det duse blå fra hav og himmel og alle de gylne fargene fra bakken om høsten og den helt spesielle grå-grønne nyansen til oliventrærne. En kjenner seg igjen, og samtidig forteller Theophilos oss om en annen tid og om tradisjonene i denne viktige næringsveien på Lesbos både før og nå.

Et annet vakkert bilde fra denne motivkretsen er "Oppsynsmannen på Limnos" malt i 1933. Limnos er naboøya til Lesbos i nordvest. Bildet viser en mann som har tatt en pause i vandringen sin, satt staven mot steinen, latt hunden få hvile seg, og selv har han tatt fram et strengeinstrument og spiller med en bue. Han har satt seg på en stein, og rundt ham er det små kaktusliknende blomster. Mannen er kledd i tradisjonelle klær i svart og hvitt med et fargerikt belte rundt livet. Blikket er festet på instrumentet. Bildet er blitt sammenliknet med bilder av Matisse og kanskje gjelder dette særlig framstillingen av ansiktet. Igjen er det fortellingen i bildet som fascinerer. Pausen som blir fylt med musikk, og hunden trofast ved siden av mannen. Man kan forestille seg at de har gått langt, kanskje er det varmt, og nå strømmer musikken nesten ut av bildet. Dessuten viser både blikket og uttrykket at mannen er svært så konsentrert om musikken.

I bildene med motiv fra folkeliv og arbeidsliv dominerer forståelig nok menneskene. I en del av bildene blir man forundret over personenes blikk og ansiktsuttrykk. Kanskje gjelder dette aller mest dansebildet som er nevnt ovenfor, der bønder og unge jenter fester i Megara. Motivet legger opp til glede og moro og god stemning med god mat og drikke og med musikk og dans. Men både paret til venstre på bildet og danserne har alvorlige ansikter. Ingen ser ut til å glede seg, og det er lite kontakt og kommunikasjon mellom personene. Blikkene er enten rettet mot høyre i bildet eller rett ut mot oss. Bare den ytterste danseren til høyre ser mot venstre. Ingen blikk ser ut til å møtes. For meg gir dette hele festen et trist preg. Hvorfor er de ikke glade? Hvorfor smiler de ikke til hverandre? Noe av det samme finner vi igjen i bilder som framstiller par. Mannen og kona fra landsbygda ved Volos (se ovenfor) har blikket rettet nærmest parallelt ut av bildet mot høyre, og selv om mannen har løftet den ene armen over skulderen til kona, berører han henne ikke. Det er ingen kommunikasjon mellom de to til tross for at de har pyntet seg og går sammen på en vei. Dette trekket skaper en tristhet, en sørgmodig stemning i bildene til Theophilos. Mange av menneskene vi møter i maleriene hans, ser ensomme ut enda de er sammen med mange andre. Selv ikke på tavernaen i bildet "Vi har yoghurt og frisk melk" eller på kafeen i bildet "Den store tyrkiske provinskafeen i Aidinio" er det noen som smiler.

Alle som er glad i Lesbos, fascineres også av Theophilos' landskapsbilder. Gjenkjennelse skaper ofte glede, og her er det mange kjente motiver og farger. De fleste Lesbos-bildene har motiv fra Mitilini, fra byen, fra festningen og fra havna, og fra bydelen Vareia, men det er også bilder fra Agiassos, Thermi, Sikamias, Molivos og Petra. Et av de mest fascinerende landskapsbildene er "Jomfruen i Petra" fra 1928. Her ser vi kirken som er viet til jomfru Maria, på klippen over byen. Kirken ble bygd på slutten av 1700-tallet og kalles også De søte kyss' kirke (Miles 1994). Historien forteller at en sjømann som hadde mistet et dyrebart ikon av jomfru Maria, fikk se et vakkert grønt lys på toppen av klippen i Petra. Han klatret opp og fant det tapte ikonet. Derfor lot sjømannen av takknemlighet bygge en kirke på toppen av klippen, og det var en hvit due som viste ham hvor han skulle legge ned grunnsteinen. Det er denne kirken og klippen som er sentral på bildet til Theophilos slik den er det for alle som besøker Petra. Ved foten av klippen sitter en gjeter og hviler i en olivenlund, og rundt ham beiter sauene. I forkant er det en åker med sirlige rader av små busker. Bildet er på mange måter harmonisk, og det ville vært lett å kalle det en idyll hvis det ikke hadde vært for flyet. Til venstre for kirken har Theophilos malt et fly som flyr ganske lavt, og som er på høyde med kirken. Det er flyet som trekker til seg oppmerksomheten på maleriet. Det skaper uro og sender den moderne verden inn i et gammelt landskap med

oliventrær og sauehold. Jeg tror Theophilos var fascinert av denne motsetningen mellom ny teknologi og gammelt landskap, for i bildet "Vareia, landsby ved havet i Mitilini" fra 1933 maler han inn det samme flyet over seilskuter og skip og med den tyrkiske kysten i det fjerne, og igjen føles flyet nesten som et fremmedelement i bildet. Det samme gjør han i bildet "Den lille havnen i Sikamias" fra 1933 fra den nordlige kysten av Lesbos. Her har flyet blitt nesten like stort som bygningene i havnen.

Av de mange maleriene med motiv fra gresk historie danner bilder som forteller om krig både til lands og til vanns en stor gruppe. Men ikke alle viser krigsscener som det maleriet av Constantine Palaiologos som er nevnt ovenfor. Noen er nærmest portretter av krigshelter eller andre tapre unge menn i krigen som er malt i sine fargerike uniformer, den ene vakrere enn den andre. Andre igjen tar opp helt andre sider ved det militære, for eksempel maleriet "Admiralens farvel" fra 1932 hvor kapteinen på krigsskipet tar farvel med kjæresten sin eller kona si før han drar til sjøs. Av maleriene med historisk motiv har jeg imidlertid lyst til å trekke fram et fra litteraturens og musikkens verden, nemlig "Poeten Sappho på Lesbos og lyrespilleren Alcaeus" fra 1932. Bildet viser Sappho og en gruppe menn og kvinner som lytter til Alcaeus som spiller lyre. I bakgrunnen er havet og en rekke trær, og det er lett å forestille seg at dette er et kunstnermøte i Skala Eressos. Foran seg har Sappho en pult, og kanskje skal hun snart lese dikt fra den pulten. Et annet vakkert bilde i den mer litteraturhistoriske motivkretsen er "Erotokritos kommer opp taustigen for å si farvel til Aretoussa" fra 1933. Erotokritos er den store helten i poemet med samme navn skrevet av den greske dikteren Vitsentsos Kornaros på slutten av 1580-tallet. Poemet gir et bilde av sivilisasjonen på Kreta på dikterens tid med dyrking av modige helter, jomfruelig kvinnelighet og amorøse eskapader. På maleriet til Theophilos står Aretoussa på en balkong slik som Julie og tar imot sin Romeo, en flott blåkledd Erotokritos, og rundt dem er det rikt utstyrte hus, frodig hage med trær og busker med frukt og bær og til og med en påfugl. Ikke rart at dette er et yndet motiv på postkortene en kan kjøpe på Lesbos i dag.

Theophilos har som nevnt også malt bilder fra gresk mytologi og fra den greske kirken. I maleriene med motiv fra gresk mytologi viser han av og til dramatiske scener som når Achilles duellerer med Hektor utenfor festningen i Troya. Det samme gjør han i bildene sine med motiv fra den greske kirken, som for eksempel i bildet "Patriarken Gregorius 5.: Jeg ofrer mitt liv for det gode i mitt land" som forteller om Gregorius før, under og etter hengningen. Jeg liker godt Theophilos' madonna med barnet som han malte i 1933. Slik hun framstilles, kjenner vi henne igjen fra de greske ikonene. Hun sitter rett mot oss i den røde kjolen, den fargen hun pleier å framstilles i i gresk-ortodoks tradisjon, og med en liten naken

Jesus på fanget som stirrer uutgrunnelig ut av bildet slik så mange av personene til Theophilos gjør. Bildet blir både typisk for tradisjonen og typisk for Theophilos.

Helt til slutt vil jeg nevne et sårt bilde som en kanskje kunne tolke mye selvbiografi inn i hvis en ville. Det heter "Barn som erter vandringsmann". Det viser to skolegutter som er i ferd med å kaste stein på og slå en vandringsmann som kommer forbi dem med staven sin. Guttene er ledsaget av en bjeffende hund, og de virker fullstendig uberørt av det de holder på med. Mannen tar ikke igjen. Han bare går videre, og blikket hans er uendelig trist. I bakgrunnen er det en mann med stokk og en hund. Kanskje er mannen i ferd med å slå hunden slik skoleguttene slår vandringsmannen. Kanskje bare leker mannen med hunden og skal kaste stokken slik at hunden kan hente den. I hvert fall er han også helt uberørt av det som skjer. Derfor virker vandringsmannen så uendelig alene og overgitt til det folk måtte finne på å gjøre mot ham. Om ikke dette er Theophilos selv, så er det kanskje en parallell til hvordan han ofte følte seg i livet sitt. Og det er lett å sette motivet i forbindelse med alle de triste og ensomme blikkene som finnes i så mange av bildene hans. Dette bildet er et eksempel på at Theophilos forteller historier med både sterk ytre og indre handling.

Fargene – hav, himmel, jord

En kunstkjenner kunne sikkert sagt mye om fargevalget til Theophilos. For meg blir hovedinntrykket at han maler i greske farger. Han maler i de fargene jeg ser på Lesbos når jeg sitter på verandaen på Metochi og ser utover et varmt gult landskap i august med de grågrønne oliventrærne og den blå himmelen over. Han maler fargene til fiskebåtene i Skala Kallonis og havet en solskinnsdag og til de blekhvite bygningene i skyggefulle trange gater i for eksempel Agiassos eller Molivos. Når vi besøker et annet land, husker vi ofte lyset. I Norden snakkes det om lyset på Skagen, eller lyset Munch likte så godt på stranda i Åsgårdstrand. På Lesbos er det også et lys som mange vil oppleve som typisk Lesbos, et lys som selvsagt skifter med årstidene, men som allikevel skiller seg ut. Lever man på ei øy, blir naturlig nok lyset preget av mye hav og mye himmel. Derfor har dette spesielle lyset mye blått i seg, og er det en farge som dominerer hos Theophilos, så må det være alle blåfargenyansene, fra det blekblå til det klart blå ettersom sola beveger seg over himmelen og lyser på havet. Blått er på mange måter den greske fargen framfor noen. Den går igjen på dører, fliser, krukker og kopper, i flagget og i naturen. Og kanskje er nettopp Theophilos' mange blåfarger med på å gjøre bildene hans så greske for oss.

Men de varme gule og brune fargene dominerer også, og de er Lesbos' farger i like

stor grad. Det ser man tydeligst i august og september når sola har svidd mot landskapet hele sommeren, og gras og planter har blitt gule. Man ser det imidlertid også om våren når alt er grønt og i blomstring, for selve jorda har disse gule og rødbrune fargene som preger så mange av Theophilos' bilder. Derfor blir for eksempel landskapsbildene og også bildene av mennesker i landskap varme og nesten glødende. Og igjen blir dette en del av det typiske lyset vi møter på Lesbos.

Theophilos bruker blånyansene og de varme gule og brune fargene ikke bare på naturen, men på folks klær, bygninger, interiører, objekter osv. som vi ser på bildene. Vi ser det i alt fra drakten til Erotokritos, interiøret i bildet "Det store bakeriet i Larissa", i objektene som er malt rundt guden Bacchus på bildet "Bacchus, vinguden, antikkens gud", på klærne til paret ved Volos osv. På mange måter blir disse blå og gylne nyansene gjennomgangsfargene i maleriene hans, og jeg tror at dette sammen med motivene han velger, gjør at vi som ser bildene, opplever dem som så typiske og kanskje til og med så sanne.

En liten anbefaling til slutt

All kunst inviterer til en møte med en kultur. En roman eller en novelle inviterer leseren til å gå inn i teksten, og gjennom tekstene kan vi oppleve verdener vi ikke kjente fra før eller bare delvis visste om. Fascinasjonen ligger ofte i å gå ut og inn mellom vår egen verden og den verden vi leser om. Slik er det med andre kulturelle uttrykk også. Maleriene til Theophilos inviterer oss inn i fortellinger som sannsynligvis er annerledes enn våre egne fortellinger. Når vi møter dem med de erfaringene vi bringer med oss til bildene, skapes et kulturelt møte. Dette kulturelle møtet anbefales. Har du lyst til å utvide den kulturelle bagasjen din og lære mer om Lesbos, Hellas og kanskje mer om deg selv midt oppe i det hele, er det lurt å legge veien om museet i Vareia.

Litteratur

Damdoumis, N.P. 1986. *Theophilos.* Mitilini/Aten: Municipality of Mitilini - Theophilos Museum og Art Editions – G. Gezerlis Co.

Elytis, Odysseas 1986. "Theophilos nå og alltid", i N.P. Damdoumis: *Theophilos.* Mitilini/Aten: Municipality of Mitilini – Theophilos Museum og Art Editions – G. Gezerlis Co.

http://skolenett.ls.no/kunstweb/kunstweb2d/epoker/naivisme.html

http://www.cretashop.gr/br/productsbr/booksbr/erotokribr.htm

http://www.tufts.edu/org/hellenic/lesvos/teriaden.html

http://www.tufts.edu/org/hellenic/theofien.htlm

http://www.tufts.edu/org/hellenic/theophilos/petra.html

Miles, Judi 1994. *Lesbos. The complete guide.* Aten: Great Guides to Greece.

Maagerø, Eva og Elise Seip Tønnessen 2001. *Samtaler om tekst, språk og kultur*. Oslo: LNU/Cappelen.

Pallis, Stratis 1986. "Prologue", i N.P. Damdoumis: *Theophilos*. Mitilini/Aten: Municipality of Mitilini – Theophilos Museum og Art Editions – G. Gezerlis Co.

Pål Repstad

Havfruen, lærerinnen og Stratis Myrivilis

Det var venn, kollega og Lesbos-entusiast Petter Hangeland som først gjorde meg oppmerksom på forfatterskapet til Stratis Myrivilis, både muntlig og gjennom sin muntre beretning i heftet *Høgskolen på Lesbos* om en sommerlig og noe diffus jakt på lokale litterære eksperter i Molivos (Hangeland 2000).

Sommeren 2002 befant jeg meg som ferierende i Molivos, nord på øya, bosatt en drøy uke på pensjonatet "The School-Mistress with the Golden Eyes", også det etter tips fra Petter. Du ser skiltet med den lange engelske teksten på en jernpost et godt stykke oppe i hovedgata i byen, litt ovenfor det krysset som de lokale kaller torvet, noe jeg kanskje synes er å ta vel hardt i. Pensjonatet er enkelt og litt nedslitt, men rimelig og med en utsikt fra terrassen over byen og bukta som gjør frokostene og kveldsstundene til milde, blodtrykksenkende hendelser. Etter hvert skjønte jeg at pensjonatet var oppkalt etter en av de mest kjente bøkene til forfatteren Stratis Myrivilis. I bokhandelen like nedenfor pensjonatet lå både den boka og *The Mermaid Madonna* av samme forfatter i engelske billigutgaver, så strandlitteraturen denne uka tidlig i juli ble et i enhver forstand varmt møte med Myrivilis.

Egentlig het han Efstratios Stamatopoulos, men tok kunstnernavnet Stratis Myrivilis. Grekerne kan dette med kjappe kunstnernavn. Han var født i 1892, noen kilder sier 1890, men i alle fall i Skala Sykamnia, den lille fiskerlandsbyen noen kilometer øst for Molivos. Han ble en av de mest kjente forfattere i Hellas. Etter studier i jus og filosofi på universitetet i Aten var han i krigen i ti år. Fra 1912 til 1922 deltok han i kriger mot Bulgaria, mot Tyrkia og i første verdenskrig. Noen krigsromantiker er han langt fra. En tredje bok heter på engelsk *Life in the Tomb*, og har vært sammenlignet med klassikere som Hemingways *Farvel til våpnene* og Remarques *Intet nytt fra Vestfronten*.

Myrivilis fikk nasjonale posisjoner og ble internasjonalt kjent. Han arbeidet som journalist, skrev fagprosa om kunst og bysantinsk musikk, og var i mange år programdirektør i gresk radio. Han var også president for den greske forfatterforening. Myrivilis døde i 1969.

Som forfatter er han best når han kobler allmenne emner i krig og kjærlighet til folkelivsskildringer fra den nordlige delen av Lesbos. *The Mermaid Madonna* er lagt til en liten fiskerlandsby, ganske lett gjenkjennbar som hans egen Skala Sykamnia. På en liten fjellknaus like ved bryggene og med utsikt rett over til Tyrkia ligger den dag i dag kapellet viet til havfruen jomfru Maria. Tar du turen de få kilometerne fra Molivos i dag, kan du enten

få en noe rystende opplevelse langs vaskebrettene på den gruslagte kystveien, eller kjøre en noe lengre asfaltvei inne i landet. Går du opp til kapellet, blir du nok litt skuffet, for det er ikke lenger spor av den fresken som en ukjent folkelig kunstner i sin tid malte av en madonna med fiskehale og et visstnok uendelig vakkert bysantinsk ansikt. Trøst deg med et fiskemåltid på en av tavernaene nedenfor, og ta gjerne fram boka til Myrivilis. I den har fiskerjenten Smaraghti, som alle er glad i, en tett kontakt med havfrue-madonnen. Men hvem er Smaraghti? Hun dukker opp på mystisk vis, og hun ender tragisk som en tilknappet person. Hun har mistet sin kjæreste og kler seg og ter seg som en ung enke, hengiven bare til madonnaen.

Boka har andre dimensjoner enn de gåtefulle, poetiske og tragiske. Vi får en nyansert og til dels humørfylt skildring av spenningene mellom de opprinnelige landsbyboerne og alle de greske flyktningene fra Smyrna, som kommer tidlig på 1920-tallet. Optimistiske etter Tyrkias svekkede stilling etter første verdenskrig ga Hellas seg inn på et krigseventyr de skulle angre bittert. Med mye historisk retorikk og ikke fullt så mye militære ressurser gikk de til okkupasjon av landområdene på det asiatiske fastlandet innenfor Lesbos. Det gikk dårlig, blant annet fordi den internasjonale støtten de hadde håpet på, uteble. Tyrkerne slo hardt tilbake, og frykt for ytterligere represalier førte til en omfattende etnisk – eller snarere religiøs – rensning i 1922 og 1923. Fridtjof Nansen var en viktig tilrettelegger på vegne av Folkeforbundet i disse hendelsene. Over en million kristne grekere kom fra Tyrkia til Hellas, mens 400 000 reiste den andre veien. Titusener av disse reiste til og fra Lesbos. Språk og religion fulgtes ikke helt tett, et mindretall av flyktningene snakket dårlig språket der de kom, og kulturkonfliktene lokalt var sterke i noen år. Også dette skriver Myrivilis om.

Den samme historiske konteksten danner rammen i *The School-Mistress*. Her er det den unge Leonis Drivas som kommer tilbake fra den mislykte krigen på den andre siden av sundet. Han er utslitt og utbrent. Men etter hvert kommer naturgleden, interessen for å male, og ikke minst kjærligheten til den intenst vakre lærerinnen i forgrunnen for ham. Han går turer, han maler med suksess, men det er vanskelig for ham å slippe til kjærligheten til Sappho med de gylne øyne, for hun er enken etter hans beste venn Varnas, som døde i krigen ved siden av ham på militærsykehuset. Og svikter han ikke da sin døde venn?

Igjen er en kjærlighetshistorie vevd inn i et teppe av både muntre og tragiske beskrivelser av lokalkulturen. Her er det ikke vanskelig å kjenne igjen Molivos og områdene omkring. Naturen er varmt sanset, og beretningene om lokalpolitiske intriger til dels ubetalelig morsomme.

Begge bøkene er oversatt til norsk. I Sigurd Hoels berømte Gule serie, Gyldendals moderne romanserie, kom *Madonna med fiskehale* i 1958, oversatt av Leo Strøm. Tryggve Norum oversatte *De gylne øyne* for Hjemmenes bokklubb i 1967. En må nok gå til biblioteker og antikvariater for å finne de norske utgavene i dag.

En kveld mot slutten av ferien fikk jeg en liten avmytologisering av lærerinnen med de gylne øyne på en av fiskerestaurantene på havna i Molivos. Jeg fortalte om mine lesegleder gjennom uka til våre gode venner i byen, Yota og Miltoch, hun lærer og bystyremedlem, han arkitekt og ansatt i kommuneadminstrasjonen. Miltoch kunne fortelle at lærerinnen ganske riktig hadde bodd i mange år like i nærheten av pensjonatet som nå kalles "The School-Mistress with the Golden Eyes", i et hus det nå bare er murene igjen av. Han husket henne fra da han var ung og hun en eldre dame. Da var nok øynene blitt mer gnistrende enn gylne. Hun var kjent for å komme med ganske bitende og strenge tilrop til de som gikk forbi huset hennes. Og hun tilgav aldri Stratis Myrivilis at han hadde diktet videre på hendelser i hennes ungdom.

Sånn var det. Jeg vil heller tenke på henne i bokversjonen.

Litteratur

Hangeland, Petter 2000. "The Mermaid Madonna," i Kari Grødum og Pål Repstad (red.): *Høgskolen på Lesbos*. Kristiansand: Høgskolen i Agder. Skriftserien nr. 68, s. 85-88.

Haakon Smedsvig Hanssen

From Tyrtamos to Theophrastus

Presentation given at "Theophrastus 2001" at Sigri, Lesbos

På en fagkonferanse arrangert av Unversitetet i Aten i byen Sigri på Lesbos i juni 2001 ble Haakon Smedsvig Hanssen invitert til å holde et av innleggene om filosofen Theofrast. Bakgrunnen er at Haakon har skrevet en samlet faglig framstilling av denne filosofens liv og virksomhet i boka *Theofrast fra Eressos. Livsgledens filosof*, Høyskoleforlaget, Kristiansand 2000. Her forteller Haakon levende om Theofrasts og Aristoteles' vandringer på Lesbos, rundt Kalloni-bukta. Ifølge enkelte forskere i filosofihistorien var deres studier av fisk fra bukta skjellsettende (ordet er trolig bevisst brukt) for den filosofiske utvikling, som det første empiriske prosjekt noensinne. Theofrast er kjent for å ha vridd filosofien enda noen streker mer enn Aristoteles i retning av sanseobservasjoner, enda litt vekk fra Platons fornuftsbaserte spekulasjoner. Det er grunn til å tro at Aristoteles og Theofrast hadde tilhold en tid i Pyrra, på sørsiden av Kalloni-bukta. Da Aristoteles og Theofrast befant seg der, rundt 350 år før Kristus, var dette en mektig by. På et tidspunkt kom det så et jordskjelv, med det resultat at det meste av byen sank ned i lagunen. Men som Haakon skriver i sin bok, "det er fremdeles mulig å spasere noen meter i gatene til Aristoteles, Theofrast og Phanias – og senere Paulus. Nå er det fiskene som råder grunnen, og lite vet vel de om hva de har stelt i stand." – De som ønsker å vite mer om denne spennende filosofen fra Lesbos, noen ganger kalt økologiens far, henvises til Haakons bok. Her har vi gleden av å trykke innlegget som ble holdt i Sigri.

Dear colleagues and friends of this beautiful island.

I myself come from the cold North, being one of those Hyperboreans in ancient writings, and hopefully I can offer you the positive effects of the Etesia, which Theophrastus says gives strength and health.

Like Theophrastus himself, I believe, in Tyche, as I stranded on this beautiful island by pure chance a decade ago, and Lesbos became the epicentre of my life. As you know, Theophrastus was charged with impiety, in an anti-peripatetic Athens, and for very special reasons: He declared the sovereignty of Tyche in all human affairs.

However, there is an element of truth in the accusations against Theophrastus, even though they were fabricated for political reasons. Tyche was indeed a disregarded divinity in the well-organized Chaos of the Athenian metropolis. There is, in most of Theophrastus' writings, an element of something alien to Athenian philosophy. This has been pointed out by many scholars over the last decade, and the background has been looked for in his respectful ambivalence to his predecessor. I myself subscribe to those philosophers who believe that Theophrastus indeed had his own approach to Cosmos, which I just referred to as well-

organized Chaos. I believe that Theophrastus himself would accept Cosmos as some level of structured Chaos. This is precisely the key point where he differs from Aristotle and challenges, to some degree, the teleology of Aristotle. My approach, however, is based on two additional components: His Eresian background and the basic philosophical and scientific importance of aesthetics and the beauty of nature.

There is indeed a coherence in the writings of our philosopher, who has suffered from the stigma of being purely aporetic. Behind his seemingly aporetic approach lies a profound dialectical process and a basic sense of honesty. "The divine speaker" often preferred silence before an easy idealistic solution. Or is everything a game initiated by Tyche?

When Tyche let Tyrtamos come to life in Eressos, she must have had a very good day. Tyrtamos was his birthname. Theophrastus is indeed a name for a mature philosopher. I sincerely believe that the eruptive forces of this vital town are fundamental to understanding his choices and his science. It is frequently said that Theophrastus founded the science of plants and stones, in an endeavour to pursue the path laid down by Aristotle. There is no evidence that this is so. There are better reasons to believe that there is a line from Tyrtamos in Eressos to the later Athenian philosopher and scientist Theophrastus. By this I mean that his choices in life are based on what we see here on this island in all its beauty, and in all its mystery. The petrified forest is itself the true combination of botany and geology, which are main elements in Theophrastus' writings. He based his studies in botany and geology on very practical experience - his own and that of others. Theophrastus is the philosopher who listened attentively to local informants with experience from everyday affairs. Always. His references to popular sources are given with a slight touch of scepticism, but often, and one may well say too often, with approval or without any comment at all. These references to other sources have given his writings this impression of being aporetic.

Tyrtamos necessarily spent his young days assisting his father, who was a fuller, in gathering plants, earth and solid material for his father's workshop. His interest in plants and stones is certainly pre-Aristotelian. The whole approach was a matter of aesthetics as his father was a fuller. The beautiful colours may have led him to other aspects of the beauty of plants and stones. Furthermore, the atmosphere around this bright, young kid was certainly filled with the smell of Sappho, Terpandros, Alakaios and Arion. And according to Diogenes' list, his writings were loaded with aesthetic appreciation and eroticism. I therefore allow myself to interpret his surviving texts within this framework. Sometimes beauty and eros are specifically referred to, but mostly they provide a key to understanding his science and philosophy.

The science of beauty and eros is the basis of his botanical science. He proclaims simply that the ultimate purpose of the plant is regeneration. In spite of the fact that he never discovered any sexual organs, he claims that there must be gender in the world of plants - as a kind of "sine qua non". This led him to discover the hermaphroditic nature of certain trees, and he has no hesitation in linking this botanical eroticism to beauty. When most explanations fail, and they often did, he attributes most beauty to the female gender. And that was at the time when pederasty set male beauty highest. Indeed, Theophrastus is a true Lesbian. I believe that there are several good reasons to emphasise this strong underlying component in his writings. Eressos gave him the skills he needed for his further studies: colours, flowers, stones, lyrics, music and a strong epic tradition, long before his studies in the Academy. So much has been said about Theophrastus being Athenian in all respects, more than the true Athenian themselves. However, there is no need to indicate a conflict here. Eressos remained his first "garden" and Theophrastus was evidently a man who knew how to adapt to new situations. The best proof of this is the way he managed to balance the Athenians and the Macedonians.

Furthermore, Eressos was not a marginal province at the time, philosophically speaking. The assumption that the hypothetical syllogisms were elaborated for the first time in Eressos in the late 4th century indicates that there must have been a strong philosophical tradition and presence in Eressos, which Tyrtamos could relate to. The impressive pre-stoic contribution towards developing the hypothetical syllogisms is truly Lesbian: Looking for the syllogisms of life and not just those of the mind. The simple beauty of the Aristotelian syllogisms needed a corrective as life, experience and the aesthetics of plurality and complexity were the main issues. In the mind of Theophrastus, beauty is not a matter of simplicity and monolithic expressions. On the contrary, beauty in all his writings is connected with a harmonious complexity, symbiosis, plurality and a variety of movements. Life itself, frozen in pure logic, is like a petrified forest.

What Epicurus later was denied in Lesbos, Theophrastus was already granted in Athens: His garden - his Lesbian micro-cosmos - his other context. I say this because in Theophrastus' writing everything is context, and context is everything – or at least the most. Maybe the German expression here is the best: 'Sitz im Leben'. Theophrastus has been praised for his empirical studies, but surely underestimated as a philosopher. What turns his science into philosophy is precisely this contextuality. Reading the teleology of Aristotle, there is mostly telos without context. For Theophrastus, context provides natural things with things their external dynamic force, their eros and beauty.

Let me proceed directly to the key, the gate-opener, to all his texts - his so-called *Metaphysics*. This small but extremely complex document reveals a striking criticism of Platonic and Aristotelian ethics, aesthetics and epistemology. His basic understanding is that movement is indeed more natural than a static universe. This is basically the erotic understanding of life itself, always related to movement and desire as the most natural thing of all. Immobility is oppression of beauty and eros. Now, one would have thought that when Theophrastus underlines an aesthetic understanding of Cosmos, he would accept the classical understanding that the heavenly bodies are pure soul. This would have suited his own argument well. Surprisingly, he rejects the traditional metaphysical approach and argues for a contextualized physical understanding of the Cosmos. This implies that the beauty of the Cosmos is one and the same as what we see all around us. This is indeed a risky project. He pinpoints the aesthetics of Cosmos and at the same time he rejects its transcendence. The Plains of Attica, the shores of Lesbos and the beauty of the eternal Cosmos are one and the same beauty.

The most controversial part of his *Metaphysics* is when he advocates a kind of theodicy: The world is just as good as it should be. If it were better, it would have been for the worse. It sounds precisely like Leibniz, two millenniums later, and the argument of Leibniz is likewise presented in an aesthetic vocabulary. But one thing is for sure, Theophrastus needed no theodicy.

What is his message? It certainly poses a problem to the whole teleological understanding of his master. The world should not be perfect in the Aristotelian sense, so that all potentialities are realised. There has to remain something good which will, shall and must remain unrealised. Why? The argument of Theophrastus can only be understood if we understand the aesthetic basis in all his argumentation. When he argues for the necessity of something good to remain just a potentiality, his argument is not ethical, nor teleological, nor theological but aesthetic and erotic. A universe with no potentialities remaining would be as static as Plato's world of ideal forms. However, to my mind, his argument in favour of something evil has to be understood in the Platonic or Neoplatonic sense: As a lack of order, unity, simplicity - as evil is nothing in itself. Then the basic categories of telos and ethos, of good and of evil, are largely replaced by aesthetic categories. The perfect teleological universe would not open up for plurality, dynamics, surprise, Tyche, Eros and creative disorder.

This also opens the door to the aesthetic epistemology in his *Metaphysics*: Analogy is true. Analogy is a valid scientific category, not just a picture. In fact, analogy is perhaps the

most important of all epistemological categories because it describes things of the utmost beauty and importance. And an analogy is basically an aesthetic perspective of things beyond immediate reach.

This is not epistemological reductionism. On the contrary, it opens up for his profound argumentation against any kind of reductionism. In his commentary on music, his argumentation is more than clear: All those who claim that music can be reduced to figures have missed out on the key point. A quantity must be a quantity of something, and it is precisely this something he looks for in his aesthetic studies. There must be quality. A world of mere quantities, though aesthetic, would be a world without substance. The real aesthetics, and the real science, is linked to quality first and last. Theophrastus is not alien to mathematical language, and he uses the word symmetry to argue for the adaptation and the mutual relationship between one kind of life and another. However, symmetry is more an aesthetic category than a mathematical one.

His argumentation concerning an imperfect world gives a human touch to Theophrastus often absent among his predecessors. Defects need protection and understanding. He argues in his botanics for "therapeia" - to sustain natural defects. And his therapeia would be the healing forces of touch and heat or even music. For Aristotle the whole female gender was defectus. For our Lesbian philosopher the female is the incarnation of beauty. Accepting defects as natural, he understands these defects in aesthetic categories and certainly not in ethical terms. This, in turn, opens up for a true dialectical approach to nature. To conclude, I shall limit myself to some remarks about human nature, as we see it in Theophrastus' perspective.

As a dialectical thinker Theophrastus relates sensations to contrasts, but not pain. As an example of his dialectical and erotic understanding, he says that each element in nature is without smell or taste. Smell and taste come only as a result of a unification of two elements. His *Doxography* and his own theory of sensation focus on this dialectical aesthetic approach to sense perception in general. However, I shall limit myself to the content of the aesthetics, not sensation as such.

Theophrastus' understanding of the person, or personality, is conceived in a combination of sublime dialectics and aesthetics. His famous book *Characters* has little to do with ethics, though it may still be seen as a counterpart to the ethics of Aristotle. However, the ethical approach is to a large degree abandoned in favour of an aesthetic outlook which in content and expression is in striking opposition to his *Metaphysics* - and yet they are connected. In a profound dialectical manner Theophrastus succeeds in giving us a true picture

of an aesthetic anthropology. This is how he describes the lack of beauty, friendliness, thankfulness etc. by depicting a group of unattractive middle-aged men. By Aristotle they would have been categorised as defectus. This is a true dialectical understanding, where the contradictions are painted with humour and brilliancy. Furthermore, they are painted with a slight touch of human understanding. We are indeed a long way from the Aristotelian ethics. And sometimes I wonder what impact is achieved by contrasting the village life in Eressos dialectically with the metropolis of Athens. He himself embodied this dialectical position in his own life, being 100% Athenian and Eresian.

His book *Characters* is also sublime as aesthetics is used systematically in his epistemology, and gives us a concrete example of what his complexity and plurality has meant to philosophy. For me, I see a scientific approach very much in the line of Max Weber's "idealtypus".

Through *Characters*, he certainly contributed to the New Comedy, where manner outstripped matter – to use a phrase from Peter Green, and where the Logos of Aristophanes and his fellow comedy writers seems to be centuries behind. Theophrastus himself represents in this respect a transition, as he is a man of matter, but certainly also a man of manners, if we are to believe the tradition from his life in Athens.

As far as Theophrastus himself is concerned, he was truthful to the old arete: Friendship is the true foundation of life. However, where Aristotle warned that only good people should be friends, Theophrastus provokes his audience by saying that your dog should be your friend – questioning the Aristotelian understanding of the animal in the hierarchy of life as well as the profound ethical foundation of friendship. The same is certainly true when he says that the child, not the adult, is the true human person. In the same way as he gives most beauty to the female gender, animals and children are both beautiful and consequently good and true. Likewise, he attacks all bloodshed in religious offerings. Here ethics and aesthetics seem inseparable.

Theophrastus' own life was guided by the aesthetic value of dignity and joy. We know how he performed before the audience to underline his dignity as an aesthetic value, in his appreciation of rhetoric as an aesthetic discipline. His aesthetics certainly included dignity, with a slight taste of honour and narcissism. His last words to his students may have contained an element of self-criticism as he warned the students not to give too much attention to honour and pride at the expense of the most beneficial of all aesthetic values: The simple joy of life.

Paul Leer-Salvesen

Ritualer

Jeg er på så mange måter fortsatt et barn. Temmelig naiv, fortsatt ganske leken, og med stor glede over gjentagelsen. Ikke hvilke som helst gjentagelser, men noen små og store som er blitt viktige for meg: Som et barn som gjerne vil høre de samme bøkene om igjen og se foreldre og besteforeldre på de samme plassene ved bordet og ber om å få de samme turene på nytt, dyrker også jeg gjentagelsen av det gode og det vante: Treningen, der jeg har en hang til øvelser og bevegelser med akkurat den samme treningsgjengen som dyrker benkepress to ganger i uken. De lange måltidene med venner som har kjent meg lenge. Samlivet med en kjær kvinne som har kjent meg enda lengre. Bønnene, messene med kjente liturgier, arbeid, fritid. Regula fidei heter formelen for det regulerte livet i klostrene: En fast ramme om dagen og uken og året, med bønner og måltider og arbeid, en rytme som bærer og holder kaosmaktene på avstand. I klostrene finnes århundrelang erfaring med regelmessighetens betydning for menneskelivet, også for det kreative og nyskapende livet.

Ikke misforstå. Jeg har også sans for det overraskende og plutselige, det uventete som tvinger en til å se det hele fra en ny vinkel. Og det er jeg sikker på at klostervesenets kvinner og menn også har: Et menneske eller en hendelse som bryter inn i det vante og utfordrer og byr på noe nytt, en ny bok, en reise til et sted jeg aldri har vært. Men for virkelig å kunne glede meg over det plutselige og nye, trenger jeg den trygge gjentagelsen i hverdagen, ritualene som bærer meg.

Kanskje noe av grunnen til at jeg stadig vender tilbake til Lesbos og Metochi, skyldes denne kjærligheten til gjentagelsen og ritualene. Noe er helt trivielt, men ikke desto mindre viktig: Det gjør godt å komme tilbake til et sted der de viktige små detaljene er kjente etter ti år: Svingene under turen fra flyplassen til Kalloni, luktene og lydene som rammer inn studiesenteret Metochi, dagsrytmen på stedet, måltidene, de faglige samlingene, sykkelturene til Skala, de stille festene om kvelden, ryktene om skorpioner i dusjen, sauebrekingen om morgenen. Mange har opplevd det samme: Allerede etter noen få dager på Metochi, er en inne i en strøm av gjentagelser som gjør at skuldrene senker seg og mavemusklene bidrar til åndedrettet og det blir mulig å tenke tanker og føre samtaler som det sjeldnere er rom for hjemme.

Lesbos byr også på møter med andre ritualer som har beholdt mye av sin virkekraft gjennom mange hundre år. I større grad enn den protestantiske er den gresk-ortodokse

fromhetstradisjonen et rituelt og liturgisk fellesskap. Når abbeden i Limonosklosteret forretter messe, bruker han Chrysostemos-liturgien som har vært nesten uforandret siden 800-tallet og som har røtter tilbake til 3-400-tallet. Det er ikke uproblematisk for kirken i Hellas å stå med ett bein i tradisjonen og ett i postmoderniteten. En kan stille berettigete spørsmål om ikke mange av ritualene trenger reformer og fornyelser for å kunne tjene dagens menensker på en god måte. Sabbaten er som kjent til for menneskenes skyld, for å sitere ritualkritikeren Jesus fra Nasaret. Men når det er sagt, har en nordisk protestant mye å lære av å se at en gudstjeneste og en kristen fellesskapshandling ikke trenger å bli konstituert av en lang preken: Bønnene og den liturgiske tilbedelsen og sangen er meningsbærende i seg selv. Gjentagelsen og gjenkjennelsen gjør liturgien til et hjemsted for de troende.

For noen år siden arbeidet jeg med en bok om fenomenet "tilgivelse". Deler av arbeidet med denne boken skjedde på Metochi. En søndag tok kona og jeg scooteren og kjørte til en av øyas eldste og helligste kirker som ligger i Agiassos, rett under Olympen. Vi nådde tidsnok frem til messen, litt støle etter en drøy time på motorsykkelen. I kirken opplevde vi et uventet rituale.

Kirken var stuende full av folk i alle aldre, familier i flere generasjoner. Folk stod som skikken er. Messen varte i flere timer. Noen gikk til og fra. Særlig mennene som unnet seg en kaffe og en røyk på en av kafeene utenfor, for så å gå inn igjen og delta i liturgien. Messen var et sansesjokk. Røkelse, korsang, ikoner, vekselsangen mellom presten og koret og det tette, dampende kollektivet av en menighet. Plutselig gjorde noen av medhjelperne midtgangen fri. Inn døren kom en mann i førtiårene, kledd i svart dress, hvit skjorte, finsko og slips. Som til bryllup. Men det ble langt fra spilt noen brudemarsj. Mannen krøp på alle fire oppover midtgangen mot alteret. Ved siden av ham gikk en kvinne, også hun kledd i sin fineste stas. Hun holdt hodet høyt, smilte og nikket til kjente, lot en hånd av og til skynde på mannebeinet som krøp ved siden av henne oppover kirkegulvet.

Jeg har aldri sett en så stolt kvinne og en så ydmyk mann i et kirkerom. Botsgangen, for det var helt åpenbart en botsgang, endte i koret ved ikonostasen der presten stod. Presten reiste bokstavelig talt mannen opp fra gulvet, tilsa ham syndenes forlatelse med ord fra Det nye testamente, og gav ham et kyss. Det var ikke noen tekster noe sted som fortalte hva denne mannen hadde gjort seg skyldig i. Vi kan bare gjette og lage våre egne fortellinger. Men de to gikk sammen ut. Hun var like stolt i holdning og gange, og han virket slett ikke ydmyket eller ødelagt. En ting er sikkert og kan slås fast uten å kjenne noen av kapitlene i den livshistorien som brakte dette paret til en botsgang i messen: I den grad denne kvinnen var et offer, ble hun ikke sittende igjen alene med skammen. De fikk ritualet som en håndsrekning fra fellesskapet,

en institusjon som symboliserte syndserkjennelse og tilgivelse, ydmykelse og oppreisning. Når det stormer i et liv, kan det være til hjelp å få et script fra kollektivet. Det kan være ensomt og meget besværlig alltid å skulle improvisere sine egne ritualer. Dette er liturgiens hemmelighet: Den innlemmer individet i et fellesskap.

Et rituale fra middelalderen som lever i beste velgående i det moderne EU-landet Hellas? Ja, sannsynligvis er det slik. Nå mener jeg ikke at vi øyeblikkelig skal innføre dette ritualet til Norge. Ouzo smaker ikke godt i Kristiansand, og det er tvilsomt om direkte import av ritualer fra en annen kulturell kontekst er særlig klokt. Jeg sier dette selv om jeg som gammel voldsforsker nok kan forestille meg en del gjerningsmenn som kunne ha godt av å krype og en del ofre som kunne ha trengt å gå ved siden av med kneisende nakke. Nei, ritualer må vokse frem til riktig tid og på riktig sted. Men likevel kan vi la oss inspirere av andre.

Metochi er et godt sted å la seg inspirere. Her finnes gode gjentagelser og plutselige overraskelser som gir fine rammer rundt både faglig arbeid og kulturelle oppdagelsesferder. Og øya Lesbos er et skattkammer for dem som vil studere de tradisjonstrådene som er så sterke at de virker inn på menneskers liv også i det tredje årtusen.

Klaus Olesen

Litt fra en vaktmester

Det var femte gang i år. Det er en rar følelse, å reise så langt til noe så velkjent. Både trygt og litt trist. Trygt fordi det nettopp er velkjent - du har truffet drosjesjåføren før og kan resten av veien med stor selvfølgelighet - og litt trist fordi en ofte ønsker at reiser til fremmede språk og land bør være å dra til det eksotiske og ukjente - og det falmer jo av gode grunner etter hvert. Det er faktisk slik at jeg (uten koketteri) er bedre orientert i Kalloni enn i Farsund, for i mitt eget fylke beveger jeg meg stort sett målrettet og aldri på leting etter hverdagens nødvendige maling og skruer, slik jeg må ved mine gjesteopptredener som vaktmester på Metochi.

Mitt oppdrag her er veldefinert. Jeg skal bruke meg selv og mitt medbrakte verktøy til å ordne og reparere, og finne på patenter som kan gjøre livet lettere for kursdeltakere og stab - så jeg ordner hist og pist, kitter vinduer, fikser dørlåser og planlegger nye tiltak sammen med Kari, Marianne eller Georgios. Jeg kommer her på arbeidsferie og jeg liker det svært godt.

På linje med svært mange av mine mannlige bekjentskaper har jeg problemer med min kones tilbøyeligheter – om sommeren, altså, når sola skinner. Da vil hun helst bare ligge der - og steike. Jeg (og altså en stor del av mine medmenn) ønsker andre former for ladning, som helst baserer seg på aktiviteter i skyggen – og i alle fall med en variasjon i gjøremål som ikke harmonerer noe særlig med heldagsbetaling for solseng. Høres det kjent ut? Så derfor går jeg glad rundt i skyggen på Metochi og skrur og maler, og møter kone og venner i Skala når trangen til soling og aktivitet er avtagende. Da er livet ikke det verste man har. . .

Men nå er det jo noe med Metochi, annet enn familiære løsninger og gode venners lag. Et eller annet som tenner lys i øynene på kursdeltakere og får folk til å komme igjen og igjen – hvis de får sneket seg med på nye kurs, da. Nå er vi jo, som nyrike skandinaver, vant med å definere materiell standard som en målestokk for velvære, og bygger hus og hytter med varmekabler, saunaer og fjernbetjeninger i hytt og pine. Men her er det jo nærmest motsatt. Voksne folk på firemannsrom, felles dusjer med dårlig vanntrykk, med fire kilometer til nærmeste restaurant og 35 grader i undervisningsrommet? Er det spennende og eksotisk fordi det er ubekvemt?

Jeg kan konstatere at det ubekvemme betyr svært lite her. Når først plastkoffertene er slept rumlende opp bakken og den neste ukes køyeseng er sikret på rom med gamle og nye kjente, når velkomsten og tomatsalaten er fortært og en sitter stille langt på landet, i amfiet eller på sangterrassen, med den varme, myke stillheten som en mur utenfor lyspærenes

rekkevidde - og lurer på hvor i allverden en er . . . da er en ankommet til et sted hvor andre målestokker enn de vante og hjemlige må benyttes.

I mitt andre liv er jeg i museumsbransjen, og vant med diskusjoner om sammenhengen mellom fysisk virkelighet og *ånd*. Personlig har jeg aldri følt meg særlig overbevist om at ting i seg selv kan ha innebygd ånd (uten vår hjelp og kunnskap), men har alltid interessert meg for tingenes betydning - fortellingene, sammenhengene og funksjonene til de historiske relikviene, som vi altfor ofte burer inne og helligholder bak klimaregulert, akademisk skuddsikkert glass - uten at det er mulig å gjennomskue hvorfor. Derfor blir jeg svært glad når historiens vingesus en gang iblant *ikke* har størknet i tradisjonelle museumspositurer, når gamle murer blir brukt som ramme om nytt liv med levende, leende mennesker, som spiser og drikker og lærer akkurat slik en har spist og drukket og lært gjennom mange hundre eller tusen år. Når tradisjonens innhold blir viktigere enn tradisjonens form. Virksomheten på Metochi er et godt eksempel - ny vin i gamle flasker, etter gammel oppskrift – menneskene, gleden, kunnskapen, lærelysten, samværet. Og de evige spørsmålene, selvsagt, om Livet, Døden og Kjærligheten. (Er det noensinne noen som har sagt noe vettugt om noe annet ?)

Metochi er en strøken ramme om å videreføre tradisjoner som krever ro og samvær og tankekraft. Men som sagt - *stedet* i seg selv tror jeg ikke det er. Jeg tror de utvilsomme kvaliteter med Metochi-prosjektet er en gyllen kombinasjon av enkle og tilstrekkelige fysiske rammer, av beliggenhet (det er en *fordel* at en må sykle så langt til strand og by), av tradisjon (at en må leve i og med regler og kulturelle rammer) og ikke minst av folk i stab og styre - de som har bygget denne institusjonen, som har driftet prosjektet rundt skjær og over grunner og som holder tankene klare på hvilke verdier som skal være styrende for den videre utviklingen. For det er ikke så enkelt. Hvordan skal en balansere de nøkterne rammer, ønsket om nordisk funksjonalitet og bekvemmelighet, kulturelle motsetninger og økonomiske og praktiske forutsetninger med akademiske ønsker og krav og hjemlige departementers Argusøyne? Det er så mange bilder som kan tegnes av dette – jeg skal nøye meg med å bidra med noe av det *jeg* ser:

Hverdag (lett omstokkede elementer fra 2002)

Det gamle kursholdet forsvant i mørket i morges, før staben stod opp. Tsalis' buss kom som vanlig til det store treet og plukket opp søvndrukne kursister, som hadde sittet til seint på sangterrassen og sendt hjemlandets vemodige klanger ut i natten. Lyden av en uendelig rekke

av kofferthjul har stilnet, sauebjellene har overtatt og formiddagen med vask og rydding er snart i gang. Det er skiftedag.

Nå må det diskuteres antall kilo tomater og om hvorvidt Apelia-vinen skal byttes ut eller suppleres, om vi skal flytte ekstralageret av vin inn bak det nye kontoret osv osv. Det er et datakurs på hotell i Skala. Folk fra HiA. De vil gjerne spise sammen med oss i morgen, og holde et møte i biblioteket. Da blir vi for mange i spisesalen. Kan noen sitte ute på plattingen som ble ferdig i går? Høgskolestyret er også på øya og må passes på med årvåkent blikk. De skal visst en tur til Limonos for å hilse på abbeden. Vi må finne ut om Hildegunn kan vise dem rundt – men da må noen passe barnet, så hun får frie hender, bokstavelig talt . . . Og så ringte rektor, og ville stikke innom. Da må jo noen være her. Det er jo sjefen. Og noen må snakke med Maria om syklene som snart er for dårlige . . . Kari gjør det. Hun har språket, rutinen og respekten. Kan Christopher kjøre skittentøyet til vaskeriet i Parakila? Vaskehjelpen er i gang. De kan sine ting, har gjort det mange ganger før, er blide og hyggelige og helt selvgående. Det tar noen timer, så er alt på stell. Som vanlig. Det er et par senger som skal strammes og limes så de ikke knirker så fælt, en dørlås må skaffes og monteres og Linda ønsker et bedre oppheng til å tørke kjoler på. Så er det noen timer fri før neste gjeng ankommer. Den lille lastebilen med øl, vann og vin står foran spisesalen og losser. Tusenvis av liter i løpet av en sesong.

Det er hverdag, drift av kurssenter, solid forankret i praktiske gjøremål og basale behov som må tilfredstilles før det er plass til Aristoteles, Theofrast, medisinsk eller annen etikk . . .

Kursdeltakerne ser ikke det. De ser bare at ting fungerer, at det blir ordnet opp, at det er rent og enkelt og velsmakende – og at stemningen er god. Mange vennlige smil.

Neste hold skal være her rundt klokken åtte på kvelden. Vi er klare til da og tar et forsiktig glass vin mens vi venter. Kurslederen ringer og forteller om manglende kofferter og ventetid i Mitilini. Ja da, ja da. Alt normalt. To timer senere ringer hun igjen og forteller at nå passerte de salttørkeriene ved bukta, så da er det tjue minutter til. Så er de her. Rumlende kofferter og lommelykter som famler seg vei opp fra det store treet. Stemningen er ladet, lett nervøs, reisetrett. Bagasjen er tung og ikke beregnet til humpete brostein. Gjengangere finner seg raskt et kulørt sitteunderlag og setter seg i amfiet og vet at nå er de ankommet, de andre følger etter, litt utrygge på mørket og stillheten og ett og annet mørkets vesen som smetter mellom steinene. Dette er annerledes.

Kari orienterer meget kort, praktiske opplysninger som er avlevert til nye kursdeltakere hundre ganger før og som er slipt til etter hvert. Toaletter der nede, sengetøy der

oppe, vin og øl i kjøleskapet bak døren her, regnskap i boken, nøkkel i kakeboksen - utdypende informasjon i morgen klokken ni i foredragssalen. Ennå vet ingen hvor det er – og forklaringer er egentlig overflødige. Nå trengs bare vin, mat og seng.

De fordeles på firemannsrom, uvant og tettere enn de pleier. Litt nervøsitet, men vi er da voksne mennesker, ikke sant? – og Metochis spartanske rammer er grundig kommunisert på forhånd. Så kommer de ruslende tilbake, har hengt kjoler og skjorter på sengegavlene og markert sitt domene for de neste dagene, og spisesalen venter med marmorbenker og -bord, fetaost, søte tomater og vin i store flasker.

Så går de inn for landing. Nå kan vi begynne å hilse på hverandre. Perfekt regi. En kan nesten høre hvordan skuldrene synker ned i normalt leie. Det tar et døgns tid før alle har overblikk over situasjonen. En må finne ut av sykkelen, oppleve noen av mulighetene for å kjøre feil til stranden, få første overblikk over Skalas herligheter – og selvfølgelig få et dypp i buktas ikke helt klare, men behagelig varme vann. Og en kald Mythos, selvsagt.

Så er vi i gang. Med etikk og filosofi, pedagogikk og kasuistikk og hva som ellers har funnet nåde for programkomiteen i år. Roen og tryggheten senker seg - og mobiltelefonene til heimen blir merkbart færre. (Selv om du aldri behøver være i tvil om temperaturen hjemme, eller Starts plassering på tabellen . . .).

Kveldene er de fineste. Når sauene sover og det pusler i krattet og sikadene lager sitt stille leven og luften er som myk fløyel og det er vin i kjøleskapet og kanskje noen som kan spille eller synge, og vi er alle vennlige og i grunnen ganske snille. Da dukker det opp, det jeg gjerne reiser langt for, det jeg og min venn professoren mener best kan beskrives som *gufs av nåde*. (Nå er det han og ikke jeg som er velbevandret i *nåde* og slikt, men like fullt har jeg altså fått oppleve det mange ganger her på stedet.) Det sikreste nådestedet er imidlertid utenfor klostermurene, i den lille kirken ved parkeringsplassen. Helst i mørket, under hvelvingen, med et par vokslys tent og flerstemt stille sang fra forente struper. Ikke *Calle Schewens vals* eller *Trollet i Senja*, men verdige rolige melodier og harmonier som slike rom med uendelig etterklang er beregnet for. Lyder som omringer og fyller deg og oss og rommet så du ikke tror det er mulig. Hvis du klarer å lytte til deg selv og de andre, da er du midt i musikken, og da får du deg et minne med hjem som er langt mer verdifullt enn noe du kan finne i butikkene i Petra eller Molivos. Da har det hendt at jeg, på vei opp bakken igjen, utsunget og lykkelig, nesten har fått litt dårlig samvittighet overfor Kari og de, som tror jeg er her for å være vaktmester. . . .

Anne Dorthe Tveit

Klosterdialoger

Det er forskjell på å dra fra noe og å dra til noe. For eksempel er noe av poenget med det å dra på kurs andre steder enn jobben nettopp å komme bort fra det daglige strevet. Uforstyrret av telefoner og møter kan det gi oss ro til å fokusere på det faglige. Men vi drar også til noe når vi drar bort. Og hva gjør nå egentlig det stedet vi drar til med oss?

På Høgskolen i Agder drar vi til kurssenteret Metochi som er annekset til Limonos-klosteret på Lesbos i Hellas. Det er ikke urimelig å anta at dette gjør noe særegent med oss. Noe som neppe hadde skjedd om vi hadde dratt til en nedlagt fangststasjon utenfor Godthåb på Grønland, eller på høyfjellshotell på Hovden i Setesdal for den del. Da hadde det sikkert skjedd noe annet med oss, men her er vi opptatt av hva som egentlig skjer når vi reiser til Lesbos. En enkel beskrivelse av denne reisen kan se slik ut:

Genius Loci
Stedets ånd

- Vi drar bort fra Campus Gimlemoen.
- Vi drar til øya Lesbos i Hellas.
- Vi drar til et kloster.
- Vi drar til et temperert klima.

Alle disse forholdene vil nok på en eller annen måte påvirke oss om vi er oss det bevisst eller ikke. Væremåte og holdninger kan endres fordi vi kommer bort fra det daglige. Vi kan endre oss fordi vi drar til det de fleste av oss oppfatter som det varme og avslappende ferielandet Hellas – et land som attpåtil oppfattes som vår sivilisasjons vugge med en formidabel historie av tenkere og filosofer. Og vi kan endre oss fordi vi faktisk drar til noe i norsk sammenheng så eksotisk som et kloster.

Kloster
Innhegnet plass

Jeg skal her utforske vilkårene for dialog og faglig utvikling på Metochi. Fokuset ligger på det å dra bort og det at vi drar til et kloster. Vi lar ulike sider av klimaet og selve landet Hellas med dets historie ligge i denne omgang.

"En vei for de få. En kilde for de mange". Slik beskriver diakonisseklosteret på Engen i Kolbu klosterlivet. Tar vi et langt sprang til Metochi kan vi kanskje si at klosteret har vært en kilde for de mange som har besøkt kurssenteret.

Når vi trer inn gjennom porten på Metochi kommer vi til en innhegnet plass. Klosteret er enkelt, steinbygd. Det består av flere bygninger omgitt av en høy mur. I midten ligger kirka. For mange av oss framstår Metochi som en oase. Limonos er et kloster innenfor den gresk–ortodokse kirken. De fleste av oss skiller ikke mellom ulike kirkesamfunns klostertradisjoner, men selv om vi er legfolk har vi nok likevel en slags felles kulturell opplevelse av hva som preger et klosterliv.

Klosterlivet er et avsondret, felles liv, "koinos bios". Munkene og nonnene ber, arbeider og spiser sammen. De har et kontemplativt og meditativt liv viet en oppriktig søken etter sannheten. Klosterlivet er preget av bønn og fordypning, fromhet, nøysomhet og av flittig arbeid, det er fredelig og stille. Men klosterlivet er også preget av livsglede og legger vekt på rekreasjon fra mas og strev. Dominikaner-klostrene har for eksempel prekenvirksomhet, studier og undervisning som sine spesielle oppgaver. Mange klostre er åpne for alle som søker menneskelig og åndelig fordypelse. Et sted der travle mennesker for en kort periode kan gjenfinne kilden til et nytt liv, få ny kraft og nytt mot til veien videre. Noen synes det er godt med stille dager der en kan gå innover i seg selv, se på egne fordommer og reaksjonsmønstre.

Kontemplativ
Tilbaketrukket liv

Skal vi driste oss til å si at kursvirksomhet på Metochi er i denne tradisjonen? Når vi som ansatte reiser til Lesbos vil det å reise bort i seg selv kunne gjøre noe med vilkårene for dialog. Det at vi reiser til et *kloster* vil også kunne ha en effekt for vilkårene for dialog. Siden det ene her ikke gir mening uten at det andre gjelder, vil det jeg skriver gjelde for begge deler. Rasjonelt sett kan vi kanskje si at dersom høgskolen skal kunne forsvare å ha et kurssenter på et kloster på Lesbos i stedet for på Hovden som jo ville være mer praktisk, må senteret fylle en funksjon ut over det vi hadde fått på Hovden. Innenfor biologien betyr det at et organ har en funksjon at det har ei oppgave å fylle for at organismen skal kunne holde seg ved like og kunne leve videre. Ut fra en funksjonell tankegang vil det da være avgjørende å ha bevissthet om hvilken oppgave klosteret kan fylle for at høgskolen på Lesbos skal leve videre. Trekker vi ut det vi kan kalle de sekulære verdiene fra beskrivelsen av klosterlivet over, vil vi likevel stå igjen med et verdigrunnlag som mange av oss kanskje tiltrekkes av? Og om vi ikke tiltrekkes av det må vi uansett forholde oss til det.

Meditasjon
Bønn der følelser, forstand og vilje medvirker

Klosterlivet står i skarp kontrast til det livet de fleste av oss lever til daglig. Jeg tror det er kvalitetene ved klosterlivet som er bakgrunnen for at mange opplever Metochi som en kilde og at det er de ansattes opplevelse av klosterlivet som utgjør Metochis funksjon. Det er

delaktigheten i klosterlivet vi ikke får gjennom å reise opp Setesdal til et kurssenter på Hovden.

Jeg tror klosterlivets verdigrunnlag gjør at vilkårene ligger spesielt godt til rette for gode dialoger på høgskolen på Lesbos, og skal her utforske vilkårene for dialog på Lesbos med utgangspunkt i filosof og samfunnsteoretiker Jürgen Habermas' teori om kommunikativ handling. Poenget er ikke å gi en fullstendig innføring i Habermas' teorier, men å anvende en del av begrepene til Habemas. Jeg tar her lett på litteraturhenvisninger. Dersom noen av leserne blir nysgjerrige på Habermas' teorier, vil jeg anbefale Erik Oddvar Eriksens innføring (1999) som en inngang til Habermas' egne tekster. Dialog, forstått som kommunikativ handling, er samhandling mellom minst to personer som har et forhold til hverandre og som har språklig kommunikasjons– og handlingsevne. Gjennom språket tilegner personene seg hverandres perspektiver og det blir mulig å forstå hverandre. Målet er å komme til enighet om en situasjon for å koordinere sine planer og dermed sine handlinger.

Koinos bios
Felles liv

For at vi skal oppnå dialog er det noen vilkår som ifølge Habermas må være til stede. En må ta hensyn til at virkeligheten er flerdimensjonal og består av saksforhold, av personer og av samhandling mellom personer. Dialogen er også påvirket av personenes bakgrunn. Habermas bruker begrepet livsverden for å forklare hvordan det er mulig for oss å få en felles forståelse og å oppnå enighet om en situasjon. Når dialog ikke lenger er mulig, går vi fra dialog til diskurs. Med utgangspunkt i teoriene til Habermas er det følgende delt opp slik:

- Dialog er å handle forståelsesorientert.
- Dialogen handler om saken, personene og forholdet mellom personene.
- Dialogen er påvirket av personenes bakgrunn.
- Fra dialog til diskurs.

Dialog er å handle forståelsesorientert

Til daglig er vi opptatt med å være målrettet i arbeidet. Vi definerer problemer, formulerer mål og velger de mest mulig effektive metodene for å nå målet. I vår søken etter effektivitet mister vi kanskje noen perspektiver underveis.

Klosterets "koinos bios" kan gi oss mulighet til å komme ut av den målrasjonaliteten som rir oss til daglig og over i en annen rasjonalitet – den forståelsesorienterte. Når vi jobber har vi god tid til og anledning til å etablere felles forståelse for de faglige temaene som tas opp. Når gruppa er tverrfaglig sammensatt gir det mulighet for en utvidet forståelse. En

prosess som ikke stopper opp i de formelle sammenhengene, men som fortsetter under middagen og når vi sitter i Agora, den åpne plassen utenfor matsalen.

> Da Forum for profesjonsetisk forskning hadde sitt seminar i oktober ble det i diskusjonene "forbudt" å bruke begrepet "behov". Det var en fra Avdeling for humanistiske fag som "innførte" dette forbudet. Jeg som er pedagog hadde ikke et tilsvarende problematisk forhold til begrepet "behov". Først i Agora etter middagen passet det å gå videre med det problematiske ved begrepet. Det ble der etablert en felles forståelse av begrepet "behov" – en utvidet forståelse.

Det er gjennom dialogen i og utenfor undervisningsrommet på Metochi vi som ansatte har mulighet til å oppnå en felles forståelse for en situasjon: Alle partene legger fram sin tolkning av situasjonen. Partene vil være enige eller uenige i denne tolkningen. Dialogens mål er å komme fram til en beskrivelse som alle kan være enige om. Partene handler kommunikativt ved å ivareta sine standpunkt og sine mål i den grad disse aksepteres av de andre deltakerne. Det er gjennom språket koordineringen av standpunkter og handlinger foregår. Partene kan slå fast at de forstår saken på samme måte; eventuelt at de forstår saken forskjellig. Språket fungerer koordinerende fordi det er knyttet visse gyldighetskrav til bruken av det: Utsagnene i dialogen må være sanne, de må være riktige i forhold til de normer som gjelder og intensjonene må være ment slik som de er uttrykt.

Agora
Torg

Selv om vi på Metochi har anledning til å bruke god tid på dialoger er det ikke alltid det er mulig å komme til enighet. Partene kan gjennom dialogen få en forståelse av en situasjon og hverandres intensjoner, uten at de dermed blir enige. Dette er en forståelse i mer begrenset forstand. Likevel vil en dialog kunne være positivt for forholdet mellom kolleger – en ser at kollegaen har gode grunner til å handle slik han eller hun gjør selv om en selv ikke er enig i disse grunnene. Kanskje er det lettere å forstå den andres tankemåte nettopp i den tenkende, og kanskje til og med "kristen-nestekjærlige" rammen et kloster kan gi oss?

Å oppnå en felles forståelse av en situasjon og å koordinere sine handlingsplaner og dermed sine handlinger tar uansett tid. På Campus Gimlemoen er vi oppslukt av hverdagen med undervisning, administrasjon, møter, mailer, telefoner.

> På klosteret går livet i en langsommere takt. Vi har satt av ei uke til å arbeide med et tema, det er ingen barn som skal hentes før 16.30, ingen undervisning..... Diskusjonene fortsetter på stranda, under måltidene, på sykkelturer til Skala, etter middagen, utover natta..... Muligheten for å få en felles forståelse av situasjonen er til stede.

Dialogen handler om saken, personene og forholdet mellom personene

Når vi reiser til Lesbos er det gjerne med en spesiell hensikt. Vi har for eksempel et tema som skal belyses, eller vi skal arbeide med den faglige utviklingen og miljøet ved en avdeling. Dersom vi skal oppnå en dialog må vi ta hensyn til mer enn saken, jobben som skal gjøres. Det handler også om de ansatte som personer og om forholdet mellom personene som deltar i dialogen.

Dialog handler om mer enn saken...

Dersom en avdeling har et seminar på Metochi og forholder seg som om virkeligheten kun består av saksforhold, og ikke tar hensyn til at seminaret består av personer med egne meninger, følelser og behov og av samhandlingen mellom disse, legges det ikke grunnlag for dialog: Ledelsen har kanskje lagt sine planer før reisa til Lesbos, og er opptatt av hvordan de mest mulig effektivt kan legge til rette seminaret for å oppnå på forhånd definerte mål. Dette kan beskrives som en strategisk handling. Lederen handler her på egen hånd, og er ikke opptatt av å få noen felles forståelse med de andre deltakerne. En slik handling er ikke forståelsesorientert, men resultatorientert og lederen inntar en objektiverende innstilling til deltakerne. Men hva skjer dersom klosterrammen uavhengig av hva ledelsen hadde tenkt trekker i en annen retning, mot en forståelsesorientert tilnærming til problemstillingene og menneskene bak dem? Slik kan kanskje klosteret "på egen hånd" gjøre noe med oss uten at vi egentlig merker det.

Rekreasjon
Sosialt samvær

Personene i dialogen...

Dersom en er opptatt av at et seminar på Lesbos skal preges av dialog, må det gis rom for at deltakerne skal komme fram med sine tanker, holdninger, følelser, ønsker og hensikter. I en dialog er en avhengig av at alle gir et sannferdig bilde av seg selv, og om det tema som diskuteres. Noen ganger kan vi være offer for det som Habermas kaller et selvbedrag. Vi har tatt et standpunkt som er påvirket av andre uten at vi har gått dypere inn i materien. Men i diskusjoner kan vi få ny innsikt og endret oppfatning. Dersom ansattes innlegg i debattene skal være gyldige, må de gi et sannferdig og autentisk uttrykk for ansattes meninger. På Campus Gimlemoen er det gjerne noen få som diskuterer de aktuelle sakene og som går igjen i komiteene. En del av de ansatte får ikke prøvd sine standpunkter i diskusjoner, og mister kanskje anledningen til å komme til klarhet om hva de mener om sakene som

Kommunion
Kommuniserende fellesskap. Også nattverdsmåltidet.

drøftes. Dermed mister de også muligheten til å påvirke resultatene. Vi har sjelden tid til å undersøke om vi har samme utgangspunkt, om vi har forstått det samme om en sak eller i fellesskap å komme til klarhet om egne meninger. I en dialog vil det som regel være en fordel at vi kjenner hverandre. Når vi skal til Lesbos begynner vi allerede å bli bedre kjent på reisen. Vi spiser kanskje frokost på Københavnflyet sammen med noen vi tidligere bare har sett i kantina. Og slik fortsetter det.

> Underveis legger vi bak oss hverdagen hjemme, reisen bidrar til grunnlaget for dialogen på klosteret. Noen jobber, men vi sitter på kafeen på flyplassen i Athen. Vi spiser, går fram og tilbake, rører på oss og gjør nødvendige ærend. En av oss reiser seg – med to meter dopapir hengende bak! Slik blir vi kjent med ei som vi tidligere bare har kjent gjennom media der hun har presentert ulike forskningsprosjekter som hun har deltatt i.

Utvikling er avhengig av enkeltpersoners bidrag. Det gjelder utviklingen av et fagområde, en avdeling, en høgskole og utviklingen fra høgskole mot universitet. I vår moderne tid kan vi kanskje gjennom klosteroppholdet komme dypere inn i faglige og profesjonsetiske diskusjoner gjennom et mer kontemplativt opphold i klosteret. Oppholdet innbyr til meditasjon, og kanskje mer ærlighet?

Samhandlingen mellom personene...

Samhandlingen mellom ansatte på en avdeling er regulert av et sett med normer som består av ulike atferdsforventninger som er forankret i de sosiale forholdene ved avdelingen. Ansatte handler ut fra et felles verdisett som forteller hva en bør gjøre i ulike sammenhenger. Normer og verdier omhandler viktige sider ved livet på en avdeling og bør av og til være gjenstand for kritikk. Klosteret kan gi en god ramme for å drøfte normene og verdigrunnlaget ved avdelingen: Hvilke verdier og normer gjelder? Hvilke grunner har vi for at normene gjelder? Har vi et felles sett med verdier og normer? Er våre handlinger i overensstemmelse med de verdiene og normene som gjelder? Fortjener de verdiene og normene som gjelder anerkjennelse som gyldige normer?

I det daglige på Campus Gimlemoen registrerer vi hverandres handlinger. De er ikke alltid like enkle å tolke. Tvert imot kan enkelte handlinger som vi observerer gi grobunn for misforståelser. Men i den forståelsesorienterte dialogen på klosteret kan misforståelser oppklares.

> Vi er flere som sitter i skyggen under halvtaket foran soverommene og leser paper. Den ene av oss går flere ganger inn på rommet til to av de andre som sitter der. Det er

> de to som bor på rommet og har papirene, tøyet, passene og pengene sine der. Hva gjør hun egentlig der inne? Til slutt må de spørre henne. Hun svarer uforstående at hun henter nye paper. De forstår hva hun holder på med. Det går gradvis opp for hun som har hentet paper at hun ikke har hentet sine egne paper, ikke vært inne på sitt eget rom engang.

For ikke å framstille et glansbilde av vilkårene for dialog på høgskolen på Lesbos: Også på Lesbos kan vi oppleve brudd på dialoger. Jeg vil her gi et eksempel hvor galt det kan gå når dialogen ikke fungerer.

> Vi er kommet til Petra og har vært oppe og sett kirka. Det er varmt og vi må ha noe å drikke. Sammen med tre andre setter jeg meg ned på en uterestaurant. Noen bestiller te og noen bestiller øl. Vi sitter og ser på folkelivet. En finner en tannpirker, tar en gjennomgang av tennene og legger den fra seg på ei skål på bordet. En annen vil også ta en gjennomgang av tennene og tar opp den samme tannpirkeren. Førstemann sier at den er brukt, den er brukt... Jeg som er observatør, ser at førstemann ikke oppnår kontakt, synker sammen, kapitulerer og resonnerer seg sannsynligvis fram til at når tannpirkeren først er i bruk er det mest humane ikke å si noe....

Dialogen er påvirket av personenes bakgrunn

Det er vår bevisste og ubevisste kunnskap om kloster og klosterliv som er grunnlaget når eller hvis, oppholdet på Metochi preges av klosterlivets verdier. Habermas bruker begrepet livsverden: Livsverden er den kunnskap vi som medlemmer av et samfunn har del i og som gjør at vi ser på mange ting noenlunde likt. Livsverden er kulturelt overlevert og språklig organisert. Når vi tolker våre omgivelser er det alltid med bakgrunn i vår livsverden-horisont. Livsverden består av ubevisst kunnskap som bare delvis kan hentes fram for bevisstgjøring og refleksjon.

Vi kan særlig bli bevisst deler av vår livsverden når vi kommer i nye situasjoner gjennom at det kjente blir fremmed. Distanse til hverdagen gjør at det blir mulig å forstå den, og ut fra det kanskje handle annerledes, endre vår hverdagspraksis. Gjennom reisen til Lesbos kan vi se våre handlinger, meninger og debatter i et nytt lys. De enkle forholdene på klosteret gir perspektiv til omgivelsene for kurs på norske hotell, med sine overdådige lunsjbord og rom med eget bad og TV.

> På klosteret serveres enkel gresk bondekost ved langbordet i matsalen. Det er brød, tomat, paprika, enkelt pålegg, melk, jus og gresk yoghurt med honning. Rommene i dormitorium er enkle, vi sykler forbi bønder som arbeider på jordene og som også leverer mye av maten til klosteret. Vi spiser lunsj i Skala, nærmeste landsby, ved siden av grekere som nyter livet, om så midt på dagen.

Dialoger i festlig lag settes også i perspektiv på Lesbos:

> I bussen hjem fra Molivos forteller sjåføren blant annet om Ouzo-parties: Et Ouzo-party skal vare lenge. Det blandes tynne drinker for å fremme dialogen. Hjemme blandes drinkene sterke for å fremme dialogen. Så lenge det varer.....

Klosterlivet inneholder som regel rekreasjon i form av sosialt samvær en eller to ganger daglig. Felles liv og vektlegging av sosialt liv under oppholdet på Metochi gjør at en blir kjent med kollegaer og kollegaers bakgrunn.

> På siste fellessamling i 2002 presenterer en nytilsatt på Avdeling for pedagogikk seg som "Madrassmannen" og viste til høstens ukes-opphold på Lesbos. Det framkalte selvsagt latter, og kanskje la det også grunnlaget for gode dialoger?

Det ser ut som om de fleste ansatte finner seg til rette på Metochi. De fleste deltar gjerne i deler av en gresk-ortodoks gudstjeneste, sitter og kjenner på atmosfæren i ei rikt utsmykket kirke. Jeg tolker dette som at vår livsverden-horisont er endret på de siste 30 årene. Kunne dette ha skjedd på 70-tallet? Kristne, agnostikere, ateister, humanetikere... I det postmoderne samfunn møtes vi i en mer lekende, estetisk utprøving av riter og livssyn.

Fra dialog til diskurs

Også i dialogen på Metochi finner vi ut at vi ikke alltid er enige. Samtalen går fra dialog til diskurs. Diskursen kan oppfattes som en forlengelse av den kommunikative handlingen, men med andre midler: Maktfri, systematisk argumentasjon for å komme til enighet. Diskursen er så å si en konkurranse med argumenter der målet er å overbevise hverandre og å bli enige – oppnå konsensus. Diskurser kan være vanskelige å få til i praksis, men gjennom oppholdet i klosteret ligger kanskje vilkårene noe bedre til rette for enn på Campus Gimlemoen.

Både "Forum for profesjonetikk" og "Forum for profesjonsforskning" har arrangert seminarer på klosteret der den teoretiske diskursen har vært hovedvirksomheten. Seminardeltakerne har lagt fram papers for hverandre. Det har vært et ledd i den vitenskapelige virksomheten ved høgskolen. I god klostertradisjon har hensikten vært økt erkjennelse, å avdekke fakta og en søken etter "sannheten" om problemstillingene som har vært reist. Dette er teoretiske diskurser som har fungert som inspirasjon for artikler, FOU-arbeid og doktorgradsprosjekter. Flere avdelinger ved HiA har vært på Lesbos for å arbeide med det faglige og sosiale miljøet ved avdelingen. Et opphold på klosteret gir kanskje en trygg ramme for å ta opp en viktig etisk-eksistensiell diskurs: Hva er det gode arbeidsliv for

hver enkelt ansatt? Et personalseminar på Lesbos kan også gi muligheter til at vi gjennom moralske diskurser kan innta en kritisk holdning til noen av de normene som gjelder ved avdelingen. Er reglene for tildeling av avdelingens FOU-ressurser slik at de tar like mye hensyn til alles interesser? Forholdene i klosteret kan også gi oss gode muligheter for anvendelsesdiskurser: Gjennom en diskursiv prøving på adekvat skjønnsutøvelse i vurderingen av studenter for eksempel, kan skjønnet gjøres mindre subjektivt og dermed mindre vilkårlig: Hvilke kriterier skal gjelde? Hvordan skal kriteriene praktiseres? På klosteret kan vi ta oss tid til at ulike stemmer høres. Gjennom å invitere ansatte ved andre høgskoler til en slik intersubjektiv testing kan Høgskolen i Agder også bidra til at det i mindre grad dannes lokale kulturer for vurdering. Hva gjør egentlig kloster-rammen med slike diskurser? Kan vi få resultater som flere er fornøyde med og flere oppfatter som rettferdige?

Avslutning

Jeg tror vilkårene for dialog er gode på Lesbos. Noe av årsaken til dette ligger ganske enkelt i det å reise bort, men noe ligger også i det at vi drar til et kloster som ligger på en øy i det tempererte og historiske Hellas. Det kunne selvsagt vært faglig spennende å flytte kurssenteret til, ja hvorfor ikke, Godthåb på Grønland og sett hva det gjorde med oss. Men, nei, vi har hatt for mange gode dialoger på Metochi-klosteret til det i de 10 årene som er gått siden Høgskolens kurssenter ble etablert. Jeg håper vi får oppleve minst 10 år til med ro og gjensidig fruktbar samhandling og dialog på "vårt eget" øykloster i Hellas.

Retrett
Tid avsatt for indre samling, stillhet, bønn og oppbyggelige foredrag

Kilder

Kirken i Norge 30.01 2003. http://www.katolsk.no/ordener/ordliste.htm.
Engen kloster 30.01.2003. http://www.kfuk-kfum.no/K3/k3197/Engen_kloster.html.
Eriksen, Erik Oddvar og Weigård, Jarle 1999. *Kommunikativ handling og deliberativt demokrati. Jurgen Habermas' teori om politikk og samfunn*. Bergen: Fagbokforlaget.

Dag G. Aasland

Om stedets gjestfrihet – og gjestfrihetens sted

Noen refleksjoner etter to møter med Metochi

Høsten 2002 var jeg så heldig å komme til Metochi to ganger, begge ganger med opphold av en ukes varighet. Den første turen var sammen med styret for Høgskolen i Agder i begynnelsen av september. Den andre, i månedsskiftet september/oktober, var et fagseminar med høgskolens eget Forum for profesjonsetikk. Det ble to svært forskjellige møter med stedet, og jeg har i ettertid reflektert noe over hva som gjorde dem så forskjellige. Jeg har funnet ut at en måte å beskrive denne forskjellen på er å si at det første oppholdet var et møte med *stedets gjestfrihet*, mens det andre var et møte med *gjestfrihetens sted*. Denne tilsynelatende uvesentlige nyansen vil jeg nå utdype nærmere.

Oppholdet med Høgskolestyret var mitt aller første møte med Lesbos. Det skulle avholdes et to dagers styremøte (inkludert et strategimøte), men samtlige av de som reiste valgte også å ta noen dager av sin ferie (som vi selvsagt betalte selv, så det er sagt), slik at oppholdet ble på en uke. Vi var innlosjert komfortabelt i hver vår leilighet på Hotel Malemi i Skala Kallonis. Den første delen av uken var vi turister og opplevde øya, stedene, naturen, fargene, luktene, lyset, luften, sjøen, kulturen, menneskene; kort sagt det som er øyas og stedets særpreg, deriblant ikke minst gjestfriheten. Møtene ble naturligvis holdt på studiesenteret Metochi, hvor vi, som seg hør og bør for høgskolens øverste organ med rektor i spissen, ble tatt både ordentlig og hjertelig imot av den ansvarlige på stedet, Kari Grødum, og av hennes medhjelpere. Det var også innlagt et besøk på nonneklosteret Myrsiniotissa og på Limonosklosteret, hvor vi begge steder ble svært gjestfritt mottatt av abbeden, fader Nikodemus. Med andre ord: Selv om vi i egenskap av høgskolens ledelse hadde en slags dobbeltrolle som både gjester og verter på stedet, ble vi overalt møtt med stedets store gjestfrihet. (Når det gjelder gjestfriheten, er forskjellen mellom gjest og vert nemlig ikke så stor som man skulle tro, noe jeg snart skal komme tilbake til). Men altså, som en foreløpig konklusjon: En påstand om at *stedets gjestfrihet* er en av de fremste egenskapene ved Metochi, kan ingen bestride.

Den andre turen, med Forum for profesjonsetikk, var slett ingen turistreise, og heller ingen signingsferd. Vi bodde alle under enkle forhold på Metochi og høsten hadde allerede meldt sin ankomst, med kjølige kvelder og til dels kalde netter, og med kraftige regnskyll som gjorde veien nesten uframkommelig, cellene i underetasjen ubeboelige og som satte store

deler av gulvet i spisesalen under vann. Vi var et tyvetalls kolleger fra flere av høgskolens avdelinger og for det meste nokså ukjente for hverandre, og vi hadde lagt opp et tett faglig program hvor alle deltakerne skulle "utlevere" seg ved både å legge fram eget arbeid og kommentere andres, som på ulike måter berørte temaet profesjonsetikk, et felt hvor vi alle, med unntak av våre medbrakte lærere på feltet, var amatører. Mitt eget bidrag handlet om den franske filosofen Emmanuel Levinas, og nettopp det danner en ramme for hele min erindring om denne innholdsrike og utbytterike uken, og ikke minst mitt møte med *gjestfriheten* – og med Metochi som et *gjestfrihetens sted*. Ved å bruke uttrykket *gjestfrihetens sted* her, og ikke *stedets gjestfrihet*, ønsker jeg å rette oppmerksomheten mot opplevelsen av gjestfriheten som noe i seg selv, *forut for* stedet, et kjennetegn ved mellommenneskelige relasjoner, eller rettere sagt, ved møtet med den andre. Min opplevelse av gjestfriheten i denne betydning ble ekstra tydelig nettopp ved dette andre oppholdet.

Gjestfrihet er et sentralt tema i Levinas' arbeider, selv om han ikke bruker selve ordet så ofte. Dette utdypes særlig av hans samtalepartner og store beundrer, Jacques Derrida, i artikkelen "Velkomstordet" (Derrida 2002), som opprinnelig var åpningsforedraget til et seminar i Paris i desember 1996, holdt til minne om Levinas, ett år etter hans død. Derrida kaller faktisk ett av Levinas' hovedverk, *Totalitet og uendelighet*, for "en umåtelig avhandling om gjestfriheten". Videre sier han:

> "Dette blir i mindre grad bekreftet av de heller få forekomster av ordet "gjestfrihet", enn av de sammenhenger og av den diskursive logikk som har dette vokabular som sin konsekvens. For eksempel på de avsluttende sider blir gjestfriheten selve navnet på det som åpner seg for ansiktet, på det som mer nøyaktig "tar imot det". Ansiktet hengir seg alltid til en mottakelse og mottakelsen tar bare imot et ansikt, dette ansikt som skal være vårt tema i dag, men som – og dette har vi lært av å lese Levinas – må unndra seg enhver tematisering.
>
> Men denne irreduserbarheten til et tema, dette som overskrider enhver tematiserende formalisering eller beskrivelse, det er nettopp det ansiktet har til felles med gjestfriheten. Levinas nøyer seg ikke med å skille dem fra hverandre; som vi straks skal høre, stiller han eksplisitt gjestfriheten i motsetning til tematiseringen" (Derrida 2002:36).

Gjestfriheten, eller "mottakelsen av den andre", som er et vanligere uttrykk hos Levinas, settes altså i motsetning til tematiseringen. La oss forsøke å forstå dette i lys av distinksjonen mellom *stedets gjestfrihet* og *gjestfrihetens sted*. *Stedets gjestfrihet* er en typisk tematisering; det er en beskrivelse av et sted og ett av dets egenskaper, nemlig dets gjestfrihet. *Gjestfriheten* alene, forut for ethvert sted, derimot, går bakenfor det enkelte stedets gjestfrihet og også bakenfor enhver annen tematisering. Gjestfriheten, mottakelsen, eller imøtekommenheten, er

den atmosfæren enhver menneskelig kommunikasjon må finne sted i, dersom den skal være meningsfull og fornuftig. Når man gir seg i kast med en beskrivelse – henvendt til den andre, som en beskrivelse alltid er – har man allerede forutsatt gjestfriheten. For eksempel forutsetter mitt forsøk her på å beskrive nyanseforskjellen mellom stedets gjestfrihet og gjestfrihetens sted leserens gjestfrihet, din imøtekommenhet. Det er bare gjestfriheten som gjør fornuften i stand til å *ta opp i seg*, gjennom reseptiviteten. Fornuften kan bare ta opp i seg når den underlegges *gjestfrihetens lov* (Derrida 2002:42-43).

Jeg nevnte at seminaret med Forum for profesjonsetikk samlet kolleger fra flere forskjellige avdelinger, og dermed også ulike fagområder. Det fantes ikke et felles fagspråk som alle kunne bevege seg i. Det som samlet oss var en interesse for etikk i hver enkelts fagområde. En forutsetning for dialog og meningsfull diskusjon var den enkeltes gjestfrihet. Man inviterte de andre som gjester inn i sin egen faglige verden. Men skillet mellom vert og gjest var ikke vesentlig. Både vert og gjest er nemlig gjester i gjestfriheten selv. I den gjestfrie atmosfæren, underlagt gjestfrihetens lov, kunne fornuftige bidrag og kommentarer møtes i en samtale. Slik ble Metochi et gjestfrihetens sted denne uken, høsten 2002.

Stedet har, i følge Levinas, faktisk ikke noen fundamental betydning for menneskene. I essayet "Heidegger, Gagarin og vi" (Levinas 2002), framhever han jødenes historiske uavhengighet av sted (og man kunne i disse tider være fristet til å kommentere konsekvensene av at jødene omsider ble tildelt et sted, men det hører ikke hjemme her). I essayet polemiserer Levinas mot Heideggers stedsmystikk, blant annet ved å hylle romfareren Gagarin, det første mennesket som en kort stund befant seg utenfor alle steder. Med dette tror jeg Levinas ville understreke at kjernen i hans filosofi, som vi kan kalle gjestfrihetens filosofi, nettopp *ikke* er bundet til et sted.

I det nevnte essayet polemiserer Levinas også mot Heideggers og heideggerianernes frykt for at ny teknologi skal gjøre menneskene rotløse og glemme sin "væren i verden". Det er en egenskap ved Levinas' filosofi at den er i stand til å gå inn i en dialog med den tilstand som av mange kalles postmoderniteten. Dette blir ekstra tydelig i Derridas Levinas-tolkninger. La meg forsøke å illustrere dette ved å ta for meg profesjonsetikken.

Profesjonene og den dertil hørende profesjonsetikken har sine opphav i moderniteten. Arbeidsdeling og profesjonalisering er en del av det moderne samfunnets organisasjonsform. I dag blir profesjonene og deres profesjonsetikk utsatt for sterke påkjenninger, av et samfunn hvor man ikke lenger kan ta for gitt at alle deler den samme, store fortellingen om samfunnets organisering. Både hjelpere og klienter opplever at velferdssamfunnets etablerte ordninger, det være seg i helsevesenet, mangfoldet av sosialhjelpsordninger, eller i utdanningssystemet,

ikke lenger har legitimitet i kraft av seg selv, men må stadig svare for seg overfor et ytre politisk og økonomisk system. Den intersubjektive konsensus om opprettholdelsen av de enkelte velferdsordningene vi alltid har trodd var til stede, viser seg plutselig en dag ikke å være der lenger. I stedet splittes den i en "ekstrem subjektivitet" på den ene siden, hvor hver enkelt person eller subkultur står alene om sin egen virkelighetsoppfatning, i møtet med en "ekstrem objektivitet" på den andre, representert ved globale markedskrefter og lønnsomhetskrav som alle føler seg avmektige overfor.

Det er nettopp denne nye og for mange skremmende tilstanden Levinas er i stand til å gå i inngrep med, på en måte som kanskje kan gjøre oss i stand til å finne nye, og forhåpentligvis ikke fullt så skremmende løsninger. Vi kan altså ikke lenger ta for gitt at en kunnskap, deriblant også en profesjonskunnskap, godtas som den er, den blir stadig satt spørsmålstegn ved. Men hva er kriteriet for hvilken kunnskap som kan beholdes? Hvordan kan vi hindre at utenforliggende forhold, enten det er hensynet til rasjonelle økonomiske og administrative rutiner for måling og dokumentering, eller det er tabloidjournalistikkens forenklende virkelighetsbeskrivelser, *alene* skal bestemme hva som er god profesjonsutøving? Hvis vi forsøker å legge Levinas til grunn for et svar på dette spørsmålet, må svaret være at det er ett kriterium som står igjen, når alle andre etter tur blir dekonstruert, og det er gjestfrihetens lov, det å ta imot den andre, å benytte fornuftens evne til å ta opp i seg, i møtet med andre, og dermed også evnen og kravet til å være villig til å forandre eget virkelighetsbilde.

Det motsatte av gjestfrihet er troen på egen selvtilstrekkelighet, enten på eget eller på sin profesjons vegne. En slik tro finner vi både i velferdssamfunnets profesjoner, hos forvalterne av de økonomisk-administrative systemer og i massemediene. Men verken de enkelte profesjoners interne sannheter, markedets lønnsomhetskriterier eller massemedienes store bokstaver, har krav på å kunne påberope seg noen objektivitet. Det eneste utenforgitte, objektive, som er der, uberoende av subjektet, er *den andre*, annerledesheten, og som vi møter som et ansikt. Å ta i mot denne ytre, objektive andre forutsetter en gjestfrihet forut for all forståelse.

Dette fører oss over i en variant av selvtilstrekkeligheten, nemlig troen på at den andre ikke er så annerledes, at "den andre er som meg", at "vi er alle like". Et slikt syn kan i første omgang virke både sympatisk og riktig, og i samsvar med den "symmetriske" etikken vi kjenner fra før, fra blant andre Hume og Kant. Men dette bryter altså Levinas radikalt med. Eller gjør han det? Hilary Putnam beskriver forskjellen mellom Levinas og henholdsvis Hume og Kant slik:

"... for Hume, it is the perception of the sameness of the other person, my sympathy for the other person, that is the *sine qua non*. But, Levinas tells us, that isn't good enough. If you only feel obliged to those with whom you sympathize, or if you only sympathize with those you can see as 'like me', then you aren't ethical at all (a point already made by Kant). Indeed, Levinas would say, you are still trapped within your own ego – that is, your 'ethics' is, at bottom, narcissism.

At the same time, Levinas is very far from Kant. For Kant ethics is fundamentally a matter of principles and of reason; the experience of the 'dignity' of accepting a principle and acting on a principle from reason alone is ethical experience *par excellence*. For Levinas (...) the indispensable experience is the experience of responding to another person, where neither the other person nor my response are seen at that crucial moment as instances of universals. The other is not an instance of my abstraction, not even 'humanity'; she is who she is. And my response is not an instance of any abstract rule, not even the categorical imperative. It is simply a matter of doing what I am 'called on' to do, then and there" (Putnam 2002:54-55).

Dette betyr imidlertid ikke at vi dermed må forkaste sympati og innlevelse, og heller ikke regler og prinsipper, som plattformer for den praktiske etikken. Det ville være som å ignorere stedets gjestfrihet bare fordi gjestfriheten selv ikke er bundet til et sted. Det Levinas gjør er å gi "den gamle" etikken – og med den også "stedets gjestfrihet" – et nytt grunnlag, eller, om man vil, en ny opprinnelse. Denne opprinnelsen er det vi alle kjenner, men som unndrar seg tematisering, nemlig den etiske forutsetningen for enhver dialog, det vi kaller imøtekommenheten. Imøtekommenheten er en åpenhet for å la seg forstyrre og korrigere av den andre. Skal et møte med den andre virkelig være et møte med den andre, må subjektet våge å utsette seg for å bli forandret. Dette krever møteplasser, det krever konkrete arenaer for læring, dialog og samspill. Metochis misjon er å være en slik møteplass, et gjestfrihetens sted, ikke bare for de besøkende, men også for gjestfriheten selv.

Referanser

Derrida, Jacques 2002. *Adjø til Emmanuel Levinas.* Oversatt og med etterord av Ragnar Braastad Myklebust. Oslo: Cappelen.

Levinas, Emmanuel 2002. *Fænomenologi og etik.* Utvalg, oversettelse og innledning ved Michael Rasmussen. København: Gyldendal.

Putnam, Hilary 2002. "Levinas and Judaism", i Simon Critchley and Robert Bernasconi (ed.): *The Cambridge Companion to Levinas.* Cambridge: University Press, s. 33 – 62.

Mest av alt så husker du Metochi

(Tekst: Pål Repstad. Melodi: Evert Taubes *Inbjudan til Bohuslän*)

Du kommer ut på flytrappa og myser
og varmen har møtt opp med åpen favn
Det er en junidag og sola lyser
Du husker gloser og du finner navn

Du husker ja er *ne* og nei er *ochi*
Du husker Molivos og Sigri by
Men mest av alt så husker du Metochi,
et sted der hugen din kan bli som ny

På Mitilini flyplass står en greker
Han heter Stelios og hilser blidt
Han tar din koffert, kysser deg og peker
på sin Mercedes, trofast, grå og slitt

Snart har han frest opp bakkene fra Yera
Du senker skuldre, kjenner du er fri,
passerer templer bygd for Zevs og Hera
Om ikke lenge ser du Kalloni

Men først Arisvi møter deg med varme,
den lille landsby med det stolte navn
Her kom de redde, Herren seg forbarme
Her kom de fylt av skrekk og sorg og savn

De hadde rømt fra krigen over sundet
De hadde rømt i nittentjueto
De bygde hus og strevde det de kunne,
og i Arisvi fant de en slags ro

Nå kjører Stelios på smale veier
så snart han har lagt bak seg Kalloni
Du ser et murbygg under slake heier
Det er Metochi, og her vil du bli

Her kan du få den gode nye given
Her får du vekking av ei sulten geit
Her fins ikoner, stillhet og oliven
Sånn sagt på sørlandsk er her gildt og greit

En mandag morgen drar du ned til stranda
og rusler rundt i Skala Kalloni
hvor Aristoteles har rynka panna
og tenkt ut pensum i filosofi

Her gikk den gamle grekeren i tanker
med sin disippel, unge Theofrast
- Du står i Skala ved et rustent anker
og lurer på om noe ligger fast

På kvelden går du opp den smale stien
Der gikk Ignatios på bare bein
Du stanser midtveis oppe for å si en
stillferdig bønn, og hviler ved en stein

Du ser Limonos-klosteret der framme
Fader Nikodemos til messe går
og troens ord og toner er de samme
som de har vært i mange hundre år

Når høsten kommer og du er i Norge
og livet mest er travelhet og plikt,
da minnes du Metaxaen på torget,
da dukker Lesbos opp som korte dikt

Du husker Sapphos sanselige linjer
Du husker Vatera med vann så salt
Du ser sypress, oliventrær og pinjer
og ser Metochi for deg mest av alt